

СУЧАСНІСТЬ

М. Орест: Взором античного — Я. Славутич: Фльорентійські сонети — С. Парфанович: Новорічна ніч — І. Еренбург: Люди, роки, життя — І. Кошелівець: Голос сумління — В. Барка: «Перебудований» Гелікон — О. Ізарський: Й. Ляйтгеб і Україна — Ю. Соловій: Світ очима, примруженими від усмішки — В. Коротич: Вибір з віршів — Л. Білас: В. Липинський і «територіялізм» — П. Чернов: Преса УРСР за минуле десятиріччя — В. П. Стахів: Передгра до дискусії — І. Майстренко: Труднощі з реабілітацією М. Скрипника — М. Скрипник: Статті з національного питання — Критика і бібліографія — Нотатки

3 (15)

БЕРЕЗЕНЬ 1962

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

3 (15)

БЕРЕЗЕНЬ 1962

РІК ВИДАННЯ ДРУГИЙ

МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій

Редакція :

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців,
Кирило Митрович, Дарія Ребет, Володимир Стахів (суспільно-політична
частина).

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамов-
лених та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.
Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди
редакції.

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3)
und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar
1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: Buchdruckerei und Verlag „Biblos“ München 13, Hess-Str. 50-52

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

М. ОРЕСТ

ВЗОРОМ АНТИЧНОГО

Т. Кропив'янському

Доля існує; але не як фатум. Готові дороги
Має для смертних вона і нахилє, щоб ми
Ними ішли; а проте не бажає їх нам накидати,
Дух наш і волю вона не заганяє в острог.
Отже плянуйте, дерзайте і дійте! Дзвенючих тріумфів
І світлооких удач щиро бажаю я Вам!

*

О. Ізарському

Люди — істоти мислячі. Але розрізняти годиться
Творчі і рабські уми. В перших літають думки,
В других — безкрило лежать. І Ви правду сказали мій
друже:
«Щоб не розбігтися, раб в'яже самого себе». —
Більше: зухвалий і темний, плює він на тих, що за бігом
Власної мислі вперед сміло і певно ідуть.

*

Інших вбивали розбійники; далі взаємоубивство
Стали чинити вони, низькості власній при цім
Всі попустивши вудила. Чудується друг їх і недруг:
Свій убиває свого! — Люди, в цім дива нема!
Закономірність на душах тяжить, як і всюди в природі:
М'ясо їдять хижакки, трави ростуть не для них.

*

До лімонади напівфілософій прилюблені люди:
Істини добре вино їхній душі заміцне;
Розуму побут щоденний є смерть для ментального смаку,
Але при хворості все ж треба вживати вино.

*

Ні, найрозумніший навіть догматик — не справжній ми-
слитель:
Всюди в рішальних речах думає схема, не він.

CASA DI DANTE

Це тут ступала Дантова стопа,
Шуміла шовком ніжна Беатріче.
Я чую й досі, як жагуче кличе
Ярлива кров, бажаннями сліпа.

Це тут повз тінь ліхтарного стовпа
Поет проносив сляиво таємниче,
Здається й досі, поміж гвельфів риче
Образа ч о р н и х , ницістю тупа.

О фльорентійче! В довгому вигнанні
Пізнав ти хмурий погляд чужини
І хліб гіркий, відкинутий зарані,

Та не пішов на зради гріх страшний.
Ти жив чеснотливо, цуравсь облуди
І зносив гордо все, що кпили люди.

6 квітня 1961
Casa di Dante

ДАВИД

Суворий погляд і тверда постава,
І мозку гіч, закутий під чолом.
Це владній силі божеський псалом,
Земному світу звага величава!

Що є життя? Правдива, гойна слава,
Відбита вірним небайдужим тлом.
Вона злітає в засвіти орлом,
Широкойдуча, рвійна, золотава.

Ще тільки мить, як навznak Голіят
Упав, розкинувши могутні руки,
Та вже в Давида — з голови до п'ят —

Струмує кров дозвільно, без принуки.
І з уст сіяє перемоги блиск,
Як над чолом — незримий слави диск.

7 квітня 1961
Accademia delle Belle Arti,
у стіп «Давида» Мікель-Анджельо

СОФІЯ ПАРФАНОВИЧ: НОВОРІЧНА НІЧ

Може, і вам траплялося те, що мені: опинитися в чужому місті в ніч під Новий рік. Опинитися зовсім самому, без жодної живої людини, до якої ви могли б заговорити. Може, і ви зробили так, як мені люди радили, коли я покидала Сан-Франсіско: берете в готелі кімнату, запихаєте голову під коц і спите. Може, і спали ви в чужому місті і в готелевій кімнаті, коли годинник бив дванадцятку і наставляв новий рік. Чи мало Нових років ми чемно проспали в ліжку? Хто біля дружини, а хто й сам. Бо чого шукати поза хатою? Відомо: люди танцюють, п'ють, цілюються, гукають, стріляють і трублять... Е, повертаюся до стіни і сплю! Завтра Новий рік, такий самий, як десятки їх, що проминули для мене. Яка різниця?

Ви й засинали, але... з почуттям, що власне щось не в порядку і щось наче б то не так.

Так от: опинилася я сама на вулицях Лос-Анжелесу в ніч під Новий рік. У першу чергу виринуло питання приміщення. У готелях, куди я заходила й телефонувала, і говорити ні про що: всі кімнати зайняті. Раз що це під Новий рік, а далі: завтра парада квітів у Пасадені. Завжди з'їжджаються люди з усіх кінців Америки, а то й з інших країн, і всі кімнати зайняті. Один, другий, третій готель. Невже доведеться спати на двірці Грейгунда? *)

Аж ось — щастя! В одному готелі сказали, що є! І дійсно: готель ні другої, ні третьої кляси, але кімната є, та ще й з ванною! Я й не питаюся, скільки коштує. Добре, що є. Не з'їдять же мене там за одну ніч, правда?

Друге питання: може б таки знайти знайомих та якось святкувати того Сильвестра? Не буду ж я сидіти в слабо освітленій прокуреній кімнаті самотою й чекати, щоб проминув «історичний момент».

Вишукати знайоме ім'я серед безлічі таких і подібних у великих американських телефонних книжках — штука. Я й не знайшла нікого з тих, про кого колись знала, що живуть в Лос-Анжелесі, назовім скорочено — Л.-А., як це роблять мешканці цього динамічного міста. І вкінці вирішила, що таки немає там нікого знайомого і що я в чужому місті. Хоч на диво я знаю, що там велика українська громада.

Але так вийшло, і на тому кінець. Тож примістившись сьак-так у кімнаті, я вирішила вийти на місто та повечеряти. Не буду ж під самий Новий рік лягати спати голодна!

*) Автобусна станція.

Готель містився на розі 7-ої вулиці і Бродвею, так би мовити, в самому серці Л.-А. Тож вийшовши на вулицю, я зразу ж змішалася з людською гущою. Нині вона була дуже збуджена й рухлива: святково прибрані люди, жінки в легких кольорових сукнях з глибокими викроями та в сяючих черевичках: у Л.-А. тієї ночі було 74 Ф., і дехто мав на собі лише легку намітку. Всі бігли, поспішали, усюди було якесь поживлення, відмінне від щоденного життя.

У кафетерії було теж повно людей. Але вони були прибрані не по святковому, а так, як щодня, прийшли сюди по праці повечеряти. Я присіла біля якоїсь самотньої жінки в надії, що знайду товариство хоч для короткої розмови. Жінка була дуже привітна, але... не говорила по-англійськи. Як це часто буває в Л.-А., вона говорила тільки по-іспанськи. А є там дуже багато й китайців, і вона могла так само добре говорити й по-китайськи, я однак не знала ні одної з тих мов. Упродовж вечері ми тільки усміхалися одна до одної, і від цього ставало все ж не так самотньо в чужому місті.

Ну, добре. Йти тепер до хати? Ні, ні за яку ціну! Залишаюся на вулиці. Тепер дев'ята година, до півночі буду прохажуватися. А втім, подождіть! Тут же кіно біля кіна, є вибір. Чому б не використати час і не піти до кіна? Раз уже мені таке трапилося в тому самому Л.-А.: я спізнилася на потяг і з користю провела час у кіні. Видно, таке вже це місто і таке в ньому моє призначення.

Вишукати кіно не було легко. У всіх сеанси починалися пізно і кінчалися перед другою вночі. Так довго я не мала в пляні сидіти, раз що я хотіла опівночі бути на вулиці, а друге — що вранці треба було стати дуже вчасно, щоб поїхати до Пасадени. Залишалося одне кіно з фільмом «Сині Гаваї» з Пріслі, що кінчалося якраз перед північчю. Гаваї? Пріслі? Дуже добре! Подивимось ще й ще на Гаваї і послухаємо співу Пріслі та поглянемо, як меле своїми гнучкими стегнами... І час пройде.

В театрі було небагато людей. Ті, що були, були зовсім подібні до мене: жодної пари, тільки поодинокі, самотні чоловіки або жінки, переважно старші. Видно, що й їм немає куди йти святкувати, видно, що й вони не мають нікого. Це подеколи заспокоювало і відганяло думки від самої себе. Згодом сині Гаваї, молоді закохані дівчатка, стрункий, веселий і гарний хлопець, мелодійні пісні — майже без «рак енд рол», перенесли мене в іншу країну і в інший світ. Той світ, який творить мистецтво і в якому людина або віднаходить себе, або губиться.

У півні я йшла Бродвеем. І що там діялося! За п'ять дванадцять. Авта їхали одне за одним і трубили. Ці кляксони творили суцільну оглушливу какофонію, що виповнювала глибокі коридори вулиць. Її доповнювали люди. Виходили з барів, веселі, розсміяні, підхмелені. Жінки, як кольорові птахи. На головах кольорові фантастичні шапки, трубки, капелюхи, птахи і що ви хочете. В руках трубки. І трубили, трубили на різні лади, що поганіше, то краще, що голосніше, то вда-

ліше. Свистки, цвірінчання птахів, брентіння комах, найрізноманітніші голоси мішалися й вливалися в Бродвей і суміжні вулиці.

Під мурами стояли боми, кидали конфетти й паперові стрічки й вигукували:

— Геппі ню ір, геппі ню ір ту ю! *)

Вигукували й до мене те саме й на мене сипали конфетти, а я їм відказувала:

— Геппі ню ір ту ю!

Я була не сама: були інші самотні люди, що бажали незнайомим щастя в новому році.

Заспокоена, я засинала в своїй кімнаті. Ще крізь вікно доносилися змішані трублення самоходових кляксонів. Але вони віддалялися, віддалялися, від... ля... ся...

*

Я віднайшла їх і вдень, тих самотніх людей з Бродвею й театру. Вони сиділи на лавочках на Паблік Сквер і грілися на сонці. Бананові трощі й пальми шуміли над їхніми головами, на розі сумував пам'ятник Бетговена. З трагічно розвіяними полами одягу дивився музикант на невідомій вулиці чужого світу... Він був мій єдиний знайомий, і я підсіла біля нього й стала його розраджувати:

— Бачиш, старий пане, ти не самотній. Он глянь на тих людей. Їхні лиця поорані, і на них виписана історія боротьби, невдач, може — злочинів або кривди, що їх поповнили вони чи зазнали в житті. Он близна перекошує обличчя, а ось цей має каламутні очі наркомана. Біля нього жінка. Стара, розмальована надто яскраво, а там інша, що має тільки одну руку і фіялковий капелюх на голові.

Ці люди винесли на сонце лахміття свого життя і на цей новий рік, ще один порожній, неготрібний рік, розклали його біля твоїх стіп, пане. Для всіх нас життя тягар і змаг, упадки і злети, вдачі й розчарування та поразки. Поглянь на рубці їхніх облич — ти не самотній.

Але старий пан дивиться похмуро з-під зморщок чола, дивиться на самотніх старих людей, що біля його стіп щодня відпочивають, відпустки життя і втоми безділля.

А он на другому кінці скверика жінка. Вся в білому, очевидно, старша і, очевидно, помальована. В руках мандоліна. Вона грає й приспівує. Зупинившись, наслухую: це релігійні пісні, типові американські релігійні пісні. На сусідньому розі стара, негритянка. В руках біблія. Очі в неї горять містичним вогнем, з-під капелюха висмикуються пасма сивого волосся. Біля неї групка людей. Вона їм править про Божі й людські закони, тримаючи великий палець між сторінками біблії.

Обличчя, поморщені й порубцьовані, слухають з ввічливою байдужістю. Врешті, для них ще світить сонце. Ще сьогодні світить тепле сонце, заки заїде за глибини Тихого океану.

*) Щасливого вам Нового року!

ІДЛА ЕРЕНБУРГ: ЛЮДИ, РОКИ, ЖИТТЯ

(Уривки)

Кажуть, що щасливі кінці пов'язані з оптимізмом: по-моєму, вони пов'язані з добрим травленням, зі спокійним сном, а не з філософічними поглядами. Ми прожили життя, яке не можна назвати інакше, як трагедійним. Зрозуміло, коли люди, що бажають приспати мільйони своїх громадян, вимагають від письменника або кінорежисера щасливої кінцівки. Трудніше зрозуміти такі вимоги, коли вони походять від прибічників великого історичного повороту. Можна мучитися, бути сумним і зберігати оптимізм. Можна бути і веселим циніком.

У книзі про моє життя, про людей, яких я зустрічав, багато сумних, часом трагічних розв'язок. Це не хвороблива фантазія любителя «чорної літератури», а мінімальна порядність свідка. Можна перекроїти фільм, можна умовити письменника переробити роман. А добу не перефарбуеш: вона велика, але не рожева...

(«Новый мир», ч. 10, 1961, стор. 130.)

У 1948 році, після Вроцлавського конгресу, ми були у Варшаві. Пікассо зробив мій портрет олівцем; я йому позував у кімнаті старого готелю «Брістоль». Коли Пабльо закінчив малювати, я запитав: «Уже?» Сеанс здався мені дуже коротким. Пікассо засміявся: «Алеж я знаю тебе сорок років...» Портрет Пікассо мені здається не тільки дуже подібним до мене (ліпше сказати — я подібний до малюнка), але й глибоко психологічним. Усі портрети Пікассо розкривають (часом викривають) внутрішній світ моделі. Дуже давно, коли я сказав Пікассо про свою любов до імпресіоністів, Пікассо зауважив: «Вони хотіли показати світ таким, як його бачили. Мене це не захоплює. Я хочу показати світ таким, яким я його мислю».

Звичайно, багато полотен Пікассо — важкі для розуміння: складність думки і почуття, незвичність форми. Мені довелося бути перекладачем при першій розмові між Пікассо і А. А. Фадеевим у Вроцлаві.

Фадеев. Я деяких ваших речей не розумію, ліпше я про це вам відразу скажу. Чому ви іноді обираєте форму, не зрозумілу людям?

Пікассо. Скажіть, товаришу Фадеев, вас учили в школі читати?

Фадеев. Розуміється.

Пікассо. А як вас учили?

Фадеев (з своїм тонким пронизливим сміхом). Бе-а — ба...

Пікассо. Як і мене — «ба»... Ну добре, а живопис вас учили розуміти?

Фадеев знову засміявся і перейшов на іншу тему.

Коли замислитися над усією творчістю Пікассо, то стане ясным, як він змінив живопис. Після імпресіоністів люди побачили природу наново — без окулярів больонської школи. Мистці малювали виключно з натури: портрети, пейзажі, натюрморти. Понад усе мистці боялися сюжету, як вони казали, «літературщини». Либонь останньою композицією, зробленою у Франції великим мистцем, лишаються «Похорони в Орнані» Курбе; ця річ написана в 1850 році. У 1937 році, майже сто років пізніше, Пікассо намалював «Руйнування Герніки».

Приїхавши з Мадриду до Парижу, я відразу пішов в еспанський павільйон міжнародної виставки і завмер: побачив «Герніку». Потім я бачив її двічі — у 1946 році в нью-йоркському музеї і в 1956 році в Люврі на ретроспективній виставці Пікассо, — і кожного разу я відчував те саме хвилювання. Як міг Пікассо заглянути в майбутнє? Бож громадянська війна в Іспанії велася ще по-старому. Правда, для німецької авіації вона була маневрами, але наліт на Герніку був невеликою операцією, першою пробою пера. Потім була друга світова війна. Потім була Герошіма. Полотно Пікассо — це жах майбутнього, багатьох Гернік, атомової катастрофи. Ми бачимо шматки розстроєного світу, безумство, ненависть, розпач, небуття.

(Що таке реалізм і чи реалістичний мистець, який намагається зобразити драму Герошіми, пильно виписуючи язви на тілі одного чи десяткох покалічених? Чи не вимагає реальність саме іншого, більш узагальненого підходу, де розкритий не окремих епізод, а суть трагедії?).

Сила Пікассо в тому, що найглибшу думку, найскладніше почуття він уміє висловити мовою мистецтва. Ще підлітком він малював, як майстер; його лінії передають усе, чого він хоче, — вони йому підвладні; він відданий живописові, може гніватися, мучитися, якщо не відразу знаходить потрібний йому колір.

Був час, коли у нас культивувався живопис, подібний на великі розмальовані фотографії. Пам'ятаю в ту пору смішну розмову Пікассо з молодим лєнінградським мистцем.

Пікассо. У вас продаються фарби?

Мистець. Звичайно, скільки хочеш...

Пікассо. А в якому вигляді?

Мистець (не розуміючи). У тубках...

Пікассо. А що на тубці написано?

Мистець (ще більше не розуміючи). Назви фарби: «охра», «палена сьена», «ультрамарин», «хром»...

Пікассо. Вам треба раціоналізувати продукцію картин. На фабриці повинні виготовляти суміші, а на тубках ставити: «для обличчя», «для волосся», «для мундира». Це буде багато розумніше.

(«Новый мир», ч. 10, 1960, стор. 40-41).

Відкриття в ділянці точних наук можна доводити, і питання про те, має рацію Айнштайн чи ні, вирішували математики, а не мільйони людей, що пам'ятають всього лише таблицю множення. Нові форми мистецтва завжди входили в свідомість людей повільно, покрученими стежками; при чому спочатку їх розуміли й сприймали одиниці. Та й взагалі приписати, ввести або нав'язати смаки неможливо. Боги старої Геллади споживали нектар, який поети називали божественним напоєм; але якби нектар стали впускати зондом у шлунки атенських громадян, то напевно справа кінчалася б всеатенським блюванням.

Бурхливий розвиток техніки вимагає від мистця ще більше поглибленого розуміння внутрішнього світу людини. Це скоро зрозуміли прибічники «лівого мистецтва», що відстоювали індустріальну естетику. Побачивши Америку, Маяковський заявив, що треба загнздати техніку. Звичайно, він думав при цьому про ролі мистця, не заперечуючи конечности технічного прогресу (у Москві тоді — це було в 1925 році — техніки було надзвичайно мало); Маяковський розумів, що коли не надіти на техніку гуманістичного намордника, вона покусає людину. Мейерхольд, забувши про біомеханіку, захопився «Лесом», «Ревизором», мріяв поставити «Гамлета». Татлін зайнявся станковим живописом; Альтман писав портрети; Пуні став майстром маленьких пейзажів. Що стосується зонда з нектаром, то він перейшов у інші руки, куди більше підходить для подібних операцій.

Я ніколи в житті не був пристрасним адептом будь-якої мистецької школи. Я порівнював раннього Маяковського з апостолом Павлом, який трощив статуї лжебогів. Павла, до того, як він перейшов на нову віру, звали Савлом. У 1922 році, коли я захищав конструктивізм і видавав журнал «Вещь», В. Б. Шкловський у книзі «Цоо» назвав мене Павлом Савловичем — уїдливо, але справедливо. Через усе своє життя я проніс любов до багатьох мистецьких творів минулого — до романів Стендала, до оповідань Чехова, до віршів Тютчева, Бодлера, Блока. Це не заважало мені ненавидіти підробку під старе і любити Пікассо або Мейерхольда. Загалом Павло мусить називатися по-батькові, і ліпше вирізьбити нову статую, ніж розбити навіть з найвищими намірами статую, створену колись...

Ідоли віджили свій вік не тільки в релігії, але й у мистецтві. Разом з шануванням ікон померло й іконоборство. Але хіба від цього може зникнути прагнення сказати нове по-новому? Недавно я прочитав у одному журналі слова «скромне новаторство»; вони мене спочатку розсмішили, потім засмутили. Мистець повинен бути скромним у своїй поведінці, але ніяк не поміркованим, тепленьким, обмеженим у своїх творчих дерзаннях. Далєбі, достойніше писати каракулями своє і по-своєму, ніж каліграфічно переписувати зразки минулого. Мені здається, що колгоспники, відображувані в академічній манері (больонської школи), мало кого можуть порадувати і що

не можна передати ритм другої половини ХХ віку тим надміром підрядних речень, якими блискуче користувався Л. Н. Толстой.

(«Новый мир», ч. 1, 1961, стор. 114-117)

У Києві я опинився в поганий час. Я розповім про те, як я там жив і що побачив; але передусім мені хочеться сказати про сам Київ. Хлопчаком я часто бував у цьому місті — гостював у діда; побував у Києві і після тюрми, без прописки, без даху. Моє життя проплило в двох містах — у Москві і Парижі. Але я ніколи не міг забути, що Київ — моя батьківщина. Очевидно, така влада слова, сила уяви. Не знаю, коли мої предки опинилися на Україні і звідкіля їх пригнали вітри історії; може бути, з Кордови або Гренади. У Київ мій дід приїхав з Новгород-Сіверського, стародавнього повітового городка Чернігівської губернії, і було це, розуміється, не в часи князя Ігоря, а відносно недавно — на початку царствування Олександра Другого. Де пан тягав його за пейси — у Новгороді-Сіверському, у Києві чи, може бути, у тому самому Бердичеві, про який оповідали сотні анекдот і який поміг Карайському скласти уїдлиний віршик? Не знаю. Не беруся доводити, що я добрячий, родовитий киянин. Але в серця свої закони, і про Київ я незмінно думаю, як про свою батьківщину. Восени 1941 року ми втрачали місто за містом, але я не забуду день 20 вересня — тоді мені сказали в «Красной звезде», що по Хрещатику йдуть німецькі дивізії. «Київ, Київ! — повторяли провода. — Вызывает горе. Говорит беда. Киев, Киев, родина моя!..»

Пам'ятаю, як хлопчаком я під'їжджав до Києва. Потяг зупинився на кожній станції, не поспішав (поспішав я), і назви станцій були дивні — Бобринь, Бровари, Бровари. Потім починалися піски; мені вони здавалися Сагарюю. Я висувався з віконця. Київ появлявся раптово — бані Лаври, сади, широченний Дніпро з острівцями, на яких зеленіли дерева. Потяг довго гримів по мосту...

У Києві були величезні сади, і там росли каштани; для московського хлопчика вони були екзотичні, як пальми. На весні дерева виблискували канделябрами свічок, а восени я збирав блискучі, наче поліровані каштани. Всюди були сади — і на Інститутській, і на Маріїнсько-Благовіщенській, і на Житомирській, і на Олександрівській; а Лук'янівка, де жила тітка Маша з грушами й курми, мені здавалася земним раєм. На Хрещатику була крамниця письмового приладдя Чорнухи, там продавали шкільні зошити в блискучих кольорових обкладинках; у такому зошиті навіть задача на відсотки виглядала веселіше. Була крамниця кондиторських виробів Балабухи, у ній продавали сухі конфітури (їх називали «балабухою»); в коробці лежала цукерка, подібна на троянду, вона пахла духами. У Києві я їв вареники з вишнями, пампушки з часником. Перехожі на вулиці посміхалися. Влітку на Хрещатику в кафе сиділи люди —

просто на вулиці, пили каву і їли морозиво. Я дивився на них з заздрістю й захопленням.

Потім кожного разу, приїжджаючи до Києва, я був здивований легкістю, привітністю, жвавістю людей. Видимо, в кожній країні є свій південь і своя північ. Італійці вважають мешканців Турину північними — вони сухуваті, стримані, ділові. Гасконці живуть на тій же географічній широті, що й турінці, але Гасконь — південь Франції, і по-французьки «гасконець» означає фантазер, жаргун, баляндрасник. Для еспанця барсельонці — північні, а коли податися з Барсельони на північ і перейти кордон, то можна доїхати до Тараскону, де жив Тартарен...

На півночі людина іноді усміхається: вона згадала щось приємне. А чому усміхається людина півдня? Мабуть тому, що їй подобається усміхатися. Українська фантазія, український гумор скрашували суворе обличчя старої Росії. Гоголь був хворобливою людиною з дуже важким характером, але скільки він лікував своїми книгами! Я знаю, що Гоголь — «великий реаліст», це стоїть у кожному підручнику, і я в гімназії вчив напам'ять «Чуден Днепр при тихой погоді». Там сказано: «Редкая птица долетит до середины Днепра». Птиці перелітають через моря, але Гоголева правда: і Дніпро широкий, і широке мистецтво.

Після революції в російську літературу увійшли яскраві, нестримні, глузливі і романтичні люди півдня; вони нас сліпили, смішили, надихали — Бабель, Багрицький, Паустовський, Катаев, Светлов, Зощенко, Ільф, Петров, Олеша...

Хлопчиком я гостював у тітки Маші; вона орендувала хутір біля Баришполя; там на ярмарку я чув, як сліпці співали старі пісні. Багато років пізніше я почув, як М. Т. Рильський читав свої вірші, і було в цьому щось мені знайоме — лукава й ніжна музика української мови.

У київській Софії я перебував немало годин. Часто протиставляють візантійське мистецтво старогрецькому; розуміється, Христос-Пантократор, вимогливий і суворий, пов'язаний не тільки з синім небом Греції, а й з фанатично-поліційним ладом великої імперії, не входить у світ кентаврів і німф. І все ж Візантія зберігала гармонію Геллади; її відсвіт дійшов до старого Києва. У Софії я почував не тільки тягар віків, а й легкість, крила мистецтва.

Я люблю барокко Києва; його примхливість пом'якшена якоюсь добродушністю: це не гримаса, а усмішка. Мені шкода Михайлівського монастиря, він хороше стояв, було миле подвір'ячко. Звичайно, Андріївська церква ліпша, але даремно його знесли... (Футуристів обвинувачували в непошануванні мистецтва минулого; але у футуристів були пера, а не ломи. У тридцяті роки часом так рубали ліс, що летіли не тріски — вікове каміння. У 1934 році я бачив, як в Ар-

хангельську ламали будівлю митниці петровського часу, питав — чому, мені відповіли: «Заважає вуличному рухові», а в Архангельську автомобілі можна було порухувати).

(«Новый мир», ч. 1, 1961, стор. 122-123)

Недавно мені розповіли анекдоту, яка ходить по Нью-Йорку. Один американець говорить своєму приятелю: «Який жах! Запевняють, що росіяни украли у нас секрети нашої атомової промисловості». Приятель відповідає: «Але це знаменито! Тепер вони відстають від нас на п'ять років».

Цього літа у моєму саду цвіли чудові рудбекії, великі й яскраві, як зорі стародавніх мозаїк; насіння я купив у Парижі в знаменитого Вільморена, і вони називалися російським словом «Спутник».

Коли я дивлюсь на Москву, я не можу собі уявити, що це місто, де пройшло моє дитинство. Їдеш до Внукова і кожний раз дивуєшся — ростуть уже не будинки, а вулиці, квартали.

Звичайно, у нас уміють ліпше зробити реактивний літак, ніж звичайну каструлю; навчаються робити й каструлі. Але тепер західні політики тільки й говорять, що про балістичні ноги «колоса».

З природи я належу до людей, яких називають «Хома невірний». (Прикметник може збити з пантелику: Хома був дуже вірним і, за християнською легендою, мужньо витримав тортури; але він не вірив на слово — захотів перевірити правильність того, про що йому розказали, тобто критично підійти до факту). В ті роки, над якими я зараз роздумую (1920-21), у мене було немало сумнівів, але ці сумніви не були подібні на розмови людей, які вважали, що Росія розпадається, що прийдуть варяги — носії порядку, що справа закінчиться помірковано-ліберальним буржуазним ладом. В одному я не сумнівався: в перемозі нового соціального ладу.

Мої сумніви були зв'язані не з думками про будинок, а з думками про людей, які будуть жити в цьому домі. У п'єсі Юрія Олеші героїня складає два списки: в один вона заносить «благодіяння» революції, у другий — її «злочини». Потім вона усвідомлює свою помилку, і п'єса названа «Список благодіяний». Я таких списків не складав ні на папері, ні в думках: життя складніше початкової логіки, багато злочинів можуть привести до благодіянь, і є благодіяння, вагітні злочинами.

(Говорячи про тіневі сторони нашого життя, іноді додають — «пережитки капіталізму». Іноді це правда, іноді ні. Яскраве світло посилює тіні, і хороше може супроводитися деякими поганими наслідками. Візьму найбільш надокучливий приклад — бюрократизм; про нього писав В. І. Ленін, і про нього продовжують говорити наші газети сорок років пізніше. Хіба паперова водянка, гіпертрофія тих, що реєструють, обговорюють, перевіряють, скріплюють — це тільки

пережитки? Хіба таке захворювання — у висліді воно може й повинне зникнути — не пов'язане з розвитком організації, обліку, контролю виробництва, тобто з речами прогресивними й правильними?).

Пам'ятаю, як прибиральниця у Військово-хемічній школі, молода сільська дівчина, співала частівку: «Наживу себе беду — в сортир без пропуску поїду. Я бы рада пропуск взять, только некому давать». Я засміявся, потім замислився.

Робітник добре знає, що машина, навіть найскладніша, зроблена людиною і людині служить. У 1932 році я був на будівництві Кузнецького комбінату. Люди, що прийшли з села, дивилися на машини з ненавистю або з побожним жахом; одні ламали верстати — коли машини не працювали, вони з пересердя налягали на важелі, як батожили в селі замучену шкапу, інші шанобливо називали доменну піч «Домною Іванівною», мартенівську — «дядьком Мартином».

Звичайно, я перш за все думав про долю мистецтва. Діаграма, що висіла в кабінеті В. Я. Брюсова, мене не тільки здивувала, але й налякала. Література була квадратами, колами, ромбами — гвинтами великої машини.

Якось я поділився своїми сумнівами з Луначарським. Він відповів мені, що комунізм повинен привести не до одноманітності, а до багатообразності, що творчість мистця не можна підігнати під один зразок. Анатолій Васильович говорив, що є «держиморди», які не розуміють природи мистецтва. Рік пізніше він написав статтю в журналі «Печать и революция» і в ній вжив таке ж визначення: кажучи, що в переходовий час потрібна цензура, він продовжував: «Людина ж, яка скаже: „геть усі ці забобони про свободу слова, нашому комуністичному ладові відповідає державне керівництво літературою, цензура є не жажлива риса переходового часу, а щось властиве упорядкованому, соціалізованому соціалістичному життю”, — той, хто зробить з цього висновок, що сама критика повинна перетворитися в своєрідний донос або в натягання мистецьких творів на примітивно революційні копилки, той доведе тільки, що під комуністом у нього, як тільки його трохи потерти, по суті, сидить Держиморда, і що, якось прийшовши до влади, він нічого іншого з неї не взяв, як задоволення комизитися, самодурствувати і особливо „тянуть і не пуцать”...»

Ще не було журналу «На посту». Ще влаштовувалися одночасно виставки мистців різних напрямків — від Бродського до Малевича. Ще Мейерхольд шалів поблизу Художнього театру. А мені все марилися діаграми з квадратами й ромбами...

Я сперечався не з добою, а з самим собою. У моїх думках було багато плутаного. Я ж стояв за індустрію естетику, за пляновану економіку, ненавидів хаос, лицемірство, позолоту капіталізму (його я знав не з книг). Але не раз я питав себе, що станеться в но-

вому, розумнішому й справедливішому суспільстві з різноманітністю людських характерів, чи не замінять удосконалені машини, які я вихваляю, мистецтво, чи не придавить техніка часом і невиразні, але дорогі людям почуття?

Сорок років пізніше я надрукував у «Комсомольской правде» лист лєнінградської дівчини, яка оповідала про першорядного інженера, який зневажає мистецтво, байдужий до трагедії Глезоса, байдужий до матері й товаришів, який вважає, що любов у атомовий вік — анахронізм. У тій же газеті я прочитав лист спеціаліста з кібернетики; він знущався над дівчиною, здібною «плакати в подушку», з людьми, які в наш час захоплюються музикою Баха або поезією Блока. Багато з моїх сумнівів 1921 року були наївними і спростовані життям; багато, але не всі...

Найбільше я боявся байдужості, механізації не виробництва, а почуттів, занидіння мистецтва. Я знав, що ліс виросте, і думав про долю живого, теплого дерева, з його складною кореневою системою, з примхливими галузками, з кільцями серцевини.

Можливо, що такі думки приходили до мене, бо в тридцять років я готувався складати іспит на право називатися письменником. Звичайно, я не знав, які труднощі мене чекають; але мені було ясно, що справа не тільки в тім, як побудувати роман чи як відцизелювати фразу. У одному з листів Чехов говорив, що справа письменника — оступатися за людину. Це звучить просто, і це дуже трудно...

(«Новый мир», ч. 2, 1961, стор. 110-112)

«Скифи», «євразійці», «зміновіховці» сходилися на одному: гнилому, вмираючому Заходові протиставляли Росію. Ці викривання Європи були своєрідним відгомном давніх міркувань слов'янофілів.

(Чверть віку пізніше після тих років, про які я пишу, несподівано воскресли деякі думки, та й слівця. Безперечно, низькопоклонство — непривабливе видовище, воно принижує і того, хто кланяється, і того, кому кланяються. Ще сатирики XVIII віку висміювали російських дворян, що намагалися «французити». Мені огидний радянський міщанин, який, побачивши гидкий американський фільм, говорить своїй «супрузі» [у такого не жінка, а обов'язково «супруга»]: «Далеко нам до них!» Я готовий однак, низько вклонитися не тільки Шекспірові чи Сервантесу, але й Пікассо, Чалпіну, Гемінгвею, не думаю, що це може мене принизити. Безперервні розмови про свою вищість зв'язані з повзанням перед чужинним — це різні прояви того самого комплексу неповноцінності; і мені не менше огидний інший міщанин, готовий щиро чи лицемірно обплювати все хороше, якщо це хороше — чуже).

(«Новый мир», ч. 9, 1961, стор. 98)

Коли в кінці 1932 — на початку 1933 року я писав «День второй», Бабель ледве не щодня приходив до мене. Я читав йому написані розділи, він схвалював чи заперечував — моя книга його зацікавила, а другом він був вірним.

Він любив ховатися, не говорив, куди йде; його дні нагадували ходи крота. У 1936 році я писав про Ісаака Емануїловича: «Його власна доля подібна на одну з написаних ним книг: він сам не може її розплутати. Якось він ішов до мене. Його маленька дочка запитала: „Куди йдеш?“ Йому довелося відповісти; тоді він передумав і не пішов до мене... Восьминіг, рятуючись, випускає чорнило: його все ж ловлять і ідять — улюблена страва еспанців „восьминіг у своєму чорнилі“». (Я написав це в Парижі на самому початку 1938 року, і мені страшно переписувати тепер ці рядки: чи міг я собі уявити, як вони будуть звучати кілька років пізніше?..)

За порадою Горького Бабель не друкував своїх творів протягом семи років: з 1916 до 1923. Потім одна за одною появились «Конармия», «Одесские рассказы», «История моей голубятни», п'єса «Закат». І знову Бабель майже замовк, рідко публікуючи маленькі (правда, чудесні) оповідання. Однією з улюблених тем критиків стала «мовчанка Бабеля». На Першому з'їзді радянських письменників я виступив проти такого роду нападів і сказав, що слониха виношує дітей довше, ніж кролика; з кролихою я порівнював себе, з слонихою — Бабеля. Письменники сміялися. А Ісаак Емануїлович у своїй промові, кепкуючи над собою, казав, що він має успіх у новому жанрі — мовчанці.

Йому, одначе, було невесело. З кожним днем він ставав усе вимогливішим до себе. «Утрете заходився переписувати складені мною оповідання і з жахом побачив, що потрібна буде ще одна переробка — четверта...» В одному листі він признавався: «Головна біда мого життя — огидна працездатність...»

Я не кривив душою, говорячи про кролику і слониху: я високо цінував талант Бабеля і знав його вимогливість до себе. Я пишався його дружбою. Хоч він був за три роки молодший від мене, я часто звертався до нього за порадою і жартома називав його «мудрим ребе».

Я лише двічі розмовляв з А. М. Горьким про літературу, і обидва рази він з ніжністю, з довір'ям говорив про роботу Бабеля; мені це було приємне, наче б він похвалив мене. Я радів, що Ромен Роллан у листі про «День второй» захоплено висловився про «Конармию». Я любив Ісаака Емануїловича, любив і люблю книги Бабеля...

Ще про людину. Бабель не тільки зовнішністю мало нагадував письменника, він і жив інакше: не було в нього ні меблів з червоного дерева, ні книжкових шахов, ні секретаря. Він обходився навіть без письмового стола — писав на кухонному столі, а в Молоде-

нові, де він винаймав кімнату в будиночку сільського шевця Івана Карповича, — на верстаку.

Перша дружина Бабеля, Євгенія Борисівна, виросла в буржуазній родині, їй нелегко було звикнути до примх Ісаака Емануїловича. Він, наприклад, приводив у кімнату, де вони жили, колишніх однополчан і оголошував: «Женю, вони будуть ночувати у нас»...

Він умів бути природним з різними людьми, помагали йому в цьому і такт мистця і культура. Я бачив, як він розмовляв з паризькими снобами, ставлячи їх на своє місце, з російськими селянами, з Гайнріхом Манном або з Барбюсом.

Багато разів він говорив мені, що головне — це щастя людей. Любив тварин, особливо коней; писав про свого бойового друга Хлебнікова: «Нас стрясали однакові пристрасті. Ми обидва дивилися на світ, як на луку в травні, як на луку, по якій ходять жінки й коні».

Життя для нього виявилось не травневим лужком... Однак до кінця він зберіг вірність ідеалам справедливості, інтернаціоналізму, людяності. Революцію він зрозумів і прийняв як запоруку майбутнього щастя. Одне з ліпших оповідань тридцятих років — «Карл-Янкель» — кінчається словами: «Я виріс на цих вулицях, тепер надійшла черга Карла-Янкеля, але за мене не билися так, як б'ються за нього, мало хто турбувався мною. „Не може бути, — шептав я собі, — щоб ти не був щасливий, Карле-Янкеле... Не може бути, щоб ти не був щасливіший за мене...”».

А Бабель був одним з тих, хто оплатив своєю боротьбою, своїми мріями, своїми книгами, а потім і своєю смертю щастя майбутніх поколінь.

У кінці 1937 року я приїхав з Іспанії, просто з-під Теруелю, в Москву. Коли я дійду до оповідання про ті дні, читач зрозуміє, як важливо мені було відразу побачити Бабеля. «Мудрого ребе» я знайшов зажуреним, але його не лишили ні мужність, ні гумор, ні дар оповідача. Він оповідав мені якимось, як був на фабриці, де вилучені книги йшли на виготовлення паперу; це була дуже смішна і дуже страшна картина. Іншим разом він оповів мені про дитячі будинки, куди потрапляють сироти живих батьків. Невимовно журною була наша розлука в травні 1938 року...

Бабель завжди з ніжністю говорив про рідну Одесу. По смерті Багрицького, в 1936 році, Ісаак Емануїлович писав: «Я пригадую останню нашу розмову. Пора кинути чужі міста, погодилися ми з ним, пора повернутися додому, в Одесу, винайняти дімок на Близьких Млинах, складати там історії, старіти... Ми бачили себе стариками, що грюються на одеському сонці, біля моря — на бульварі, і проводжають жінок довгим поглядом... Бажання наші не здійснилися. Багрицький помер у 38 років, не зробивши й малої частини того, що міг. В державі нашій засновано ВІЕМ — Інститут експериментальної ме-

дицини. Хай він досягне того, щоб ці безглузді злочини природи не повторювалися більше».

Природу ми часом з пересердя називаємо сліпою. Бувають сліпими й люди...

Бабеля заарештували на весні 1939 року. Узнав я про це з запізненням — був у Франції. Йшли мобілізовані, дами гуляли з протигазами, вікна обклеювали папірцями. А я думав про те, що втратив людину, яка допомагала мені крокувати не по травневій луці, а по дуже трудній дорозі життя.

Нас споріднювало розуміння обов'язку письменника, сприймання віку: ми хотіли, щоб у новому світі знайшлося місце і для деяких дуже старих речей — для краси, для любови, для мистецтва.

У кінці 1954 року, можливо, в той самий час, коли людина з смішним ім'ям Карл-Янкель і його однолітки — Івани, Петри, Миколи, Ованеси, Абдули — веселим натовпом виходили з університетських аудиторій, прокурор повідомив мене про посмертну реабілітацію Ісаака Емануїловича. Згадуючи оповідання Бабеля, я смутно подумав: не може бути, щоб вони не були щасливіші за нас!..

(«Новый мир», ч. 9, 1961, стор. 150-152)

ІВАН КОШЕЛІВЕЦЬ: ГОЛОС СУМЛІННЯ

У січні цього року Ілля Еренбург виступив у Москві з читанням своїх спогадів. Оголошення про його виступ викликало таке зацікавлення, що багато тисяч охочих заля не могла вмістити. Еренбург відповідав також на питання, поставлені слухачами. Одне з них було зформульоване приблизно так: як він пояснює, що йому пощастило пережити сталінізм? Відповідь звучала: бувають періоди, коли життя нагадує лотерію. Він, Еренбург, вийшов живим з доби сталінського терору тільки тому, що йому випав щасливий лотерійний квиток. Чому — він не знає.

Можливо, не всі, до кого дійшли ці слова, знають, що Еренбург раз уже сказав те саме років два перед тим. Це стоїть на початку першої книги його спогадів «Люди, роки, життя», опублікованої в журналі «Новый мир» (чч. 8-10) за 1960 рік. Ось третій абзац спогадів від початку:

«Багато з моїх ровесників опинилися під колесами часу. Я вижив — не тому, що був сильніший чи прозорливіший, а тому, що бувають часи, коли доля людини нагадує не розіграну за всіма правилами шахову партію, а лотерію» («Новый мир», ч. 8, 1960, стор. 24).

Еренбург відомий у світі, і спогади його викликали велике зацікавлення. І сам автор, треба припускати, задумав їх, як книгу свого життя (в розумінні найвищого творчого підсумку). За понад півстоліття літературної діяльності Еренбург видав більше двадцяти книжок поезії, прози, публіцистики. Його стиль ефектний і захоплюючий — своєрідна еренбургівська «скоромовка» з несподіваними парадоксами, вищуканими порівняннями й афоризмами. Перший його роман «Хуліо Хуреніто» обійшов світ у перекладах на багато мов. У ньому сатира не тільки на повоєнну Європу, а й на перші роки советчини в Росії. Стільки ж влучні типи партійної комісарчини перших років революції в романі «Жизнь и гибель Николая Курбова».

Але дивна доля цих творів, як і їх автора: враження таке, що хоч як вони були популярні в своїй безпосередній появі, згодом вони зникали з обігу, і складається враження, що їх ніхто й ніколи не буде перевидавати. Сам Еренбург каже, що писав завжди з поспіхом, не зводячи кінців з кінцями, часто сам себе заперечуючи. В цьому, можливо, відіграла вирішальну роль його власна доля, його літературна й громадська позиція, якщо не сказати — двозначна, то у всякому ра-

зі позначена постійною роздвоєністю. Що раз-у-раз підкреслює він сам у спогадах.

У неповних вісімнадцять років, виключений з гімназії за підпільну діяльність, Еренбург (як більшовик) виїхав до Парижу, щоб там зустрітися з Леніном. Зустріч відбулася, але молодий революціонер відчув потяг до мистецтва і, залишивши революційну діяльність, прожив аж до революції 1917 року в оточенні славнозвісної «Ротонди» на Монпарнасі, де зосереджені були люди, чиї імена стоять на першому місці в історії світового мистецтва 20 віку (Пікассо, Модільяні, Архипенко, Леже, Дієго Рівера, Вламінк, Аполлінер, Кокто і багато ін.). Ці й багато інших були його близькими друзями. Революція 1917 року потягнула його в Росію, але вже в 1921 році він знову в Парижі, де лишається аж до 1930-их років. Цікаво, що, декляруючи себе прихильником більшовизму, Еренбург завжди (і досі) лишається непартійним, а постійні вирази симпатій до СРСР поєднувалися в нього з так само постійним утіканням на Захід.

В результаті російські емігранти вважали його більшовицьким агентом на Заході, а радянська критика дивилася на нього як на емігранта. У «Малой Советской Энциклопедии» про Еренбурга написано:

«Вигодуваний деклясованою богемою, Еренбург дотепно висміює західній капіталізм і буржуазію, але не вірить у творчі сили пролетаріату. Стверджуючи безсилля науково-соціалістичного плянування життя перед лицем стихійного біологічного первня людини і пророкуючи безсилля комуністичних плянів перед лицем стихії власництва, Еренбург виступив як один з найяскравіших представників новобуржуазного крила літератури».

І в спогадах він, ніби намагаючись бути цілком одвертим, говорить про свою роздвоєність між західньою свободою і московською диктатурою, вказуючи одночасно на невдоволення тією й другою:

«Не знаю, чи це в моїй натурі, чи властиве всім, але в Парижі і в Москві я до багато чого по-різному ставився. У Москві я думав про право людини на складне духове життя, про те, що мистецтво не можна натягнути на один копил; а в Парижі кінця двадцятих років я задихався — аж надто багато було словесних ускладнень, навмисних трагедій, програмового відокремлення».

Це зізнання подібне на щирість і виглядає близьким до правди. Але візьмім до уваги, що спогади писані й друковані в Москві 1960-61 років, де свобода думки лишається й далі під забороною, як і за Сталіна. І пишучи їх, Еренбург всієї правди так і не міг сказати.

Пасус з «Малой Советской Энциклопедии» про Еренбурга належить до кінця 1920-их років, а «Большая Советская Энциклопедия» щось подібне повторила про нього в 1934 році. Еренбург знав, що про

нього там думають, і тому тим більше дивно, що він не побоявся на початку 1930-их років повернутися до Москви. Сталінський терор набрав дедалі більшої сили, а Еренбург все частіше пересиджував у Москві, навіть у роки ежовщини, а від початку війни й досі перебуває там постійно. Чи справді тільки льотерійний квиток?

Думається, що витягнути цей квиток допомогла Еренбургові та обставина, що його, доброго промовця й талановитого публіциста, використовували і Сталін, і Хрущов як експонента радянської комуністичної ідеї на Заході. «Українська Радянська Енциклопедія» (автор статті О. Корнійчук) виразно це підкреслює: «На багатьох міжнародних зустрічах діячів культури, політичних і громадських діячів країн Заходу, на конгресах прихильників миру Еренбург виступав і виступає як полум'яний радянський патріот, невтомний борець за мир і дружбу народів в усьому світі». Такі послуги московські можновладці вміли цінувати, навіть якщо це стосувалося людини, до якої вони не могли мати повного довіря.

Усе це повне суперечностей, і в них мусіла загубитися творчість навіть такого талановитого письменника, як Ілля Еренбург. Сьогодні це вже людина похилого віку (на 72 році), коли її тягне до підсумків, а свідомість поразок усього життя прагне втілитися в такому мемуарному творі, який став би тривалішим від усієї попередньої спадщини. Крім того, Еренбургові спогади — це розмова з власним сумлінням, що обтяжене відповідальністю за всі криваві злочини сталінської диктатури. Нелюдський механізм її він чудесно знав і все ж підтримував Сталіна своїм авторитетом вільного письменника на Заході. Вірністю комуністичній ідеї клянеться Еренбург і тепер, пишучи свої спогади, але, здається, тільки для того, щоб розповісти багато правди про те, що діялося в СРСР за сорок років після більшовицької революції. І треба йому віддати належне: він сказав стільки, скільки досі ніхто з радянських письменників не насмівлювався сказати.

Про зацькованого Бориса Пастернака, ім'я якого заборонено згадувати, Еренбург написав: «Я переконаний, що в задумах Пастернака не було наміру завдати шкоди нашій країні...» А закінчується цей розділ так:

«В той час, про який я тепер оповідаю, коли я ходив розгублений, неприкаяний, Борис Леонидович був для мене і порукою живучості мистецтва і містком до живого життя. Молодий, веселий, уродливий, подібний на надхненного араба — таким він мені запам'ятався назавжди, хоч я його й бачив постарілим, сивим.

«Так уже піввіку — раптом починаю сам собі бурмотіти вірші Пастернака. Із світу їх не виженеш: вони живуть» («Новый мир», ч. 2, 1961, стор. 91-92).

Боронячи ім'я Пастернака чи російського емігранта Ремізова, майже забутого тепер (теж емігранта) поета Бальмонта чи розстріляного

Сталіном Бабеля, Еренбург робить це з почуття відповідальності за долю російської культури. І українського читача при читанні цих розділів невідступно турбує питання, чому ми не чуємо такого мужнього голосу з боку українських письменників у Києві? Ми навели з Еренбурга, для прикладу, уривок про Київ не заради банальних фраз про «співучість» української мови чи лагідність українського гумору, про ці солодкі речі залюбки сантиментальничаять і наші кияни. Нам ішлося про те, що протест проти зруйнування Михайлівського собору в 1934 році ми вперше почули з уст російського письменника, а з киян ніхто досі й не писнув про цей злочин. Вони ж утратили на Україні більше дорогих їм людей, ніж Еренбург у Москві, але хто з них написав з такою теплотою й щирістю про Скрипника, Хвильового, Зерова чи Куліша, як Еренбург про Бабеля?

Дехто з наших письменників (маємо на увазі Тичину, Рильського, Бажана й Корнійчука) так обвішані почестями й титулами (вони академіки, лавреати, депутати, члени як не московського, то київського ЦК), що виправдання, яке ми часто для них знаходимо, мовляв, українським письменникам не вільно говорити того, що може сказати російський письменник, навряд чи обґрунтоване. Скоріше їм бракує такого почуття суверенності української культури, яке властиве росіянам стосовно своєї.

Спогади Еренбурга ще не закінчені. Найцікавіші розділи про шал сталінізму за ежовщини й пізніше мають бути опубліковані в 1962 році. Але вже й на підставі того, що опубліковане, видно, що Еренбург свої мети досягнув: його спогади залишаться справді найтривалішим твором супроти всіх попередніх. Бо правда про злочини більшовизму, хай і прикрита постійними запевненнями у вірності режимові, хай і не повна, але сказана в живі очі, — важить більше від повної правди, яку висловлюють нічим не ризикуючи.

Нам лишається тільки чекати такого ж мужнього слова, продиктованого їм власним національним сумлінням, і від українських письменників.

ВАСИЛЬ БАРКА: «ПЕРЕБУДОВАНИЙ» ГЕЛІКОН

I

Він — поет із надзвичайно делікатною вдачею і доброю чемністю. Обдарований до мов: знає їх, мабуть, біля десятка, західних і орієнтальних; а крім того, до музики, в якій опанував, приблизно, стільки ж інструментів.

Він академік. Коли працює пізно вночі в своєму кабінеті, на високому поверсі, — його невиданна обережність і сусідська тихість виявляється навіть у тому, як він, переходячи по книжку, спершу простягає носок черевика і відбуває ним ряд розмірених натисків на долівку, від легшого до дужчого, аж поки переконається, що можна ступити без скрипу, клопітного для нижчих мешканців: він на рідкість сумирна людина.

Але підійшов і сів в одно з крісел, дуже підступних, — вгорі ніколи не зникала рука смерти, сидців одного по одному скидала в велике страждання і загибель.

Навколо відбувалася перманентна визвольна війна народу, з тяжкими втратами, ніж на війні регулярній і, здається, ще ніде в модерній історії непокора перед чужим гнітом і вибуховість боротьби не проявлялися так постійно.

Крім найвищих червоних божків і великих візирів, що любили періодично рядитися в барвисту тогу розпорядників древньої української землі, всі інші намісники пішли через керівні посади в непокірній республіці — на моральну смерть в «чистках», слідом за якою наставали: заслання, розстріл, самогубство, або агонія в Кремлівській клініці під час «лікування». І от, на одно з формально найвищих, заклятих кров'ю і смертю урядових місць, де сиділи приречені особи з могутніми характерами і повною зневагою до всякої небезпеки, прийшов і вмістився, звичайно — на розказ ЦК КПРС, найобережніший поет. В нього не було ні тисячної пайки досвіду в плаванні по бурунах партійно-державного моря, який мали його попередники, архияничари сталінізму.

Перша половина життя цілком віддана новаторській творчості. В сфері лірики він виявив себе справжньою геніяльністю: вірші раннього періоду становлять чудо в мистецтві слова. Але, зосереджений на внутрішньому світі будівник досі невідомої гармонії, — він в дру-

гій половині життя забув про всяку обережність (бо мусів забути!) і сів у високе політичне крісло.

Він потрібний був режимові і тимчасом міг сидіти на вершині піраміди, підписуючи державні акти.

Бо існує невмируща і неподоланна сила, яка стоїть на дальшому пляні; існує ніби привид: сьогодні цілком позбавлена матеріяльного втілення. Світла сила, але страшенно виклята російськими комуністами, — під страхом смерти заборонено українцям згадувати, що вона існує. В цьому полягав парадокс: якраз всупереч власним прокльонам, самі ж керівники КПРС числячися з силою того «привиду», вибирали лірика на вершок піраміди в УРСР

Ім'я того «привиду»: історична правда, правда народна; життєва віра в святість заповіданих від неба основ людського життя, як суперниця комуністичної ідеї півночі. Українська правда дістала чародійний образ для нашого століття — в змісті ліричних віршів.

А от, складалася служба геніяльного поета, «добровільно» ув'язненого в кріслі «ніби-президента» своєї підневільної вітчизни; — віяло бездонним трагізмом, хоч назовні видно було тільки сірий політичний побут з маріонетковими рухами, характерними для окупації.

Через феноменальний, в поетичному відношенні, виспів концепції, що полярно протилежна до Кремлівського комунізму, авторитет лірика спершу став потрібний в одоскладанні, як прикладі червоного «зміновіхівства» серед елітарних шарів української інтелігенції («хіба й собі поцілувать пантофлю Папи?»); а потім пригодивсь на вершку урядової системи в республіці.

Здійснено згаданий парадокс також і в обопільних «авансах» найкрайнішого значення — з поетового боку і з боку Кремлю. В творах лірика, немертвих мистецькими цінностями, відзеркалилися дух української свободи і життєвої творчості, на християнсько-гуманістичній основі; більшовики ж вирішили взяти собі ім'я поета і, ради цього, зробили вигляд, що «гріх» забуто, але треба стати бардом російсько-української єдності вже в радянському стилі, бо в противному разі — розправа морозом і залізом, яку вчинили над двома сотнями інших українських письменників з визначними іменами.

Здобували співця не ординарного ряду, де так багато авторів з партійною і комсомольською приналежністю, але корифея, що виконав творчий подвиг на протилежній стороні.

Справді надавали вигляду принципової перемоги, здійсненої нібито через вищість ідеї: стисло кажучи, йшло про доказ переваги російської комуністичної «правди» над українською релігійно-народною.

Можливо також, для лірика кремлівці вирішили зробити хитрий винаток і уникнути того, що царський уряд вчинив відносно Шевченка — мученицька доля того генія назавжди кинула вбивчу тінь на всю імперію. Натомість вони лірикові вбили душу.

З свого боку лірик пішов на побудову перехідної сцени, на якій виявив віртуозність пристосування до вимог, скріплених смертель-

ними загрозами; хвалив Москву як Мекку для кожного, хто сподівається творчої культури. «Поетична поза» звелась до виразу підданництва, супроти якого перебільшені лестощі староперських поетів перед деспотами видаються ніби взірці душевної незалежності. Після «ежовщини» страх дав стимул для підкреслених запевнень, наприклад, в таких рядках з вірша, складеного 1938 року під час фарсових виборів, коли і сам поет був на списку кандидатів:

Вам подяка за довір'я і за честь.
Обіцяю бути вірним я слугою...

Тридцять років поети в УРСР складають твори в жанрі політичноперверсної лірики; за відступи від ліній цього жанру терплять моральні тортури в вигляді публічного бичування — в пресі і на зборах, де повинні каятися і обіцяти посилення творчості в барві згаданого жанру.

Потік його, щодо обсягу і т. м. «поцілуйництва», безпрецедентний в історії письменства. Якби був тільки гротескний політичний сенс, потік механічно випав би з рамок національної культури, навіть без згадки. З основною масою так і станеться. Але в одній верстві здобуток, виборений супроти всього русифікаційного насильства над духовною творчістю і дужчий за нього: це — поетична мова з граничною прецизністю вислову, з красою і ясністю внутрішніх форм, що підносять її на рівень наймодерніших мов сучасності (хоч, цілком зрозуміло, іраціональна глибина почуттєвого змісту притамована). Вийшло, як подекуди з розквітом орієнтального орнаменту: при забороні живої людської подоби для зображення, мистецька уява виразила невичерпний почуттєвий зміст в арабескових окрасах, — розкрила в них чар людського.

Для України розвиток мови має першорядне значення, бо заборонами, за царського часу, гальмовано її, щоб тримати на рівні колоніальної говірки. Тому надолужити змарновані періоди стало історичною konieczністю. Всупереч сучасній колоніальній, як і попередня, політиці Кремлю відносно України, — поети в нещасті свого роздавленого духовного становища спромоглися бодай мову вирівняти з станом в окциденті. Цікаво, що там, де найменше тону сервілістичного, краса мови розкривається найчародійніше.

Досить поглянути на фрагменти з драматичної поеми «Сковорода», початок яких, мабуть, відноситься ще до 1920 року, а опрацювання залюбко здійснене аж у 1940 році, щоб відчутти авторову втіху від втечі з осоружного тиранославлення — в любий світ звільненої поетичної мови:

... Три місяці пробігло,
Мов кораблі веселі в морі --
Всіма цвітами процвітані,
Добрим скарбом переповнені,
Три місяці пустинь китайська
і в ній Сковорода

Немов пливли —
 Поміж садами рожаїстими,
 серед криничного узлісся,
 на полі повному, де хвиля, хвилю лле і зупинитися
 не хоче.

Одночасно відбувається відхід в переклади з мов національно-стей СРСР; наприклад, з єврейської лірик переклав поезії Іцика Фефера і Ошера Шварцмана; з вірменської твори Ованеса Туманяна та Ованеса Ованісяна; з грузинської — Давида Гурамішвілі, Іллі Чавчавадзе, Важа Пшавелі; з білоруської — Янки Купала; також з російської — Пушкіна і Блока.

Переклади лірика з турецької поезії в його виборних виданнях відсутні (чи не тому, що автори «закордонні» і тепер немилі Кремлеві?). Крім цього лірика, на перекладах відводять наболілу душу й інші українські поети першого ряду. М. Рильський дав незрівняний переклад «Пана Тадеуша» Міцкевича, а М. Бажан, з чудовою стилістикою — переклад «Витязя в тигровій шкірі» Шота Руставелі (до того часу поема була широко відома в російському переспіві К. Бальмонта), а також поеми «Фархад і Шірін» Алішера Навої. Перекладні праці в очак влади мають виправдання — в офіційному світлі «дружби народів»; але для самих поетів дають спочинок душевний і відраду після поденного славлення. Властиво, лірик був піонером для підсвітського часу — в перекладах з орієнтальних мов, бо збірка поетичних перекладів його попередника, поліглота Агатангела Кримського, «Пальмове гілля», — була виконана до революції, лише видана в її роки.

Проте, переклади не дають звільнення від поетичної панщини з душевним самоспотворенням в ній.

Після Варфоломіївської розправи над більшістю українських письменників, решта перебуває в постійній стероризованості, під прямими ударами і непрямыми; змушена співати відкупну мелодію, щоб заморозити ворожість.

Зрештою, створилося дуже понуре становище в духовному житті — скоріше якась вигадка гекати, а не людське становище; та і при ньому постійно прориваються голоси непокори. Лірик, який в першій добі творчості був найвизначнішим менестрелем народної правди, змушений тепер безперервно покутувати минувшину: в такому вражаючому мистецтві заклинати, якого годі було від нього сподіватися.

Високо піднімалася піраміда уряду, на вершку якої він сидів; але ще вище — численні риморобні павільйони, які він вибудував за двадцять років і, пофарбувавши червоно, населив голосами, що невтомно славлять. Здається, службовий пеан ще ніколи в історії не підносився до такого ступеня вибудуваності, як в цього лірика; тут — екстаз самоскалічення і самоспалення серця, на вимогу влади. Не пошкоджено ні всієї крові нервів, ні моря віршових тонів і також безлічі

сонць, які нагромаджуються одні над одними, щоб аж найвище з них стало достойним прирівнятися, бодай частково, до об'єкту похвали, і зрештою, загальне звучання дитирамбічних голосів зросло до високо-регістрового фортісімо, що приглушує «золотий гомін» від геніяльних поезій минувшини. Тіні від побудов «самоотверженого» зробилися високі і густі; совітські володарі втратили здібність розглядити крізь них окремі риси в світляному видові **ранніх шедеврів**. Але й це не вдовольняло самого лірика в духовному «чаксеї», подібному до несамо-витого масового танцю, що в ньому йшли **колись кругами** — спокутники на Кавказі, самі себе окривавлюючи кинджальними ранами. Нова, без назви і означення, душевна хвороба, яка серед мистців з'являється тільки при більшовиках, привела до того, що сама душа стала руйнувати свій світ і «перебудовувати» його — у відповідь на наказ в атмосфері постійного страху.

Свій внутрішній світ лірик переруйнував і перелагодив, як від-служну картину. Ество свого генія загнав, ніби непрошеного бідного родича, в найглибший і найневидиміший куток душі, аж зрештою, сам утратив відчуття, що то — ество його. Тільки в мертвий час ночі, пройшовшись без найменшого скрипіння в своїй квартирі і діставши певність, що навіть мікроб у краплі води, яка звисає з кухонного кранта, не підсланий з Кремлю підслухувати, — він дозволить нещасному родичеві вийти з глибинного кутка і прошепотіти так, що враз воскресає літургійний відгомін з юнацтва — прошепотіти і признатися, як любить рідну землю і вільну зорю над нею.

Після цього лірик візьметься до нового фрагменту «Сковороди».

Займатися ранок, — і вже «новий» лірик, і орден на грудях. Сідав у крісло на гостряку рокованої піраміди: там був відносний порятунок, бо всі інші місця стали ще небезпечніші для українського поета на його батьківщині.

II

Чому так: обдаровані особистості з мистецького кола незмінно творять, скрізь в СРСР, сутінкові і попелясто-сірі речі, під настрої політичної програми, хоч самі ж терористичні господарі програми гостро вимагають мистецької яксравности?

Треба зважити, що російський комунізм успадкував від царизму принцип столітньої давности: примусово і всіма способами тиску впроваджувати в мистецтво імперський політичний «напрямок». Славетні майстри, які колись вибивалися з обов'язкових рамок імперіяльної політики, негайно підпадали під очорнення і, після того, як влада вби-вала їх морально, вони стрічали всю біду переслідуваних.

Оклепані, як мистці і як люди, тікали за кордон, якщо могли.

Наведемо проречисту характеристику того часу — з лекції «Мистецтво і російська сучасність», яку визначний російський ідеолог О. Амфітеатров прочитав на початку цього століття:

«Життя в Росії для великого таланту було суцільним самопожиранням. Не кажучи вже про тих, що підпадали під безпосередні політичні підозріння і особистий гнів імператора, як було з Полежаєвим, Шевченком і поетом Соколовським, автором містичної «Світобудови». Одиною світлою надією всіх мистецьких мемуарів того часу горить мрія отрусити прах від ніг своїх і відійти в Європу. Але одних, як Пушкіна, двоголовий орел міцно тримав у кігтях і волів радше закрювати, ніж випустити з лап на волю. А для інших багатьох визволення приходило пізно. Глінка, Брюллов вибрались за кордон лише — щоб померти».

І особливо цікавий уступ, ніби про нашу сучасність: «офіційно-політичне мистецтво було до того ревниве, що навіть спогадуване мистецтво для мистецтва уже розглядалося як своєрідний вид насильної опозиції, і займатися мистецькою творчістю, не воскуривши фіміямі на жертвовнику самодержавства, вважалося не дуже схвальним і благонадійним».

Темні барви задушливого життя, що було в Росії в першій половині і середині 19 століття, нагадують кольорит сучасности: як підходить змальована картина до правління комуністичного диктатора і його вихованців! — Їх режим схожий на староцарський надзвичайно, але вже кожна сторона насильства доведена до крайнього вигляду.

Європа тоді не домислялася, — зауважив Амфітеатров, — як міг освічений чоловік 19 століття, саме Глінка, написати оперу «Життя за царя» («Іван Сусанін»), прославляючи дім Романових, «чії Голштинські приймати душать Росію лютою і егоїстичною тиранією».

Так само до недавнього часу Європа не домисленно питалася про подібні ж речі відносно мистців при радянських володарях.

Цікаво, що в декотрих російських ідеологів, які протестували проти імператорського гвалтування мистецтва, з'являлась інша насильницька струна: в ім'я самої «свободи» і «народу» згвалтувати мистецтво на новий взірець і зробити його слугою політичного напрямку проголошеного, як загальнонародний.

Ось — візія нового російського мистецтва в Амфітеатрова: вона, помію його власної думки, становить передвістя комуністичного гвалту для творчого духа:

«По Росії грізною, безстрашною ходою, як в невідворотному гіпнозі, движеться нова, десята муза; в руках її бомба, бравнінг, а на шії вірвовочна петля». І ніби то буде вона «новий державний порядок». Вона об'явилася: це — муза Маяковського.

Тут, крізь високоліберальну і революційну мову, вистанув, подібно,

як потім у більшовиків, гострих противників згаданого ідеолога, і в пізнього Горького, суто нелюдський і незалежний від політичних барв дух самої північної імперії — джерело терору і нещастя, з його першою прикметою: подихом байдужости до долі і серця окремої людської особистости.

Якраз цей дух імперії, вбраний в червону мантию, сьогодні царює в СРСР.

Його чадо — догранично розвинений тероризм великодержавного взірця і потреби, творить зміїну «геройку», що її примусово вводять у мистецтво, замісто героїки християнської і назамін гуманістичної природи людського серця, в ній розквітлої.

Ленін продиктував догму партійної літератури, надхнувшись від «клясикив» діалектико-матеріалістичної доктрини. Але, оглядаючись на Пушкіна і Толстого, в читанні яких виховав собі смак, він поведився з літературою як кіт з мишею, — коли треба, приймав від неї лапку з пазурцями; коли хотів, знову простягав. Його переємники, взявши спосіб традиційного імперського насильства над всією духовістю, підсилили його багатократно, згідно з доктриною, і впровадили з крайньою брутальністю.

Червона косарка випустошила українську доховість: десятки тисяч інтелігенції, разом з мільйонами селян і горожан лягли неоплаченими жертвами.

Решта, настрашена масакрами, і сама стоїть окрай них.

Часом піднімає, то там, то тут, бунт проти духовної кормиги котрийнебудь письменник; тоді морально розпнуть його на всіх «проробках» та в пресі, і замовк, навіть «покаявся», чуючи, що перед ним східці в безодню.

Так було з Яновським, Рильським, Сосюрою і багатьма з тих, що вижили; навіть трішки — з Корнійчуком, що булавував нагорі, в організації мережі.

І от народжується новий для соціальної психології комплекс серед інтелектуалістів творчої групи; його можна означити назвою з а м і н -ного душевного життя. Бо справді, замість вільного життя душі, засвоюється, під тиском убивницької держави на творчу особистість — нав'язана форма душевного життя: властиво, становить приклад психічної деформації і в такому вигляді робиться сферою творчої свідомости.

Протягом років і цілих десятиліть ця форма скріплюється, як звичайна, ніби — як справжня, і творчі імпульси, притаманні вільному складові душі, висихають; відмирають найдорогоцінніші тканини її, і замовкають найсокровенніші голоси надхнення в її глибинах, надовго притаюються, і перестає вона говорити при світлі мистецьких

правд, — її голос втрачає справжні живі барви і обертається на гістеризоване виголошення, згідне з існуючими вимогами.

Істота серця приподібнюється до комахи, що з неї павук випив всі соки, і залишилося їй, порожній оболонці, видати наостанок високий тон нелітучими крильцями.

Але складність полягає в тому, що тут приєднується ідеологічно-компенсаційна сторона в трагедії, якщо можна так її назвати. Вона виявляється у вимірах світоглядного думання. Кожен з діячів мистецтва, зокрема поет, одночасно привчається, і то протягом довгого періоду, також під впливом страху, думати, що комунізм становить собою єдиний порятунок з погИБельного безладдя — для сучасного світу, переповненого капіталістичними кривдами. І що в рамках СРСР ніби то будеться взірцевий лад майбутнього: цьому повинен служити поет, як жрець, бо, мовляв, вищого покликання на землі немає; і т. д. без кінця: логічно-світоглядний міраж, що повинен «окрилювати» почуття для творчого пориву. І він, дійсно, «окрилює», але це також з а м і н н и й р і д окрилення, наказаний і всилений, що діє без вільного горіння в глибинах серця, в крові його. Через те і творчість, яка з'являється в наслідок цього замінного «надхнення», становить взірець а н т и м и с т е ц ь к о г о в р о л і м и с т е ц т в а, подібно до того, як під час останньої війни в Західній Європі людо-ненависницька лютість іншого, брунатного тоталізму, приборала наверх знаки хреста.

Іноді здається, що в СРСР, — коли оглянемося на пережите, — ніби здійснилося провіщення старих ясновидців: обурлива неправда стала примусовим світлом очей.

Погасили серце лірика і окрили блискучими орденами.

ОЛЕКСА ІЗАРСЬКИЙ: ЙОЗЕФ ЛЯЙТГЕБ І УКРАЇНА

(З книги «Україна і сучасні письменники Німеччини»)

У зв'язку з нашою темою немає потреби у справжньому огляді життєвого шляху і в оцінці чи, власне, переоцінці творчого доробку літературної спадщини Йозефа Ляйтгеба. До фіксації наших і чужих вражень від нечисленних творів письменника з українською тематикою — проте значущість їх не обминає дослівно наголошувати сама німецька критика — ми додамо тільки вузькі рамки найзагальніших і справді необхідних відомостей про Й. Ляйтгеба, як особу й творця, а, власне, тільки декілька «адрес» його друзів і критиків, отже декілька спрямувань, вказівок.

I

Найдокладніше про Йозефа Ляйтгеба (1897-1952) написав поетів приятель Фрідріх Пунт в інсбрукському журналі, власне, альманасі «Ворт ім Гебірге»¹). «На спогад про Йозефа Ляйтгеба» — так названа ця майже ґрунтовна праця, хоч характер її зовсім не мемуарний або, принаймні, не зовсім мемуарний. Це радше дещо зібгана і дуже «з серцем» написана монографія про життя й твори письменника, що в 1950 р. був відзначений вперше присудженою «Австрійською державною нагородою», а за кілька місяців до смерті й почесним перстеном фактично рідного його міста Інсбруку. На цих сторінках Ф. Понт зібрав усі свої знання про свого земляка й приятеля — може, передчуваючи, що справжня біографія Й. Ляйтгеба ніколи написана не буде, а про творчість його писатимуть ще якийсь час... у передмовях і післямовях до кращих його книг та ще у словниках.

Ф. Пунт докладно розповів про широков'язого батька поетового Альфреда, дрібного службовця на залізниці, людину милу і кохану, — це він з малими ще синами Йозефом і Рудольфом сховався в рідний Тіроль! — і про його давній селянський рід, про його матір, дуже незрівноважену, нещасливу, а в родинному житті «терпку», проте в усьому незвичайну, зокрема глибоко музикальну і не без поетичного хисту, — Марію Ляйтгеб з Гаасів. А також про сирітську долю Йозефа (йому

¹) «Wort im Gebirge». Schriften aus Tirol, Folge V, стр.11-51, Tirolia-Verlag, Innsbruck-Wien, 1953.

було шість років, коли померла його мати), про притулок для сиріт, у якому опинився майбутній поет разом із своїм ще меншим братом.

Автор спогадів не тільки любив, а й наскрізь бачив свого приятеля-поета. Йому вдалося описати його так, що не лишилося й натяку на сумнів ні в розумній повазі до творчої особи земляка, ні в документальній цінності, об'єктивній вартості цих густо вимережаних фактами сторінок.

Батька нагадувала не тільки зовнішність письменника — кремезна людина вища, ніж середнього росту, з могутньою головою і зелено-сірими очима на жовтому обличчі — а й низка істотних рис його характеру: любов до природи, потяг до товариства й дружби, нахил до суворого порядку і в особистому, і в громадському житті. Як і батько, поет нагадував тірольського селянина, починаючи від дещо наперед нахиленої постаті та своєрідної ходи і кінчаючи поглядами на людей і світ.

Проте літературний хист і найглибші властивості своєї душі Ляйтгеб дістає у спадщину від матері. Від неї — поетів, ненависний оточенню «неспокій у крові», майже повсякчасне невдоволення собою та іншими, майже позаконтрольна мінливість настрою, надзвичайна вразливість. Разом з тим він мав сатиричну жилку і любив іронізувати, міг не тільки безжально сказати людям в очі найжорстокішу правду, а і вколоти в «найболючіше місце», образити співрозмовця безоглядно. «Благочестивим» — це визнавав він сам! — поет бував тільки на мить, у годину надхнення, а звичайно був відкритим для багатьох злих спокус. Від матері у нього — різкі зміни настрою: «щасливий шал», дитяча радість і вибухи безмірного роздратування, що їх викликали в однаковій мірі щоденні дрібниці, вияви відвічних людських вад і світові події.

Фантаст, перед очима якого, поруч довоколишньої дійсності, далі повним життям жило дитинство і якому ввижалася одночасно смерть, Йозеф Ляйтгеб любив, визнає Ф. Пунт, безвідповідальні розмови з друзями; а разом з тим, будучи з малих років хорим на сухоти, пізніше ще й на пістряк легенів, — любив усе здорове, все гарне, розумне — і однозначне, чесне, певне...

Все ж він умів справлятися з «небезпеками надто чутливої душі». Він завжди знаходив знову духову рівновагу. Бо був індивідуальністю сильною.

Біографія Й. Ляйтгеба багата на вияви сильної волі і... своєрідної безвольности поета. Ось приклад: на вимогу батьків своєї дружини він, поруч учителювання, наполегливо продовжував правничі студії і навіть блискуче закінчив їх у 1925 р. захистом ґрунтовної і видатної дисертації. Проте... поет ненавидів судові розправи, самі формулювання юридичні — і тому назавжди залишився таки педагогом.

Між іншим, учителювання його почалося в молоді роки і дещо химерно, хоч зовсім не безслідно для літератури. Повернувшись з пер-

шої світової війни, молодий Й. Ляйтгеб служив в інсбрукському крайовому відділі здоров'я, а одноразово почав студіювати право. На цей час припадають і початки його співробітництва (як театрального критика) у журналі Кеніга «Відергалль», і перші літературні знайомства — з Тібареллі, Остгаймером, Гшнітцером, а через них — з творами Рільке, Гайма, Штадлера, Гавптмана, Демеля, Г. й Т. Манна, Вайнінгера, Шпенглера. Згодом журнал «Дер Бреннер» Людвіга Фікера з колом його співробітників (серед них треба пам'ятати Карла Река, який, наче Америку, відкрив Ляйтгебові світ поезії свого великого друга, убитого переживаннями на Україні, на фронті і в галицькому запіллі, Георга Тракля) і червоні зшитки «Ді Факель» Карла Кравса, так і званого «Факель-Кравс» (він бо з 1899 по 1936 р. видавав, а з 1911 р. сам і писав їх) стають школою культури, школою майстерності і школою життя для молодого письменника.

В 1922 р. видавництво «Бреннер» надрукувало першу збірку віршів Ляйтгеба «Поезії», а тим часом автор її раптово зник з літературного обр'ю — опинився в гірському селі Швендт на посаді вчителя однокласної школи. Тут почалася його педагогічна кар'єра, закінчена на посаді інспектора шкіл міста Інсбруку в день смерті. Але не тільки службова кар'єра почалася тоді в горах Тіролю: тут поет уперше покохав і після чисто ляйтгебівських «викрутасів» одружився — перипетії цього кохання описані в автобіографічному романі «Христ'ян та Брігітта» — і пережив перші творчі пориви зміцнілого хисту.

Про Ляйтгеба, як сучасника подій історичного значення, писав не тільки Ф. Пунт, якому здавалося, що поет просто не розумівся на політиці і часто безпотрібно встрявав у конфлікти з правлячою клікою, що поет і після 1933 року, року розламу австрійського суспільства на три дуже «фактичних» партії — т. зв. «соці», «наці» та «гайматверлери» (оборонці незалежності країни) належав до тих, хто вірив у «відвічну Німеччину», хоч не вірив у Гітлера і можливість «демонтажу культури» такої великої нації і «батьківщини німецької мови».

Тим часом події, роздумує Ф. Пунт, сприяли загостренню й перед тим характерного для письменника, як справжнього тірольця, скептицизму. Й. Ляйтгеб переконувався, що творчі духових багатств народу і народів не спроможні не тільки скеровувати історичний процес, а навіть істотно впливати на нього. Про сучасне суспільство він говорив, як про хорого. Люди довіклля, спостерігав поет, думали і діяли не самостійно, а тільки під впливом газет, радіо та фільму. Дедалі рішучіше він схилився до думки, що єдиним рятунком у такій ситуації була б релігійна віднова, а базою для неї — міцна родина.

Проте нам відомі й інші оцінки світоглядних позицій і політичних переконань Й. Ляйтгеба. Вони часом натякають на поетові нахили до шукання нового суспільного ладу, а часом наче його «викривають». Так Гансйорд Граф, автор ґрунтовної передмови до по-смертного видання поетичних творів Й. Ляйтгеба, згадав і про цю

нить реакцій поета та письменника, делікатно назвавши його «людиною, чутливою до соціальних процесів». А Гельмут Гаас, найпослідовніший критик творів Й. Ляйтгеба (з признанням він згадав тільки роман «Кіндерлегенде»), у вміщеній у мюнхенській «Нойе Цайтунг» статті писав навіть про «підозрілу близькість» цієї поезії до т. зв. «народньо-демократичних тонів» повоєнної Австрії.

Напевне можна говорити про вплив Фрідріха Пунта на Й. Ляйтгеба. У всякому разі вони були щирими друзями, товаришами «до кінця». Напівжартома нашу думку можна висловити так: Йозеф Ляйтгеб дивився на світ через вікна свого мешкання на «Гоген Вер» у Мюльав, над чорними дахами й зеленими банями старого Інсбруку, але дуже часто мав потребу глянути на нього і з протилежного боку долини Інну — з дому свого приятеля. І це в одному розумінні це товаришування було «до кінця»: до останніх днів поетового життя.

Спогади Ф. Пунта розповіли нам про поетову участь у війні, головню про похід на Україну, про родинну трагедію письменника — втрату в останні вже дні війни «нашвидку» мобілізованого єдиного сина Крістофа, про хороби і смерть поета, про похорон його на мюльавському цвинтарі — він припав саме на Велику п'ятницю 1952 року — в сусідстві з могилами Г. Тракля, найдорожчого йому на цілому світі поета, і друга Карла Далляго.

Йозеф Ляйтгеб, безперечно, оцінював свій творчий доробок тверезо. Про це свідчать спостереження Ф. Пунта і наведені в його спогадах багатозначні уривки з поетової промови в Альпбаху. В ній письменник висловив більше, ніж погляд на власну творчість. Він провів границю між «провінційною» літературою свого чудового краю гір, селянських садиб на узліссях, містечок над озерами і літературою Берліну, Парижу чи Відня. На блискавках, що їх часом удається викресати поетам перенаселених і перенапружених міст, твердить Ляйтгеб, не можна випекти хліба, потрібного для справжнього життя людського. Агентури літературних концернів розповсюджують одноденні твори часто нервово й психічно хорих великоміських «тільки письменників», які за всяку ціну прагнуть успіху своїм, поезією тільки прикритим репортажам — звідси стремління до «обнови форми», звідси нахил до хоробливого саморозкриття, до сексуальних зваб і т. д.

Теза Ляйтгеба вже сама по собі схожа на лезо ножа. Читаючи її, ско вже бачить, як надвое дереться полотно людських думок, як діляться читачі на ворожі одна одній громади.

Не диво, що й твори його — такі дорогі одним і такі безпотрібні другим.

Ф. Пунт любить — в однаковій мірі — і поезії, і прозу Й. Ляйтгеба. У своїх спогадах він знаходить місце для характеристики більшості письменникових книг, а, крім того, встигає зробити підсумок про значення його творчості. Це, поперше, справжня поезія, яка сприяє поглибленню духового життя читачів і відкриває їм красу світу, подруге, наш поет — чарівник слова, справді співець, співець з без-

донною інтуїцією, таємничим підґрунтям свідомости, з вродженням, чисто латинським відчуттям форми і німецьким хистом до далекоюжного розгалуження художнього тексту. Його творчий набуток прояснює нам, читачам, наше життя на землі, наше буття. Ось він: вірші («Гедіхте», 1922; «Музік дер Ляндшафт», 1935; «Льойтерунген», 1938; «Віта сомніум бреве», 1943 — ця збірка закінчена в Києві, «Лебенсцайхен», 1951 і посмертне видання «Земтліхе Гедіхте», 1953), романи («Кіндерлегенде», 1934, «Хрістіан унд Брігітте», 1937, «Дас унферзерте Яр», 1948), оповідання «Ді Швестерн», 1942, «Ді кляйнен Ерцелюнген», 1951), есеї в кількох збірниках і, нарешті, «На краю війни», 1942 — книга про Україну.

В 1940 р. критик дюссельдорфської «Літератури»²⁾, Нора Тіннфельд писала про Й. Ляйтгеба як про письменника маловідомого — тому й знайомила читачів з ним не ґрунтовно, а радше загально. Розмах цього тексту — від порівнянь з Вергілієм і красою Гельдерлінових писань до висновків про «картинність» і «музичність» його поезій. Рецензентка Губерта Горніг, говорячи про Ляйтгеба, звернула увагу на карбованість форми його творів і їхню етичну чистоту³⁾.

До кола прихильників поета належить Норберт Лянґер⁴⁾. Він вважає Й. Ляйтгеба приналежним до найбільших письменників Австрії, високо цінячи «глибоку проникливість поетичного погляду», точність поетового вислову, його прагнення відновити в повній силі порушене в сучасній людині почуття міри, як і саму його творчу методу, найприроднішу в наш час: автобіографічну. Автобіографізм, звичайно, творчий — як самовідкриття, а не механічна фіксація. До речі, сам Ляйтгеб у київській передмові до книги «Льойтерунген» писав про свої сонети, що вони ближчі до його автобіографічної прози, ніж до поезії. Що ж тоді казати про його романи? Ляйтгеб — це і спалений інквізиторами за «чародійство» хлопчик, друг тварин і знавець рослин, і герой «Хрістіяна та Брігітти», не згадуючи вже про «офіційну» автобіографію (її Ф. Пунт вважає за вершок письменникової творчости) — «Дас унферзерте Яр». Н. Лянґер в однаковій мірі майстерними бачить і сонети, і терцини, і вільний вірш Й. Ляйтгеба.

За межі подібних оцінок фактично не виходить і Гансйорг Граф⁵⁾ у своїй широкій і місцями тонкій праці про Ляйтгеба. Поетичному доростові Німеччини, вишколеному на творах Готфріда Бенна, Т. С. Елота і Вільгельма Леманна, не має діла до Ляйтгеба. Для літературної позиції Ляйтгеба, міркує автор, пасує слово «традиція», а не «епігонство», як думають.

Втішним для прихильників Ляйтгеба є захоплення його творчістю з боку такої романістки і людини такої загальноновизнаної, прин-

²⁾ «Die Literatur», 1940.

³⁾ Huberta Hornig. J. Leitgeb, «Kleine Erzählungen», «Buch und Bücherei», ч. 1-2, 1952.

⁴⁾ Norbert Langer. «Joseph Leitgeb». «Buch und Bücherei», ч. 1, 1950, Wien.

⁵⁾ «Sämtliche Gedichte», Otto Müller Verlag, Salzburg, 1953.

ципової, як Гертруда Фуссенеггер. Вона серйозно порівнює твори Й. Ляйтгеба і Г. Тракля, надаючи першим навіть деяких переваг.

Збірка поезій 1940-1950 років п. з. «Знак життя» викликала зформування чіткої позиції серед неприхильних поетові критиків. Тоді як прихильники (напр., Х. Ділт⁶⁾) зайнялися не так оцінкою книги, як порівнянням творів Ляйтгеба і Г. Каросси, навіть «дозуванням» відгуків «світу Новаліса» в Каросси і Г. Тракля в Ляйтгеба, Гельмут де Гаас зібрав у статті «Слабий знак життя» низку чітких, частково незаперечних думок про характер книжки і значення творчості Й. Ляйтгеба взагалі. Він писав, що «у Ляйтгеба рими, форми, мотиви й зміст живуть за рахунок, назва якому: чотири десятиріччя німецької лірики». Підміна поезії сантиментом. Панування фальшу, суміш погано перетоплених образів буденного життя з абстракціями, позолота ледве не в кожній поезії, пусті, як діжки, вірші, громи приблизних метафор, набридлива реторика, банальні думки, формальна недолугість. Зокрема поетове римування здалося рецензентові примітивним, без «наріжної рими».

Епігонство, навіть дилетантство, а не творчість, — такий висновок де Гааса. Удачі в Ляйтгеба — дрібні винятки.

Некролог поетові, через тиждень після його смерті надрукований у близькій, здається, де Гаасові «Нойе Цайтунг», вийшов схожим і на згадану вище критичну студію про письменника, — щоправда, з визнанням його «репрезентативности», але і з вказівкою на мале значення його творчості для Німеччини, вузькість його впливів в Австрії. Не забракло в цьому некролозі навіть елементарних помилок біографічного характеру.

*

Про книгу Й. Ляйтгеба «На краю війни», видану фактично року 1943 в Зальцбурзі⁷⁾, Ф. Пунт висловився як про твір напівправдомовний. Не зважаючи на «розумну спостережливість», «філософську задуму» і низку інших коштовних властивостей його автора, він дивувався рішенню видати цей, на його думку, щоденник. Ф. Пунт знав про справжні враження письменника: «Я зустрів Ляйтгеба саме в його приїзд з Києва на відпустку. Те, що він там чув і бачив, глибоко налякало його: криваві переслідування євреїв і таке ж безсоромне, як і дурне, панування над українцями. Він стверджував, що армія не має нічого спільного з цією ганебною політикою, хоч ця обставина не була спроможною зняти відповідальність за мерзотні вчинки з командувачів арміями. З цих причин військовий щоденник Ляйтгеба непокоїв і деяких читачів, і самого автора» (стор. 38).

Захоплено писав про цю книжку Ляйтгеба Н. Лянгер. Багатьом читачам непотрібні ліричні відступи в ній здалися критикові знач-

⁶⁾ Christiane Dimt. «Buch und Bücherei», 1952.

⁷⁾ «Am Rande des Krieges». Aufzeichnungen in der Ukraine von Joseph Leitgeb. Otto Müller Verlag, Berlin, 1942.

ними, навіть багатозначними. Зображення квітки на вікні, розгорнуте автором аж на три сторінки тексту, свідчить, на його думку, про бажання створити книгу не так про війну на Україні, як про мирне життя вражаючої душі країни. Значення цього твору — понад описом лиха і жорстокостей воєнного часу, так само, як і значення клясичного вже тепер «Румунського щоденника» (1916) Ганса Каросси⁸⁾.

«Час перебування на Україні, як члена команди зв'язку (у ранзі гавітмана — О. І.), був для поетичного розвитку Ляйтгеба вирішальним», — написав у згаданій уже праці Г. Граф. Ляндшафт України, особливо над Дніпром у Києві, простори України, квіти й діти України заглушили в поетовій душі громи війни. Краса і злидні України нагадали письменникові його сирітські роки. На Україні він відчув з непереживаною досі силою «вислів природи», відчув, що «кожний краєвид має свій настрій, усе тут пройнято настроєм, природа й ми тут наче єдині, з спільною душею». Новим, якимсь позачасовим і стихійним, а тому тільки гарним здалося на Україні поетові і справді гарне, і потворне. Критик помітив, що у незнаній досі ясності Ляйтгебової лірики розтопилися риси днів його тодішнього життя і запанувало тяжіння до самозабуття, бажання «nichts als Gottes Kelter sein».

Цикл поезій «Війна» (в збірці «Лебенспайхен») проріс українськими барвами, вузликами оком перехоплених «українських образів» у сплетінні з типово солдатськими буднями і святковою миттю: дитина на руках, її квіти-очі, срібний струмочок мови; голівка, волосся, руки дитячі — і поет забуває про «час і місце». Перед його очима і перед очима читача: ранок на Україні, в небесах — лелеки, убогі селянські стріхи над луками, по-великодньому білі хати, проліски, а над усім цим світом — Дніпро та київські гори.

Війни як не було...

У недавно надрукованому листі Альфреда Момберта до Ганса Каросси⁹⁾ про «Румунський щоденник» останнього зайшла мова про характерне, здається, враження німця від східноєвропейської країни: «Я не наслідуюся назвати Вашу книгу „гарною“, бо її підґрунтям є непроглядна містерія, оцінки якої з точки зору естетики хочеться уникнути». Цікаво, що подібну «містерію» відчували, часом навіть побачили на Сході, на Україні зокрема, німці також і наступної генерації — серед них також Й. Ляйтгеб. Може, навіть — особливо Йо-зеф Ляйтгеб.

В його книзі менше «реальної України», менше думок про її минуле й майбутнє, про її людей, ніж, наприклад, в «українських» творах баварця Й. М. Бауера, але поруч з тим менше й відрази до населення цієї країни-руїни, що споконвіку живе справді, «як чайка

⁸⁾ Hans Carossa. «Tagebuch im Kriege. Rumänisches Tagebuch». Insel-Verlag, 1939. Перше видання «Румунського щоденника» з'явилося 1924 року.

⁹⁾ Alfred Mombert. Briefe an Hans Carossa. Insel-Almanach auf das Jahr 1962, стор. 83.

при битій дорозі». Природа велична, «містичне» безмежжя просторів під відвічно живими небесами, а життя людське... Наприкінці книги автор нагадав читачам, що про людей України написав він занадто мало, що мало з ким він був справді «особисто знайомим», а «те, що я бачив, і те, що я чув, мені не хочеться узагальнювати — адже немає суджень більше фальшивих, ніж про чужі народи».

Проте на тлі відносно убогих на думку і навіть на факти, безсумнівно, тільки «літераторських» сторінок «На краю війни» пам'ять читача, вслід за автором, зафіксує саме живі деталі жанрових сцен з українського життя, силуети нуждою битих людей українських. А ще частіше письменникова рука карбує український ландшафт, природу України.

Найміlkше місце письменника в його книзі про Україну — «ідеологія», «філософія». Безсумнівно — як і в його книгах взагалі.

Як і його колегам, Й. Ляйтгебові доводилося в той час і кривити душею, і замовчувати багато, може, якраз і розумного, і шляхетного. А проте немає виправдання вражаючому убозтву, т. м., «позитивних» і значних змістом реакцій розуму на такий новий, такий широкий світ людей, речей і подій, як Україна, — ні, фактично, такій обмеженості, такій буденності реакцій душі звичайно багатого на фарби-слова поета.

Книга «На краю війни», вимушено чи ні, починається твердженням, що після польського походу «Райх» вибрав новий, — власне, дуже давній уже! — шлях у майбутнє: «Лемберг», Варшава, Київ. Адже хто сьогодні не любить здобутками славного ордену вояків, проповідників і поселенців, синів усіх німецьких земель: Марієбургом, Данцігом, Фрауенбургом, Марієнвердером?! Автор не завагався згадати й такі «форпости Заходу», як Чернівці та Сараєво.

Щоправда, письменник знайшов досить мужності, щоб одночасно виявити і занепокоєння у зв'язку з можливістю «непередбачених наслідків війни». Тому радощі його ніколи не розлучалися з «свідомістю жажливості подій». Тим більше, що війну він порівняв з українським колодязем: заглянь у нього — побачиш власне обличчя, шматок неба, може, гілку не поміченого тобою дерева...

Звичайно, тут нагадується, що війна Німеччини проти Росії особливо тяжка й важлива, бо треба розбити не тільки «російського солдата», а й систему більшовизму, яка стероризувала та спролетаризувала навіть власний народ. У цій країні людське життя нічого не варте. Як Колізей у Римі, Ляйтгеба злякали такі тяжкі, а одночасно такі «пусті» урядові будинки Києва: за могутніми фасадами — тисячі і тисячі кімнат різних управлінь...

Подібні думки письменника — не ниті, а цяточки. Довкола них — рої записів дуже різноманітного характеру, проте завжди середнього рівня. Самотність поета. Досі завоював він собі «писемний стіл посеред Росії». Він пише. Бо його минуле життя стало тінню, оживити яку може тільки його перо. Війну він схильний трактувати тіль-

ки так, як, наприклад, поступове, тисячами, мільйонами років триваюче згасання сонця і замерзання землі, нашої планети. Що тут відеш?! Це Божа гра...

На Україні поет перечитав «Фавста» і похвалився думкою про те, що й солдатам, завойовникам, будівникам мостів і конструкторам машин близький Гете. Бо «духовий світ — ніжний і тихий, проте він міцніший, еластичніший і напруженіший, ніж світ волі. Софокл пережив Аteni, Вергілій — Рим». Ніколи він так не насолоджувався пробудженням природи на весні, як у воєнний час на Україні. Адже війна наштовхує чутливих людей на думку про захист усього розвитку й квіту, на думку про плекання всякого життєутвердження. Війна — і так думав Й. Ляйтгеб — як хвороба, як катастрофа в природі, така безплідна. Зародок війни, щиро чи ні, шукав він серед явищ, названих у старовину «долею». Перед нею людина мусить схилити голову, — додає поет, наче щось самозрозуміле. Тим більше, що в кожному мужчині він бачить дещо від солдата. А солдатчину знав він добре, ще з першої світової війни, описаної частково в розділі «Роздуми і спогади».

Як же симптоматично, що Й. Ляйтгеб, перебуваючи на Україні, зовсім не зацікавився іншими формами господарства, зокрема йому знайомого — сільського. В одному місці книги він занотував, що українські селяни обробляють і засівають землю... згідно з вказівками німецьких плянувальників! Занотував, що на селі бракує людей і машин; але, хвалити Бога, на Україні не потрібно вживати добрива. Увагу письменника привернули «ходаки» з двоколісними «тарантайками» на київському шляху: люди, дивується автор, проходили в день по 50-60 км у надії дістати трохи харчу; і тут же, над шляхом, на землі кияни перепочивали, їли і спали.

В іншому місці книги він ще раз описав юрби людей на українських шляхах, дорогах і стежках. Найчастіше — широкі й здорові обличчя, костисті, кремезні постаті. Пишногруді жінки. Але часто трапляються й люди стрункі та худорляві. Вони — брюнети і блондини. Рухи їхні звичайно флегматичні. Запам'яталися йому смушеві шапки на головах чоловіків, довгохалеві чоботи (але половина народу простувала босоніж) і невимовно убогий та брудний одяг: «Такої байдужости до своєї зовнішности, як у цій країні, я ніде досі не зустрічав». Разом з тим Й. Ляйтгеб знайшов на сторінках своєї книги місце для вислову захоплення українським національним одягом, особливо жіночим — він здався йому веселкою кольорів селянської весни, а також для короткої розповіді про «топографію» української хати, найбільше кухні і схожої на фортецю печі та припічка...

Проте характерно, що австрійський поет помітив — і з прихильністю оповів — не тільки про бідолашних «ходаків», не тільки про відвічне українське лихо, включно з колонами військовополонених, а й про привабливу сторону українського життя і народу українського.

Філософування його, наприклад, про психологію полонених, чому

так заламалася воля цих людей, чому вони не поривалися втекти з неволі, не має жадної ціни. Він навіть не догадується про справжню духову ситуацію, про коло думок, прагнень і надій цих людей. Тому його діло — кілька ліній до малюнка: снідання полонених серед чистого поля осіннім ранком; димки їхніх незчисленних вогників. Зрозуміння ж України під час війни йому протипоказане, на жаль.

Розпізнавати особливості українських людей почав він у перші дні війни, у Львові. Так, на концерті він познайомився з гарною та інтелегентною жінкою — і дуже помилився, підозрюючи її в «легко-важнім» заінтересуванні ним. Її щирі розповіді про своє життя, зокрема родинне, австрійця тільки дивували. До самого прощання він підозрівав усе... крім її справжнього ставлення до нього: людської симпатії і звичайної доброзичливості!

Найприкрішою помилкою, що компромітує не українських жінок і матерів, не український народ, а письменника й гуманіста, є вміщення ним у своїй книзі історії пораненого в київських руїнах чотирнадцятилітнього хлопчика-героя і його «безсердечної» матері: вона тільки на третій день після цієї трагедії знайшла вільну годину, щоб відвідати сина в лікарні. Не дуже великим гуманістом треба було бути, щоб цю історію, розказану нікчемними лакеями нових окупантів, відкинути як брудний наклеп. А Ляйтгеб знайшов для неї стільки сторінок!

Під час подорожей Україною письменник запам'ятав п'ятнадцятилітню дівчину рідкісної краси, що прислужувала солдатам у ресторани у Бродах. І ще одну, теж великої вроди юну селянку з околиць Борисполя. Його вразила чисто південна краса і її душевний спокій. Дівчина не виявила ні страху перед чужинцями, ні ворожості до них, — тільки відчуженість без меж і краю. Біля Борисполя Й. Ляйтгебові довелося мати справу з українськими селянами. Їх він «увіковічнив» своїм пером: довгов'язого, з птичим обличчям і веселими очима повільного бороданя, наче вирваного з зимової сплячки набридливими солдатами, і сердитого юнака-бльондина, що пригнав з села воли витягати з багна німецьке авто. Ці «розмови руками», ці перипетії над шляхом на Лівобережжі — гарні сторінки книги.

Найтепліша згадка у Ляйтгеба — про його прибиральницю Любу та її шестирічного сина Бориса. У неї і вигляд європейський (як і в багатьох українок, у неї нічого спільного з обличчям росіянок, «азіяток»!). Її можна прийняти за землячку з Зальцбургу, за німкеню з Франкфурту чи Кенігсбергу. Крім того, вона вірна своєму мобілізованому до армії чоловікові, має гарний голос і співає в українському національному хорі. А Борис — любя дитина з розумними очима, дружньою посмішкою. Зустрічаючи Ляйтгеба на вулиці, він бере старшину за руку і запрошує зайти до хати: «Комм!»

Можна «вийняти» з книги Й. Ляйтгеба цілу сітку текстів про людей на війні, головно солдатів, а також про поведження «місцевого населення». Немає в ній описів боїв: автор бачив тільки свіже за-

підля німецької армії. Він, між іншим, написав патетичні сторінки про армію, про зразкову співдію військ різної зброї, а особливо захоплено — про зв'язківців. Про війну, як таку, написав, що вона має . . . два обличчя. Одно з них зовсім гарне: в рух включається все, вже давно злежане і засохле, твориться новий порядок речей і виявляється справжня вартість і речей, і людських інституцій та зв'язків, зокрема родинних . . .

Невідомі досі шляхи нових країн, нові міста й села породили в поета почуття радості і відмолодження. А руїни довкола . . . людина швидко привчається їх не помічати. Також звикає вона до солдатського життя і спостерігає цікаву психологію вояка, зокрема вражаючий нахил його висловлювати велику ніжність грубістю. Як візерунки на полях книжки — дрібні сценки з життя окупованої німцями України, густо пересипані спостереженнями над своєю власною особою, своєю душею і думкою. Ось заувага про любов до музики радше «високої і ясної», ніж до могутньої, ось розповідь про давню симпатію до циган, циркачів і мандрівних музикантів — з нагоди зустрічі з циганським табором на березі порослого очеретом озера чи то ставка. Над водою на заході палає небо, сонце сідає. Згадалися дитячі мрії, дитинство . . .

«Україна — стара історична країна, це не країна без традицій, не країна колоністів і фермерів; але сіл у нашому розумінні слова тут немає», — таке панівне враження Й. Ляйтгеба від сільської України. Воно є плодом тривалих спостережень і розчарувань, а також порівнянь чужини з батьківщиною. Поетові кинулася в очі різниця пропорцій між селянськими будинками та церквою в Німеччині і на Україні. За дахами німецьких господарів шпилі церков часто ховаються, а українські хатки під соломою або очеретом (взагалі не схожі на «бауерські» будови) — ніщо порівняно з білими велетнями-храмами.

В Галичині письменник ясно відчув «схід»: «невимовними» стали назви сел і міст, чужою структура людських поселень. Села здалися скупченням хиж від вітру й непогоди. Натомість земля все росла вишир і почала панувати над людьми.

Йому здалося, що українська хата не вабить, не манить до себе людини, бо вона сама знаходиться на втіках з села у далечінь.

Й. Ляйтгеб описав кілька типів зустрінутих ним на Україні сел — наприклад, розтягнуті ланцюжком попід лісом убогі хижі над польськими болотами.

Щоправда, один раз описуючи цегляні новобудови якогось міста на Київщині, письменник згадав про селянські хатки передмість теплим словом. Бо дрібні міста України він назвав «невдалими утворами». Тоді як наші села ще наче пишаються розкішню довколишніх ланів, містечка України зовсім не мають чим похвалитися. Вони не мають нічого спільного з комплексністю, цілісністю славних історичних містечок Німеччини! Українські малі міста, здалося йому, — без історії, без характеру, без обличчя.

Так ледве не дослівно пише Ляйтгеб на багатьох сторінках своєї книги про Україну. Але винятки і самозаперечення, на щастя, зустрічаються в ній теж часто.

Не завжди автор навіть називає міста й містечка, в яких йому доводилося жити, хоч він їх описує: гарне, чи не на дві третини зруйноване місто на притоці Дніпра; велетенська площа, посеред якої стоїть будівля базару, миршавий садок довкола і руїни пам'ятника, напевне Сталінові, якщо не Ленінові. Надто загально. Скнаро навіть тоді, коли мова про міста названі, міста старовинні й славіні.

Так про Луцьке читаємо: розташоване на рівнині серед лісів і боліт, над річкою Стир, місто руїн і . . . історії, але тепер воно для нас — комендантура, склеп, автопарк, лазарет, солдатський дім. Війна його уніформувала, воно не є насправді собою. Жодних різниць — Луцьке, Гомель, Житомир . . .

І справді, враження в його душі залишили не Берестя і Ковель, не Бердичів і Житомир, а радше український пейзаж обабіч шляху в глиби України, ліси, луки, болота. Сум Полісся і сонце Поділля . . .

Міста України звичайно намальовані у Й. Ляйтгеба кількома лініями: однією — двома твердими, домінантними і ще побіжними та випадковими. Посеред картини — хай наміченої, тільки зрідка виписаної — наче крейдою, занотовані окремі журналістичного характеру спостереження, завваги. Вони розкривають почування автора і виявляють дух часу, але, як правило, не додають слави мистцеві слова. Вони бо звичайні для німецького пера.

Сторінки про Львів, про чотирнадцять днів у Львові. Вони такі красномовні, такі характерні для Ляйтгеба! Такі зрозумілі захоплення авторів! Адже це європейське місто, це маленький Відень, столиця «коронної землі Галиції». Звичайно, як на німецький масштаб, авторові книги трохи ще бракує чистоти й порядку, але . . . парки тут чудові, функціонує водогін, працює трамвай, є світло, як гриби після дощу, щодня виростають нові крамнички та майстерні! Чудово!

Щоправда, автор інформує і про справи іншого ряду: про колишні запеклі бої між українцями та поляками, про російську окупацію в 1939 р. і терор року 1941.

Під'їжджаючи до Рівного — там поет прожив шість тижнів — Й. Ляйтгеб помітив срібнобіле сяйво від міста на тлі ніжно голубого неба. Зблизька ж воно показалося руїною вулиць, схожих на театральні лаштунки: з обгорілих стін звисали балькони і кахльові печі, бляшані дахи задрані і скручені, як папір. Площа біля головної вулиці — купа грузу й цегли. Тільки собор стояв серед міста цілий. Дзвіниця його вночі чомусь нагадувала поетові Багдал, а вдень вражала тільки важкістю стародавніх будов.

Зиму австрійський поет прожив у тяжко розбитому Бердичеві. Але з'єднання Ляйтгебове було розміщене в гарному будинку над рікою. Над правим берегом її стримів гарний і могутній, схожий на форте-

цю монастир. Він наштотував письменника на думку... не про минуле України, а про німецьке середньовіччя.

Восени 1941 р. Й. Ляйтгеб три тижні пробув у Києві. Тижні ці, так давно жадані, стали і найбільшим щастям, і найбільшим розчаруванням поета. «Київ залишився мені чужим, якимось наче не досяг до справжньої глибини моєї свідомості... Все тут наче не справжнє, не дійсне». Й. Ляйтгеб, як і більшість німців, уявляв собі сотні золотих бань і дзвіниць над дахами багатющого східнього, а разом з тим і європейського міста, по-східньому строкатого і по-європейському впорядкованого.

Натомість місто «красувалося» протитанковими загородами та повернутими брукками вулиць. Кілометри протягнутих над землею дровів. Опера без блиску, мертві церкви. Ні крамниць, ні готелів, ні майстерень, ні кафе. В руїнах ділова частина міста, підмінована відступаючими росіянами, пусті фабрики...

Мізерно вдягнені люди, особливо діти.

«Біда панувала в столиці», — записує Ляйтгеб. — «Сумне і мокре осіннє листя згоджувалося на все».

Опис Києва у Ляйтгеба — різнобічний. І багатої майстерности.

Автор малює місто та околиці його, наче акварелі.

Руїни. Погляд на київські гори з лівого берега і на заховане за прибережними парками місто в улоговині. Дніпро з київських круч: «Усе, що я досі побачив на Сході великого і величного було тільки часткою, натяком, початком того, що тепер встало перед моїми очима у формі незрівняної єдності й довершеності, удосконалити яку вже не було можливим».

Свобода Дніпрової течії. Відвойовані від рівнини острови, які ріка тримає невеликою часткою своїх вод, лівобережні ліси, в яких так легко губляться поїзди. Над Дніпром і над містом — Лавра.

Дніпро — могутній, наче крило моря, потік світла і барв. Ранками він ясно зелений, проїнятий золотом або ясноблакитний — наче весна посеред довколишньої осені, а вечорами — всі відтінки червоної барви — від рожевої, флямінгової до найтяжчої шарлатної, криваво червоної.

«На краю війни» — книга під деякими поглядами мілковода. Але в ній у повній мірі проявилась і сила хисту Й. Ляйтгеба: за кілька місяців перебування на Україні він створив своєрідний календар нашої осені, зими й весни. Душу української природи око письменника схопило в самому фокусі: Галичина, Волинь, Полісся, Поділля, Київщина і клаптик Лівобережжя. Ляйтгебова Україна є наче природним, таким щасливим і, так би мовити, суцільним доповненням до «українських» книг Й. М. Бауера, книг найрізноманітніших спостережень на Україні степовій, але також і допосаваних місцями до вимого тодішнього часу, а, може, й щирих та одвертих «розумувань» про нашу землю багату і наших людей убогих, а також до щоденника Йохе-

на Клеппера, в якому занотовано враження від України «середнього маршруту»: Чернівці — Кременчук — Полтава.

Повною є гама «української симфонії» Й. Ляйтгеба, починаючи від твердження, що «Україна, як ландшафт, гарніша за свою незavidну славу» (солдатські страхи перед східним фронтом?), а кінчаючи на регістрах найвищих: «Україна — це країна молода, молода країна-наречена, сповнена пристрасти, ніжності, сповнена, не зважаючи на свою убогість, чарівної приязні». Гарна в малому і великому, в радості і скорботі. Навіть більше: «Тяжко сказати, чому навіть шматочок краєвиду, навіть руїна або гора шутру над шляхом тут гарні. Одна з причин — це, безсумнівно, якась позачасовість усього тут суцього, а друга — простота форм. Річка і її береги, млин і гребля, біла церква на горі над рікою, перевози над водою, що ледве тече, — все це гарне, бо все хоче бути тільки тим, чим воно насправді є. В цій країні суть і зовнішність творять єдність». Уже в Галичині автор помітив, якими гарними хвилями котилися горби на схід. Залишилися в пам'яті чудові дерева й сади, особливо між Львовом і Бродами, тюльпани й пальми в кімнатах, дика родючість схожої на чорне м'ясо землі, живі акварелі понад шляхом: прикрашений березами горбок над ставком у рамках очерету, хати над річкою і блакитне небо — тло для золтаво брунатних хмар, вітрець у траві, лощиця на луках. І скрізь вчувається так багато сміху серед тяжкої нужди, а в тузі українській — чару.

Недарма в ясному небі України поетові ввижалась близькість моря...

Ляйтгеб полюбив український краєвид за його велич і простоту, навіть за його «повторність», одноманітність: «Чи не мало б і життя кожного з нас бути таким? Таким далекозорим, таким спокійним, таким міцним і таким плідним?!» Його приворожила поліська осінь. Поетові здалося, що його автомобіль заїхав у саму казку. Хутори й саїтні хати, а потім нічого — крім землі. Тут він «відчув потребу зрозуміти цю найчужішу чужину, серце схотіло полюбити цю безлюдну рівнину». Тут же німецький поет збагнув досі йому недосяжну... «російську душу» людей українсько-білоруського прикордоння: «Ніколи досі я не відчував так жаху російської землі, її байдужости, ворожости людині з її працею, величної апатії цієї землі. Могутніша за моря, ця мовчазна, ясно брунатна, пройнята болотняною зеленню, пустельна країна — поза часом і без майбутнього... Вона ліпше за численні книги допомогла мені зрозуміти російську душу. Той, хто виріс тут, мусить бути відмінний від нас».

Враження від української людини на тлі нашої природи він ще раз підсумував у такому образі: «Люди ціле життя терплять самоту — нічого, крім поля та неба! Вони живуть, як на закріпленому посеред моря кораблі!» Цікаво, що цілком схожі спостереження є характерні для більшости авторів спогадів про Україну. В Й. М. Бауера склалася думка, що степ український уже переїм, розчавив українську люди-

ну. Тоді як німецькі письменники вісімнадцятого та дев'ятнадцятого сторіч, найвидатніші з них Й. Г. Гердер і Р. М. Рільке, висловили впевненість у великому майбутньому народу України.

Й. Ляйтгеб у своїй книзі «На краю війни» хотів, а, може, частково тільки й міг опоетизувати природу України. Про її людей він не висловив рішучої думки, бо знав їх мало, а дещо, безсумнівно, мусів притаїти. Про це «дещо» він міг справді тільки розповісти і тільки найближчим друзям в Інсбруці, наприклад, Фрідріхові Пунтові.

Інша справа — весна на Україні. Загибель снігового царства — десь за тиждень. Виповнені світлом небеса на провесні, і в тихе надвечір'я червоне проміння відбивається на обличчях людей і на стінах будівель. Ще кілька днів — і на річці скресла крига. Вода залила луки, дерева.

Й. Ляйтгеб не міг досита налюбуватися весною на Україні. Нічого ніжнішого не зустрів він у житті, ніж весняна зелень на Україні. В його очах вона набирала характеру мало що не... духового феномену!

Йозеф Ляйтгеб, здається, належав до німецьких письменників того гатунку, для яких зустріч навіть із вкрай спустошеною, духово й матеріально, Україною викликала творче піднесення. За певних передумов ця зустріч могла б спричинити перебудову, кристалізацію хисту і нове для західноєвропейських митців світовідчування, зародити новий світ ідей.

Саме Україна могла стати для них справді духовим феноменом.

*

Суть Ляйтгебового погляду на Україну ще раз засвідчена в розлогіму оповіданні «Сестри», посмертно надрукованому в згаданому вище числі «Ворт ім Гебірге» — поруч спогадів Ф. Пунта і промови Франца Гшнітцера над могилою поета. Суть цього погляду і цього в деталях талановитого (різьблені краєвиди України!), а в цілому пересічного, куцим офіційним світоглядом підбитого оповідання точно відповідає «дитячому зростові» німецької політичної думки щодо України.

Письменник не спробував заглянути за накинене берлінськими політиками трактування України, і тому «Сестри» вийшли такими прісними — без оригінального змісту, без «прогресії»! — і «дрібними» під поглядом мистецьких досягнень — без «романтичного лету», наприклад.

Ні вдало виписані образи білявих сестер-сиріт — хоч і українки, а по-більшовицькому настроєної красуні Лариси, розумної і рішучої інтригантки, і «тільки жінки», власне вісімнадцятилітньої дівчини Наді, ні любовні почування до розквартированих у їхній хаті на околиці села вояків-зв'язківців, ні такий холодний зв'язок старшої з сестер, Лариси, з Ванею, українським патріотом і «квіслінгом», ні дії загону російських партизанів на чолі з старшим лейтенантом, що кінчає своє життя самогубством (син царського офіцера, що виріс у Полтаві), ні

фанатична комуністка Таня, — ніщо не спроможне надати оповіданню справжнього драматизму і перетворити статику описів у рух та експресію, у відчутний для читача порив героїв. Не без допомоги українців, підкреслює автор, німецькі жандарми зліквідували партизанів (при цьому випадково була забита ні в чому не винна Надя) і тим самим загрозу для каблів з Німеччини до східного фронту.

Автор оповідання випадково ще раз бачить Ларису, яка й оповідає йому цю історію у послідовному зв'язку (люди Сходу, бачте, схильні до таких оповідей і навіть самовикриття).

В оповідання вплетено не тільки «безмежні ночі і страшні холоди», «череди чорних хмар з посрібленими краями» і цілі низки зауваг політичного змісту (як багато українців вважало німців визволителями, а не окупантами, як вони прагнули одержати земельні наділи за допомогу в боротьбі з російськими партизанами), а й психологічно фальшиві — поруч вдалих, звичайно! — ситуації і сцени. Над трупом сестри Лариса цілує досі їй байдужого Ваню. Фальш тут — традиціоналістичного ґатунку, про який писали критики його поезії. Так кінчали колись оповідання «во врем'я оно»... але кінчають, щоправда, і тепер.

Та й світогляд Й. Ляйтгеба, яким він виявився на війні в ставленні до України, теж і застарілий, і, на жаль, серед німців традиційний. Не тільки серед німців. В останню війну на Україні побувало багато чужинців, у тому числі і мистців, письменників; проте рідко у кого спогад про Україну сяє чистотою і симпатією, як, наприклад, в італійця Курціо Маляпарте.

А що ж за спогад про цих людей залишився на Україні, коли не говорити про особисті симпатії та почування? Напевне, пам'ятають там про національний еґоїзм, може, про зарозумілість інтелігентних і простих чужинців. І пам'ятають про брак краси та моральної притягальності в їхніх плянах і помислах.

ЮРІЙ СОЛОВІЙ: СВІТ ОЧИМА, ПРИМРУЖЕНИМИ ВІД УСМІШКИ

Пам'яті Миколи Бутовича

З опублікуванням першого, а згодом другого циклу «Слов'янських танців» Дворжака світовій культурі вперше відкрилася повністю слов'янська стихія — цілком своєрідний і безпрецедентний феномен, суміш безкрайого ліричного смутку і радісного пориву. «Слов'янські танці» сприймаються прямо, без медитації, за посередництвом серцевої антени, органу, що в істоті слов'янина є найголовнішим, — хоча цей твір не позбавлений багатства форми і тематичної винахідливості. Перед «Слов'янськими танцями» і після них появилася більша кількість визначних творів слов'янських композиторів, які під певним поглядом стояли навіть вище від твору Дворжака. Але «Слов'янські танці», поминаючи їхню придатність для концертних залів, мають надзвичайно ядерну концентрацію слов'янського темпераменту і під цим поглядом вони особливі.

Як відомо, слов'яни, в тому числі українці, є людьми почуття з великою порцією — я сказав би — декоративної уяви. Однак, оглядаючися за прикладами в тому комплексі, що його ми зовемо нашим духовим життям, ми не матимемо багато успіхів, оскільки наші мистці обходили якимись дорогами (за рідкісними винятками) суть творчості — напружене бажання підняти край запони, що закриває дотепер невідоме. Мистецтво Бутовича, при якому ми хочемо тут затриматися, є під цим поглядом у нас одним з виняткових. Музика та малярство — мистецтва емоційні, їхніми зразками найбезпосередніше виявляється духовна фактура певного духового комплексу. Тоді як література, навіть поезія, постійно впадає в орбіту теології чи релігії, ідеологій, філософій тощо, музика і малярство, навіть змальовуючи конкретні феномени («Моя батьківщина» Сметани, «Море» Дебюссі, Рембрандт і Ренуар, Пікассо і Бонар), лишаються мистецтвом насамперед емоційних вимірів. Можна б назвати напевно більшу кількість творів з інших, ніж музика та малярство, мистецьких галузей, що в тій чи іншій мірі теж репрезентують певну грань слов'янської душі; однак таке ядерне виявлення духового комплексу, як це сталося в «Слов'янських танцях» Дворжака, не випадково здійснилося засобами музики. Танець сам по собі є стихійним виявом певного внутрішнього стану; навіть там, де є явна настанова, скажімо, на ляндшафтну описовість, як, наприклад, у Сметани у вищезгаданій «Моїй батьківщині», музика тріюмфує в повній емоційній соковитості.

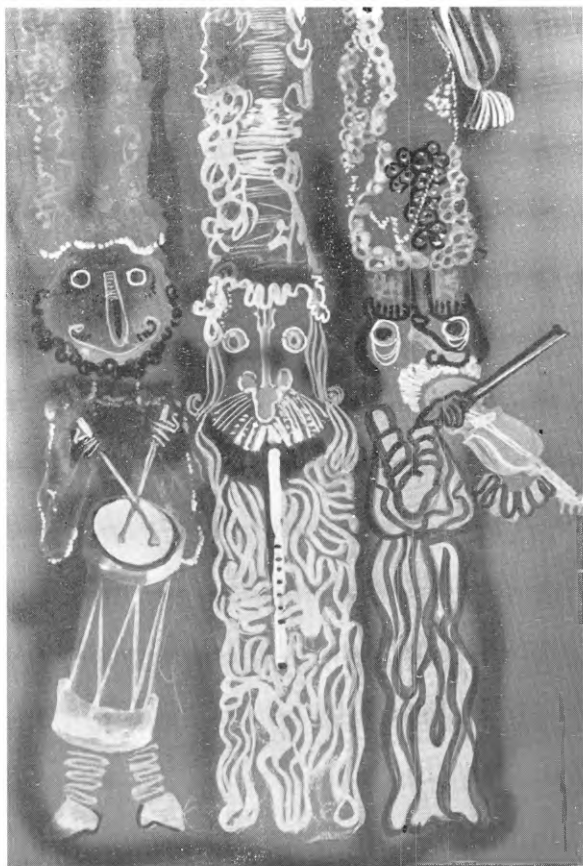
Бутович, як відомо, був малярем сюжетним; але він є таким, коли дивитись на речі поверхово. Його сюжет оформився в певне поняття, що заморозило в уяві глядача, так би мовити, емблему бутовичівського мистецького світу, — і все тут нібито гаразд. Треба однак долучити рішальний додаток, який і піддав мені думку розпочати ці рядки

міркуваннями про «Слов'янські танці» Дворжак. Бо тоді як Дворжак зафіксував у музиці слов'янську народну стихію, Бутович з подібної настанови виводить те, що є типове саме для української народної вдачі. Тут рішає не сюжет і не джерело сюжетних задумів, а його «музична» інтерпретація, його емоційний аромат. Завдяки цьому Бутович відрізняється у нас від інших сюжетників, які манерою Пісарро або Сіслея малюють нічим «нешкідливі» образки, або від тих «народників» у нашій музиці, які чомусь вважають почесним обов'язком для нашого композитора гармонізування народних пісень, працю в кінцевому ефекті таку (особливо після давніше зроблених у цьому напрямі робіт), яку ледве чи можна приточити до музичної культури з більшими вимогами. Бутович удавався до т. зв. джерел, але він, як Сібеліус, Гріг, Брамс, Енеско, Орф і багато інших, виводив з них новий ручай свіжого аромату.

*

Я не хотів би твердити, що погідна вдача Бутовича мала вплив на його творчість; однак в тій статті, що має на меті відзначити творчість Бутовича і виявити втрату в нашій культурі після його смерті, варто відмітити, що Бутович обіцяв багато, і вік властиво не був рішальним фактором кінця. Треба сказати, що у випадку Бутовича погідна постава до оточення не була в конфлікті з його лагідним мистецьким світом. М'який гумор, часами не зовсім вільний від домішки іронії, був характеристичним і для Бутовича, і для його мистецтва. Мистець, який виділявся як один з найцікавіших серед нашої найстаршої генерації початку другої половини нашого століття, Бутович малював всіяке, — мабуть, змушений до того обставинами життя, з одного боку, і духовою ситуацією в нашому суспільстві, з другого. Але, коли говориться про Бутовича-мистця з своєрідними творчими концепціями, то маються на увазі майже виключно твори гротескно-гумористичні, якими він утривалив власний світ творчих візій. Відьом і чарівниць, чортів, лісовиків і мавок бачимо у нього не дуже страшними і не такими, що вони могли б заколючувати життя. Їх Бутович показав радше в дусі народної духової постави до цих урених і вигаданих сил: мистець бачив їх припруженими від усмішки очима. Час від часу він звертався до історичної тематики; однак сюжети були лише вентилем для творчого відпруження або трампліном.

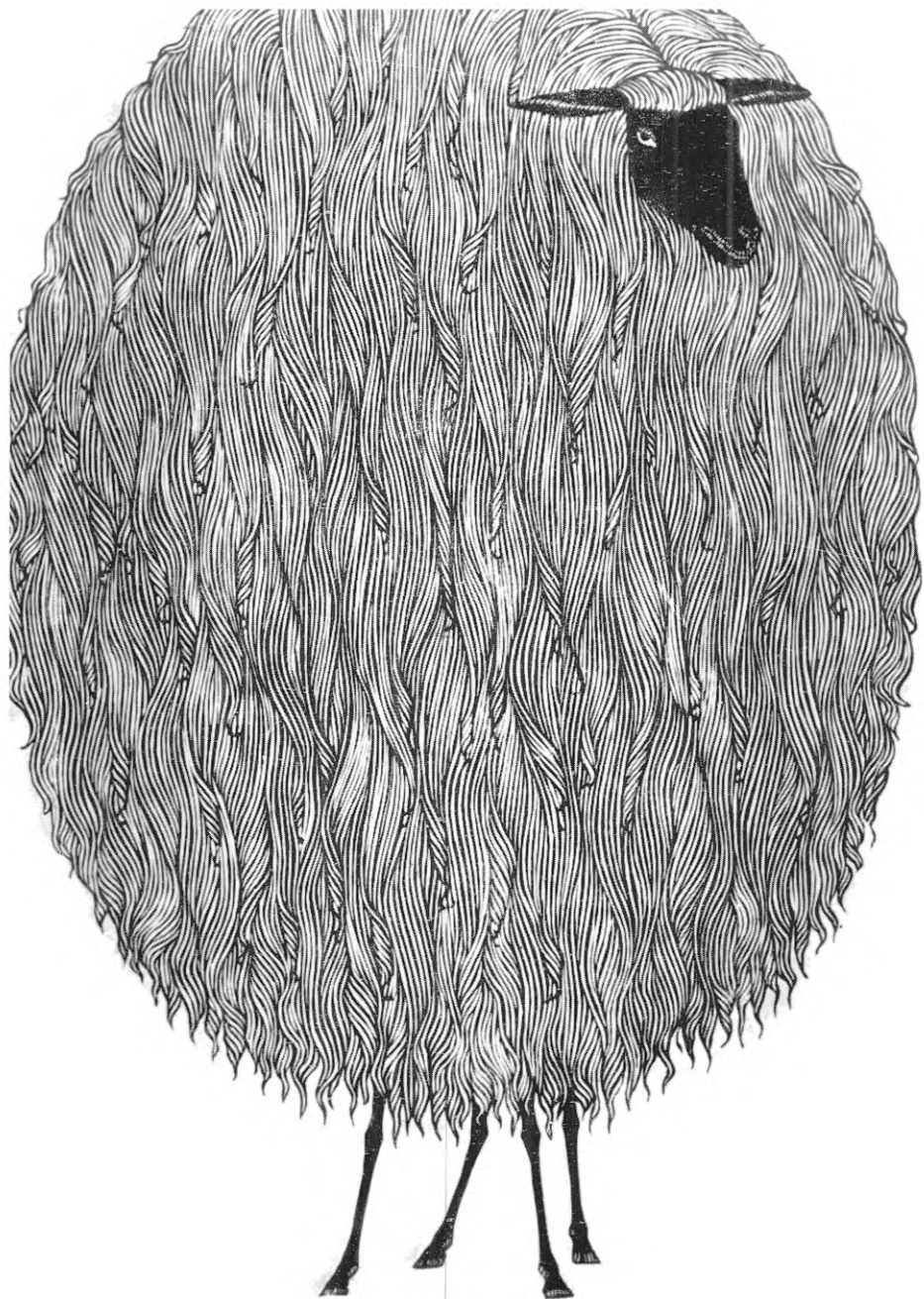
Він не репрезентував тісної тематичної програмовості т. зв. баталістів і малярів, які малюють картини з історичною тематикою; на тлі сучасного українського малярства він стоїть майже одинцем, як той, для кого спіритуальна естетично-емоційна випровадженість образу була головним мотивом творчості. Тема в малярстві Бутовича займає одну з важливіших позицій, і теми він добирав уважно; але естетика техніки, була таки рішальним побудником для Бутовича. Він заворожував своїх демонів у розливи фарб, що були на початку візії і які він далі розробляв, допомагаючи собі різними матерія-

Микола Бутович

*Ліворуч його малюнок — «Муз»
внизу — «Відьма»*

12 лютого — 3 березня відбулася виставка Я. Гніздовського в Нью-Йорку, галерія Гаррі Салпетер. На фото його дереворіз «Вівця» (1961), нагороджений на виставці в бостонському музеї Масс у грудні 1961 і включений до постійної збірки музею

лами і різним знаряддям, вертикальними ударами пензля, губкою чи просто зім'ятим папером або шматкою. І хоч би як фасцинували нас усі ці демони і часто довгі та опоетизовані назви його картин, не слід утрачати з поля зору того, що він з рідкісною в нас увагою ставився до проблем техніки твору — з увагою та винахідливістю, питоменно кубістам та дадаїстам.

Пригадується остання його виставка, що відбулася в нью-йоркському українському народньому домі 11-26 листопада 1961 року; виставлені на ній картини «Тінь Довбуша» або «Старий вівчар» документують вище тверджене. Зрештою я мав приємність працювати з покійним мистцем у студії однієї текстильної фірми. І часто дві-три плями на пробному папері були для нього трампліном для нової образкової візії, з якої опісля формувалася певна малярська ідея. Працівники у згаданій студії знали цю властивість нашого мистця, любили його погідну вдачу і цінили його рідкісний дар уяви.

Згадавши про останню виставку Бутовича, я хотів би назвати ще дві його картини, які дуже мені подобались і запам'ятались: «Відпочиваючий чорт» і «Вій». На виставці була більша кількість картин, які звертали на себе увагу, як свіжі відкриття мистця; але я згадую тут лише чотири його твори, які справили на мене особливе враження.

Бутович помер на 66 році життя, у віці, коли багато обдарувань у минулому якраз почали осягати творчі вершини. Бутович залишиться в нашій пам'яті мистцем, що знайшов свою духово-творчу точку опертя, — але чи висвітлив він її в повній мірі? Малярство є одним з тих мистецтв, що об'єднують у собі творця і виконавця, скажемо — віртуоза; творчі задуми народжуються в душі мистця досить рано, однак віртуозність приходить звичайно наприкінці довгої дороги праці та зусиль. Я дозволю собі повторити одно з давніших моїх тверджень, висловлених в одній статті з згадкою про мистецтво Бутовича: він безперечно належить до духової категорії мистців типу Ернста, Шагаля і Тамайо. Однак Бутовичеві не судилося зазнати щастя творчого життя без соціальних та економічних зобов'язань, яке раніше чи пізніше мусить прийти до кожного мистця. Творчість вимагає дуже багато зосередження, уваги та праці, — безперервне ходження на іншу роботу не спричиняється позитивно до творчих здобутків. Маляр мусить мати творчий комфорт: час і простір. Бутович — поминаючи відомі тягарі на руках людини-недобровільного емігранта з досить раннього віку — все ж таки працював багато. Він, мабуть, зробив усе, в тій ситуації можливе, якщо взяти на увагу його малярську, графічну та авторську працю (Бутович написав лібретто для балету, для якого запроєктував костюми, а Юрій Фіяла — за його ж, Бутовича, намовою — скомпонував для нього музику). Але йому належить спеціальне відзначення за його мистецьку оригінальність і своєрідний показ українського народнього ества.

НОВА ПОЕЗІЯ НА УКРАЇНІ

ЗАПАХ НЕБА

ВИБІР ІЗ ВІРШІВ ВІТАЛІЯ КОРОТИЧА

Віталій Коротич — молодий київський лікар, син лікаря, народжений 1936 року в Києві. В літературу увійшов ще як студент останнього курсу Київського медичного інституту, уведений в квітні 1958 року на сторінки «Молоді України» київським інженером технологом і російським поетом Аркадієм Ривліном. До того часу друкував свої вірші на сторінках студентського журналу «Медичні кадри». З головними циклами своїх поезій виступив 1961 року, і того ж року була видана перша збірка його поезій «Золоті руки», в-во «Радянський письменник» (Київ, 1961). Вибрані нами для передруку вірші були надруковані: «Колись» — в «Молодь України» ч. 69 за 6 квітня 1958; «Руки», «Любов» — у «Вітчизні» ч. 12 за грудень 1960; «Київ», «Брежнєв», «Пробудження», «Обережні», «Бетховен», «Чисте мистецтво» — в «Літературній газеті» ч. 35 за 5 травня 1961; «Фрагмент», «Ви чули гру» — в «Літ. газеті» ч. 71 за 8 вересня 1961; «Запах неба», «Життя» — у «Вітчизні» ч. 10 за жовтень 1961; «Ну, от і все» — в журналі «Прапор» ч. 11 за листопад 1961.

Богдан КРАВЦІВ

ПРОВУДЖЕННЯ

Вдалося зоперувати:
Хлопцеві ногу відтяли.
Жовті зняли халати
Та інструменти склали.

А хлопець — солодко спав,
Не марив.

В юнацькім сні
Двома ногами ступав
По свіжій, гострій стерні.

Прокинувся потім, білий,
Незвичний. Ковдру зібгав.
І довго йому боліла
Давно відтята нога.

КИЇВ

Про тебе вже не можна написати
Слова, яких ніхто не говорив...
Ти роздуваєш подихом вітрів
Вогні, яким горіти й не згасати.
В Дніпро впадають мрій моїх річки,
Над ним — широким — верби хилять стани,
І щовесни запалюють каштани
Туристами захвалені свічки.
Потрібен ти мені у щасті й горі
І другом наректи тебе дозволю.
Ти — мій.
Зелені гейзери тополь
Блискучим листям б'ють у жовті зорі.
Кохання споконвічні теореми
Доводять милим в парках юнаки.
Розклало небо світлі п'ятаки
В сузір'їв ідеально точні схеми.
... По вулицях твоїх іду щодня,
Працюю і живу твоїм диханням.
Люблю доріг твоїх найменування,
І кожен камінь твій — моя рідня.
Вбиваєш в людях вдачу ти хробачу,
Бо чистий і ясний ти, наче ключ.
Вдихаю вітер твій.
З дніпрових круч
Прийдешности прекрасні далі бачу.

БЕТХОВЕН

Музика. Сцена. Сльози солоні.
Я, наче зараз, бачу —
Нігті ламаючи об долоні,
Люди дорослі плачуть.
Музиці тій не малят колисати —
Землю вона трясе.
Вірші такі б колись написати.
І все.

РУКИ

1.

На них немає слідів землі,
 Не в'їлись метали у них важкі.
 Не мають права на мозолі
 Руки такі...

В хірурга свої — чудернацькі — звички:
 Він тільки для себе
 на скрипці грав,
 А в ліс ідучи, одяг рукавички
 і в них для багаття
 гілля збирав...

В кімнаті — чотири круглі кутки
 І лампи білі,
 неначе дзвони.
 Вже після праці клав у лотки
 Зажимів метал,
 що став червоним.

Лиш знявши халат,
 відчуває втому...
 Лягав під ноги вулиці брук.
 Він стискував серце годину тому
 Страшним зусиллям тендітних рук...

2.

Надовго нахиливши дужу спину,
 Мовчав, не обертаючи лиця.
 Він щітками збирав в долонях піну,
 І тер їх,
 тер долоні без кінця...

Підвівши руки,
 він до столу йшов,
 Проносючи мовчання за собою.
 Сестра перебирає білий шовк:
 Хірург — у котрий раз —
 стає до бою.

БРЕХНЯ

За віконниці вітер
 хитає хати,
 Міцно їх трясє на ходу...
 Я ще зовсім не вмю брехати,
 Та я —
 іду.
 Весна прибирає з дороги сніг,
 Мокрі гілки
 висять батогоми...
 Дорога липне,
 липне до ніг,
 Дорога тягнеться
 за ногами...
 Я —
 іду.
 Десь,
 на дальнім кінці села,
 Вікна ваші знайду.
 Мене розгрузла дорога вела
 В чужу
 і мою біду...
 Сказати вам
 сурові слова?
 Сказати,
 що лікар не допоможе?
 Та я —
 приношу надію вам:
 «А може?!».
 Ви знаєте все,
 Що вам розповів я,
 Знаєте все давно.
 Ви знаєте,
 що таке — білокрів'я...
 То звіть мене — брехуном.
 Женіть мене із скорботної хати —
 Людину здорову
 і молоду...
 Ви знаєте все.
 Не можу брехати.
 І все ж таки я —
 іду.
 Так, вас дурити
 мені негоже...

Іду.

Навкруги злива.

Я знаю — прийду і почую

«Може? ...»

І я відповім:

«Можливо! ..»

ЛЮБОВ

На ялині —

місяць сидів,

Чистив крук свій черлений ніс

І вовки по людській ході

Зрозуміли —

обклали ліс.

Оточили з усіх кінців

П'ять мисливців, а може, —

сто ...

На куцах висять прапорці,

Наче

вовчі ягоди то.

Ну, а потім гримів ріг,

Вовк побіг і, напевно, знав,

Що з усіх можливих доріг

Залишилась

лише одна.

І, наляканий, він тікав

Так, що вітер

забив дух...

У рушниці куля важка,

І сніжок був м'який,

як пух...

Вовчєнят забрали,

вже злих,

А старого постріл поклав.

Лиш вовчиця рожевий сніг

Підім'яла,

встала,

втекла.

Щось змінилось в її ході,

Голоснішим став

серця стук...

ЗАПАХ НЕБА

Вас не цікавило, чим пахнуть хмари?
Можливо — білизою,
Можливо — сльозами,
Можливо — просто водою.
Так, ті самі, що пливуть, немов примари,
Мов сірі тварини,
Кудлатою чередою.
Вони пахнуть, напевне, кров'ю,
Пролитою на брустверів бруси,
Сльозами — за милими, за іжею, за здоров'ям —
Біленькі хмарини,
Загорнені в чорно-сірі бурнуси.
Вони пахнуть водою з калюж на шляхах планети,
Молюком, розлитим із теплих старих бідонів,
Ладненькі хмари,
Газувате калюжне нетто,
Загони, що пливуть у небі синьо-бездоннім.
Вони пропахли забутим у блюдечках чаєм,
Твоїм духмяним волоссям, моя мила.
Пахнуть вони рослинами — молочаєм,
Міськими димами і туалетним милом.

.
Війна відгула.

І не світять пожежі в небо,
І дзвони на сполох не кличуть голосом мідним.
Хмари — спокійні.
Я вірю — це так і треба,
Щоб запах спокою був найбільш необхідним.
Я хочу, щоб людство забуло про воєн мари,
Щоб люди не думали
Страшними, злими словами...
Хмари — пахнуть,
Життям нашим пахнуть хмари,
Маленькі сірі дзеркала,
Що плинуть над головами.

ВИ ЧУЛИ ГРУ...

Ви чули гру розстроєних роялів,
Коли в струні живе по кілька нот?..
Дзвенять облізлі клавіші, й педалі
Здрігаються зіпсовані давно.
Зіграйте-но.

Аллегро.

Грати можна.
 Згадайте щось, чого страшенно жаль,
 І відгукнеться хрипко та тривожно
 Старої фірми Беккера рояль.
 Зіткнуться в чорних грудях луни в'ялі,
 Простягнуть струни музику тобі...
 Ви слухали розстроєні роялі,
 Де жовті клавіші,
 Мов ряд старих зубів.

ЧИСТЕ МИСТЕЦТВО

І не треба топити
 Думок у словес воді,
 І герої не всюди є красивими
 Та плечистими.
 Я — за чисте мистецтво,
 А мистецтво чисте тоді,
 Коли роблять його
 І руками й думами чистими.

ОБЕРЕЖНІ...

Обережні сміються тихо,
 Обережні тихенько ходять.
 Обережних минає лихо,
 І вони нікому не шкодять.
 Не впадуть вони — не заб'ються —
 І до всього швидко звикають.
 Обережні тихо сміються
 Із людей, що шляху шукають,
 Із людей, що міряють небо,
 Та із тих, що рухають зорі.
 Зводять плечі: «Кому це треба?»
 І хихикають: «Певно, хворі...»
 Не бринять в їхнім серці струни,
 Що вони у житті спізнали?
 Над словами Джордано Бруно
 Їхні предки ще реготали:
 «Не буває, мовляв...»
 Буває!

ЖИТТЯ

Ми розумієм поступово
Дитячі вади й помилки.
В дитинстві вимовлене слово
Ясним стає через роки.
Усе, що ми недовідкрили,
Що нам здалось колись простим, —
Складне...

Школяркам говорили

Ми вірш про «білих яблунь дим».
Батьківські залишали хати
Ми, певні в мудрості своїй,
У тім, що вміємо кохати,
Учитись, йти на працю й бій.
Недбало хрюкали дверима,
У всьому певні хлопчаки,
Пусті нанизували рими
На кволіх віршиків гачки.
Нас вітром часу обдувало
І пилом в очі нам мело.
Нам часом боляче ставало,
Нам часом соромно було.
А ми жили, кохали, вміли,
Вмирили в смертному бою
І поступово розуміли
Всю недосвідченість свою.
Ми розуміли, скільки містить
В собі наснаги рідний дім.
У двадцять п'ять — спеціалісти
І космонавти — в двадцять сім.
І, може, правда саме в тому,
І, може, мудрість в тім жива,
Щоб забуваючи про втому,
Старі пригадувать слова.
Батьківський дім...
Кохання...
Діти...
Слова, що в серці збереглись...
Це справжнє щастя — розуміти
Усе, промовлене колись.

Мужнім жити
і скніти тихим.
Те, що душі нам зогріває,
Обережним здається лихом.
Тихі люди.
Маленькі люди.
Напі звершення їх лякають...
Хай їм дуже самотньо буде, —
Обережним, які зникають!

НУ, ОТ І ВСЕ...

Ну, от і все.
Короткий був спектакль.
Спектакль?
Імпровізація?
Не знаю...
І тільки недарма я серце краю,
Бо все не так.
Бо все було не так.
Іще не звідавши,
Почім сухе зерно,
Я обіцяв тобі цукерки й вина.
А втім,
То, може, й не моя провина,
Що ти повірила.
Це так було давно...
Ні, все не так.
І хліб не був легким,
І сонце я не клав тобі в долоні.
Був сміх.
Були сльозиночки солоні —
Життя дало всього нам за роки.
Я замість вин
Приніс рядки поем.
Замість серег —
Сивинка в тебе рання...
Хто починав її —
Найдовшу з тем,
Найважчу з тем —
Про чорний хліб кохання?!

НАУКА І ПОЛІТИКА

ЛЕВ БЛАС: ВЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ І «ТЕРИТОРІАЛІЗМ»

(1908 — 1910)

(Закінчення з попереднього числа)

IV

Революційні події 1905-1906 рр. польське шляхетське суспільство на Україні зустріло з мішаними почуттями. З одного боку, як національна і політична меншість, вони раділи політичним і адміністративним поступкам, до яких був примушений російський уряд і які давали їм нові можливості розгорнути власне національно-культурне життя. З другого боку, як консервативна суспільна верства, воно було сильно стривожене, що ці поступки були вимушені революцією суспільних низів; що ця революція націлювалася не в останній мірі на його «стан посідання» (щоправда, на цей раз небезпека була подолана; але по ній залишилося грізне мементо на майбутнє); що його становище на Україні було ще небезпечніше від становища російського дворянства, яке все ще могло — якщо йшлося про його життєві інтереси — сподіватися на підтримку царського уряду, тоді як польська шляхта, як іновірна, ніколи не могла бути певною, чи не будуть у разі потреби її інтереси пожертвовані «загальнодержавним інтересам».

Нова ситуація, створена революційними подіями, заактивізувала думку, примусила і досі апатичних турбуватися про розв'язку старих проблем, призадуматися над тим, куди йти далі, яку вести політику. Усвідомлення слабости і непевности власної позиції на Україні, а також страх перед соціальною революцією, штовхали польську і спольонізовану шляхту шукати союзників і робити заходи в напрямі «консолідації». Питання було тільки таке: з ким об'єднуватися? Егоїзм, вузькі економічні інтереси, інстинкт самозбереження, навіть раціональні міркування підказували союз із російськими (чи зрусифікованими) поміщиками і за їх посередництвом — з урядом, тоді як національне почуття, національні емоції, старі культурні та історичні в'язі і традиції, що їх уміло (хоч і невибагливо) підсичували і розпалювали своєю пропагандою «всехполяки», штовхали до орієнтації на Варшаву, до боротьби за всехпольські цілі та ідеали. Врешті, до певної міри комплікувало ситуацію ще й те, що в декого із цієї шляхти або внутрішній, моральний голос, голос сумління, або холодна розвага ставили під знак запити чи то моральну вартість, чи то реальну

можливість (на довшу мету) обох цих розв'язок коштом місцевого «русинського народу».

Нова польська преса, що поставала на Україні, починаючи від 1906 року, виразно відбиває ці «ідеологічні хитання». Характеристично, що перші польські часописи на Україні: «Głos Kijowski» (орган польських «поступовців») і «Świt» (орган «польської радикальної молоді»), відзначалися національною і політичною поміркованістю і заступали навіть ідею співпраці з українською стороною. До певної міри поділяв ці позиції «Dziennik Kijowski», доки він був під редакцією графа Грохольського. Але дедалі більше брала верх вшехпольська ідея — при чому за переломовий можна вважати 1907 рік. Тоді як «Głos Kijowski» і «Świt» перестали виходити, а «Dziennik Kijowski» став органом ендеції (націонал-демократів Дмовського), інші часописи або втратили значення, або, як католицька преса («Lud Boży» разом з додатками, і «Głos Katolicki», обидва під редакцією ксьондза К. Ставінського), на практиці з ним солідаризувалися, — одиноком його поважнішим противником залишився консервативний петербурзький «Kraj», що підтримував постале 1907 р. в Києві «Stronnictwo Krajowe».

Леон Радзейовський, один з редакторів «Przeglądu Krajowego», дав у восьмому числі цього журналу таку характеристику цієї політичної партії: «„Стронніцтво крайове“... щоправда, кладе „краєвість“ як наріжний камінь своєї нездійсненої діяльності, але його територіялізм зовсім не є політичним визнанням громадянства України, а є тільки зірванням політичних в'язей, що лучать шляхетську суспільність на Україні з шляхетською суспільністю етнографічної Польщі. Це є шукання угоди з урядом, туга за пактуванням з Петербургом... Вся політична ідеологія „Стронніцтва“ була запереченням національного польського духу... зате продовженням „традицій Тарговиці“: польські *beati possidentes* простягали руку рівному їм у цім краю російському елементові» («Nasz Terytorjalizm», стор. 1-3).

Серед цих обставин — краху «Stronnictwa Krajowego» та гегемонії ідеї вшехпольської, що змагала до єдиновластя — розпочав В. Липинський у 1908 році свою акцію за «третю силу»: за орієнтацію польської шляхти на Україні не на Варшаву і не на Петербург, а на Україну, на український рух, що виписав на своїх прапорах пробудження українських мас і відродження українського народу. Отже це була політично орієнтація на власні сили, сили української території, які щойно треба було мобілізувати.

В цій концепції були від самого початку нерозривно сполучені елементи демократичний і консервативно-аристократичний. Демократичний, бо передумовою постановня «третьої сили» було освідомлення, організація та активізація селянських мас, виразником і речником яких «третья сила» мала стати; консервативно-аристократичний, бо вести цю акцію разом з українською інтелігенцією мала — на думку Липинського — шляхта (як суспільна верства), яка в разі успіху цієї акції була б не тільки співтворцем і співорганізатором нового націо-

нально-державного організму, але тим самим важливим його складником, «політичною верствою».

Заки перейти до програми та акції «групи Липинського», треба тут зазначити, що було б, мабуть, однобічно уявляти собі Липинського як винахідника або самотнього пропагатора ідеї територіялізму (а також редактора «Przeglądu Krajowego»). Що ідея «територіялізму», як політичної платформи для співпраці різних суспільних і національних елементів на Україні, тоді вже назріла, свідчать не тільки названі вище прізвища її «предтеч» з польської сторони, але й історія української політичної думки. Наприклад, уже в 1905 році Михайло Грушевський писав у «Літературно-науковому віснику» (цитую за збіркою статей під наголовком «З біжучої хвилі», Київ, 1906, стор. 9-10):

«Усвідомлення суспільности (на Україні — Л. Б.)... має вестися не на підставі самого національного почуття, бо воно в переважній масі інтелігенції на Україні дуже слабе, ані на підставі самих історичних чи етнографічних традицій, бо вони ще слабші. Його треба вести також, навіть і ще більше, на основі інтересів краєвих: економічних і господарських інтересів української території, її емансипації від державних центрів і від використання на інтереси, чужі українській території, чужі її національному розвоєві, культурному і економічному, її краєвій автономії й самоуправі». Грушевський продовжує: «Українство в Росії повинно вийти за границі ідеї етнографічної народности, стати політичним і економічним, взятися до організації української суспільности як нації, уже тепер, коли не хоче zostатися „за флагом” і спізнитися знову на довгі покоління».

На це вказує далі далекоюсяжна однозгідність поглядів Липинського та інших редакторів і навіть співробітників «Przeglądu», які приєднали до цієї групи по тому, як познайомилися з її журналом. Однозгідність така далекоюсяжна, що часто важко встановити, хто був автором даної (непідписаної) статті. Це стосується спеціально до співредакторів, Леона Радзейовського та Антонія Станевіча, і до співробітників Францішка Котовіча і Яна Мьодушевського. З другого боку, викристалізована індивідуальність цих односторонніх Липинського не дає підстав серйозно допускати якийсь рішальний вплив 26-27-літнього Липинського на їхню духову формацію. Скоріше можна припускати взаємні впливи на підставі довшого обміну думок. Цей обмін, а також рішення видавати свій пресовий орган, могли мати місце ще перед «З'їздом українців польської культури» в лютому 1909 року (див. Іван Лисяк-Рудницький, «Вячеслав Липинський». «Сучасність», ч. 6, 1960, стор. 74), на що вказує обставина, що почато приймати передплату на тижневик ще перед тим і що редакція в першому числі журналу (датованому 30 квітня — 13 травня 1909) перепрошує передплатників, що журнал появляється, з уваги на пізню пору року і через технічні причини, не як заповіджений тижневик, а як двотижневик.

Передова «Od Redakcji» (ч. 1, стор. 1) з'ясовує завдання, які ставить перед собою новий журнал, а також політичну плятформу нового руху, і являє собою добре продуманий і — без сумніву — узгіднений між партнерами-видавцями документ, не зважаючи — або якраз з огляду — на стереотипну народницьку фразеологію. Цю передову доцільно навести в оригіналі *in extenso*:

«... Pragniemy siać ziarna gorącej miłości do naszego kraju, do ludu kraj ten zamieszkujący (sic!).

«Chcemy budować życie nowe, opierając się na lepszych z popiołów wskrzesanych tradycjach naszego społeczeństwa.

«Stajemy dziś przed wami z płomienną rządzą czynu, który nasze siły słabe przerasta, który musi być pracą pokoleń całych, aby nad krajem naszym zaświtała kiedyś dni lepszych jutrenka, zatriumfowała prawda, zgoda, zapanował dobrobyt ogólny.

«Odwieczni mieszkańcy tej ziemi pragniemy przyczynić się do jej duchowego i kulturalnego odrodzenia. Przodkowie nasi dawali krajowi i ludowi miejscowemu to, co w owych czasach dawać byli zobowiązani: życie i mienie, gdy w obronie kraju przed dziczą pogańską stawali mężnie i chętnie. To były czyny Żółkiewskich i Chmieleckich...

«Dziś inne mamy obowiązki; przedewszystkim walczyć musimy z nowymi kraju wrogami: ciemnotą, bezradnością i nieświadomością ludu. Do walki tej zobowiązuje nas nasze stanowisko uprzywilejowane: ta siła kulturalna i materialna, którą z naszego kraju i pracy fizycznej ludu czerpiemy.

«Do pracy więc dobro ogólne mającej na celu wzywać będziemy, pragnąc zjednoczyć około pisma naszego wszystkich tych, którzy istotnie za obywateli Ukrainy się uważają, a nie czasowych jej mieszkańców i przybyszów. Pragniemy by wspólnie obmyślane były te środki i formy pracy, które ku wytkniętemu przez nas celowi prowadzą...

«Podejmujemy więc pracę kulturalną nad ludem naszym *równorzędnie z inteligencją ukraińską jak równi z równymi*, informując równocześnie społeczeństwo nasze o wszelkich przejawach narodowego życia ukraińskiego i wszelkich zapoczątkowaniach inteligencji ukraińskiej.

«W piśmie naszym pracować będziemy my, polacy i ukraińcy (rusini) o kulturze polskiej, we wspólnych — z formami polskiej kultury związanych — tradycjach wychowani. Zachowywać więc będziemy kontakt z kulturą polską, zdążając równomiernie z ruchem narodowym ludu naszego...

«Pamiętając zaś o potrzebach rdzennej ludności Ukrainy i wyświetlając przytem stanowisko i interesy warstw polskich u nas, w tej liczbie i polskich mas pracujących, inne mniejszości narodowościowe uważać będziemy za swych równouprawnionych współobywateli bez wszelkich niechęci i uprzedzeń, pomnąc zawsze o tem, że na Ukrainie mieszkamy i że od pełnego rozwoju kulturalnego narodu ukraińskiego — naszych

warstw ludowych — zależy przyszłość i dobrobyt wszystkich kraju mieszkańców.

«W dziedzinie stosunków polityki narodowej, stwierdzając istniejący już fakt zróżniczkowania żywiołu kulturalnie polskiego u nas, sądzimy, że ten żywioł polski w kraju naszym, przeważnie ze szlachty złożony, zajmie tu stanowisko identyczne ze stanowiskiem szlachty szwedzkiej w Finlandji, która, dla ludu swego i kraju z pożytkiem wielkim pracując, w jednej swej części szwedzka narodowo pozostała, podczas gdy druga do narodowości swych przodków powróciła . . .

«Szerząc nasze hasła czynić to będziemy w rozwadze i spokoju bez hałaśliwych wystąpień i zatargów, bez szczerzenia nienawiści do inaczej niż my myślących — idea bowiem nasza nie potrzebuje takiej obrony i obwarowania».

З'ясувавши в передовій цілі, які ставить перед собою редакція, у статті під наголовком «Dwie Drogi» (стор. 2-4) Липинський (під псевдонімом Civis) з'ясовує проблематичне становище, в якому знаходиться на Україні польське шляхетське суспільство, і пропонує з нього вихід, намічає розв'язку, як її бачить редакція «Przeglądu Krajowego».

Липинський посилається на полеміку між петербурзьким «Krajem» і «Dziennikiem Kijowskim», «речниками двох груп польського суспільства на Русі-Україні», про те, «яким повинно бути становище цього суспільства в нашім краю, якими шляхами має прямувати його розвій». Підсумовуючи її, він приходить до висновку, що обидві групи погодилися щодо того, що тільки поляки і росіяни-губільці є покликані досліджувати потреби краю (тобто України) і децидувати про його долю, що убрано у формулу: «Непротиставлення співрядних течій» («nieprzeciwstawiania się żywiołów współrzędnych»). Ставлячи питання, куди цей шлях веде, Липинський, не маючи наміру тут на нього відповідати, хоче тільки ствердити, що на цім шляху він не бачить орієнтаційних написів, не бачить «наших традицій», напр., традицій Киселя, а помічає хіба тільки традиції Чаплінських, які відомо куди завели. Маючи на оці перші, кращі традиції, — заявляє Липинський, — ми йтимемо окремим шляхом, що нав'яже до цих кращих традицій.

«I na tym opiera się nasza idea krajowa. Kulturalnie jest ona bowiem dalszym tylko etapem przenikania na Ruś-Ukrainę cywilizacji zachodniej, która do nas, nowe idee niosąc, w szacie polskiej przychodziła; politycznie zaś jest ona wytworem historycznej ewolucji pożytecznego ongi dla kraju naszego „imperjalizmu” polskiego, idącej z biegiem czasu i stosownie do nowych potrzeb w kierunku coraz dalej posuniętej decentralizacji i zakończonej wreszcie ideą zupełnego w stosunku do Polski rdzennej separatyzmu».

Хід дальших думок Липинського такий: мусимо відкрито собі сказати, що історична, державна ідея Польщі «од моржа до моржа», як

політична програма, стала нездійсненою. Переставши бути для нас політичним центром, Варшава остається однак центром духовим. Те саме, *mutatis mutandis*, стосується зрештою до всіх національних груп, що замешкують наш край. «Ми хотіли б, щоб кожна з них, розвиваючи самостійно своє духове „я”, завжди мала однак на меті загальні інтереси нашого краю; щоб усі ми — вважаючи себе національно за українців (русинів), поляків, росіян, євреїв і т. д. — були „українцями” в сенсі громадянства нашого краю».

Як і в «*Szlachcie na Ukrainie*», Липинський перестерігає перед можливістю повстання «страшної національної боротьби» на Україні, країні з мішаним населенням і величезною перевагою ще неосвідомлених українських мас, боротьби, що буде «не будууючою, але нищівною, бо супроти переваги культурної, політичної та економічної наших національних меншостей стане чисельна перевага і невичерпна сила нашого народу, получена з фанатизмом розпуки». У цій «безцілній боротьбі» не переможе ніякий, вирощений на нашій ґрунті «національний егоїзм». Що більше: перенесення національної боротьби на взаємини між народами, які живуть на Україні, спричинить припізнення всебічного розвитку самих «метрополій», яким «кресовці» хочуть служити.

Тому, маючи вибирати між двома шляхами: «шляхом запродання (в ориґіналі — *zapoznania*», що вважаю за друкарську помилку: має бути *zaprzędania* — Л. Б.) потреб України в ім'я „метрополій” і потреб українського народу в ім'я „вищих культур” шляхом чвар, що еднає тимчасових переможців проти переможеного; а, з другого боку, шляхом згоди, що спирається на працю для добра країни, для осягнення кращої її будуччини, неможливої без всебічного розвитку українського населення, шляхом, що еднає всіх громадян без уваги на різницю в національності», належить обрати останній шлях — закінчує Липинський.

Який відгомін викликали ці думки, а також поява нового журналу у польському громадянстві?

Заки відповісти на це питання (тобто заки приступити до з'ясування моментів, що привели до упадку «*Przeglądu*»), варто нагадати, як дивився сам Липинський і його однодумці на цю справу безпосередньо після невдачі. Про це оповідає Липинський у посмертній згадці про д-ра Йосифа Юркевича († 11. XI. 1910), надрукованій у збірнику «*Z dziejów Ukrainy*» (стор. XV-XVI).

«В 1909 році в Києві, завдяки ініціативі українців римокатолицького віроісповідання і братньої нам групи поляків-територіялістів, постав журнал „*Przegląd Krajowy*”, який мав на меті розвинути та обґрунтувати ідею спільної праці цих двох груп на підставі територіяльно-демократичної програми . . . Юркевич . . . однак дивився песимістично на успішність нашої праці. Бо він, як і ми, знав, що імпортована до нас колонізаторами з королівства польсько-міщанська націоналістична фразеологія викликала велике замішання в головах місцевого, за-

скоченого випадками 1905 року, спольщеного українського суспільства і що треба деякого часу, щоб цей націоналістичний шум вернувся назад у своє природне річище серед напливових інтелігентських і міщанських кіл, які шукають на Україні нових і корисних ринків збуту для польської продукції... Без уваги на це він розглядав як бажану нашу спробу запобігти сумній і непотрібній нам братовбивчій боротьбі, спробу обґрунтувати засади мирного співжиття між нами і тутешніми поляками української крові».

Подібний погляд на ситуацію («Кольпортаж вшехпольських ідеалів на наш ґрунт, повністю непридатний для плекання цих квітів, хочемо вважати скоріше за тимчасове божевілля, аніж за невиліковну хворобу деяких кіл нашого суспільства... І без уваги на перепони хочемо витримати на нашій пості і серед українського народу „твердо стати“») висловив був в уже цитованій статті Леон Радзейовський («Przegląd Krajowy», ч. 8, «Nasz terytorjalizm»).

Історичні події не дали змоги перевірити думки «територіялістів» про переходовий характер польського націоналізму на Україні, думки, зрештою, доволі правдоподібної — тільки ж у даний історичний період цей націоналізм зміг обернути їх надії і наміри нанівець.

Головний наступ на «Przegląd» повела, очевидно, ендеція, при чому він розпочався звідти, звідки його найменше, мабуть, сподівалися (головно Липинський): від поважного віком польського історика «українських земель Речі Посполитої» Олександра Яблоновського (1829-1913), який у 95 і 96 числах «Dziennika Kijowskiego» за 1909 р. умістив — разом з Владиславом Яблоновським — лист до «Koła literatów i dziennikarzy polskich w Kijowie» і статтю п. н. «Ukraina czy Ruś»? Провідна думка цього листа знаходить вираз у словах: «Де б ми не були і який пост ми б не займали, ми зобов'язані не тратити з очей усієї Польщі, цілоти її потреб, інтересів та аспірацій. Тому теж не маємо права присвячувати свої сили якимсь окремим і фіктивним інтересам тієї або іншої територіяльної одиниці, хібащо остільки, оскільки скріплення її польського життя скріпить загальне польське життя... Вашим обов'язком є... скерувати, щоб польські сили служили Польщі, щоб ті, що працюють пером, заки почнуть перейматися справами найближчої парохії і найближчого заґумінка... насамперед перейнялися одинокою великою річчю, якою є Польща».

Відповідь В. Липинського О. Яблоновському в статті під ідентичним наголовком («Ukraina czy Ruś», «Przegląd Krajowy» від 15/28 травня, стор. 1-5) становить взірець високоякісної полеміки, рідкісного у нас літературного жанру. Не маючи змоги тут передрукувати її в цілості, обмежуся наведенням її головних думок.

Немає сумніву, що виступ Яблоновського вразив Липинського до живого; бо якраз його історичні твори розбудили зацікавлення молодого Липинського до української історії і на них від раз-у-раз покликається у своїх історичних дослідках до історії спольонізованої української шляхти. Тому його невимовно «дивує цей виступ Яблоновсько-

го проти нашого „провінціалізму”»; бо «пам'ятаємо не тільки його (Яблоновського — Л. Б.) нинішні, але і давніші слова» (Липинський має на увазі працю Яблоновського «Uwagi nad znaczeniem prowincjonalizmów w dziejach Polski». «Pisma urywkowe wierszem i prozą Józefa Prospera Gromadzkiego, Kijów, 1858), в яких він заявляв про величезну роль провінціалізмів у житті кожного народу. Липинський підкреслює, що Яблоновський 50 років свого життя присвятив дослідженню одного «провінціалізму» — українського (Речі Посполитої Польської) і що на його творах «виховалися покоління, для яких минуле їх краю не стало чужим, які з його творів черпали не тільки сухі факти... але й почуття великої любови, що керувало рукою Олександра Яблоновського, коли він 50 років тому заходився коло дослідження історії свого краю». Ми мали, — говорить Липинський, — завдяки йому «відкриті очі на минуле нашої країни, і тепер, коли наш народ пробудився, ми знали, де наше місце». В ім'я чого Яблоновський виступив сьогодні проти нас, що присвятилися дослідям, які він сам започаткував? — запитує Липинський. В ім'я Польщі, — звучить відповідь, — бо Польща — це велика річ. «Але так само великою є і наша Україна, бо великою є кожна ідея, ціллю якої є духове визволення народу». В ім'я такої ідеї працівникам духу не забороняють присвячувати свої сили інтересам хоч би і провінційних територій, не грозять їм клятьбами, бо ідеї такої оборони не потребують, «і тому ми не віримо, щоб нам цією насправду великою Польщею грозили», — продовжує Липинський, — хібащо померлою шляхетською Річчю Посполитою. «Сьогодні на Україні Польщі нема, бо Польща є там, де є польський народ — таким є наше становище, і, тільки ставши на цю точку, ми можемо розв'язати питання: Русь чи Україна?». Ця Україна є тільки очищена від історичного пилу та історичного намулу Русь, яку О. Яблоновський показав у своїх історичних творах. Липинський закінчує свою статтю похвалою на честь Яблоновського, «який навчив нас її любити».

Але наступ на «Przegląd Krajowy» щойно починав розгортатися, прибираючи різних форм — від тактики повного замовчування і до звичайних вигадок, інсинуацій та лайки.

Київський «Głos Katolicki» хотів знати спочатку становище «Przeglądu» до релігії. Одержавши відповідь: «Релігію ми вважаємо за річ приватних особистих переконань» і «до справ церкви не думаємо втручатися, бо релігія і політика є для нас окремими речами» (ч. 3, стор. 11), «Głos Katolicki» в статті «Nacjonalizm polski na Rusi w oświeceniu i w niedomówieniach „Przeglądu Krajowego”» (ч. 12) обвинуватив «Przegląd» в агресивних українізаторських зазіханнях, що автори останнього назвали «яскравим прикладом переступлення восьмої Божої заповіді, яка забороняє складати фальшиве свідчення проти свого ближнього».

Цей закид знайшов свого речника навіть в гурті початкових співробітників «Przeglądu». У варшавській «Правді» виступив з ним мо-

лодий поступовий журналіст Тадеуш Міхальський. Проти позиції територіялізму звернувся, крім того, з іронізуючою статтею в «Gońcu Wileńskim» криптонімом J. H., а потім Ян Маньковський із Сагінки (з звичайною лайкою) в «ляйборгані» Дмовського «Głos Warszawski». Останній висував проти редакції «Przeglądu», м. ін., такі закиди:

«Тому, що колись, може, постане „руський” народ, ми, поляки, хоч і самі не маємо надміру засобів, маємо зректися нашого минулого, посвятитися і всю діяльність скерувати на переведення експерименту, який, правдоподібно не вдасться». «Ми справді любимо Русь і русинів і не думаємо підлабузюватися до коромольників, які ворохолюблять ту Русь і завжди бажують чогось нового, до чого цей народ ще не доріс, щоб тільки завжди ловити рибу в каламутній воді». «Дивним видається читати по-польськи порівняння народу українського з польським народом, як рівного з рівним». Маньковський звертається проти «биття поклонів перед українським коромольництвом, яке підтримують німці», і каже, що «треба, щоб русини зрозуміли, що тільки в тісній злуці з Польщею і поляками вони добивалися значення у світі і можуть дійти до чогонебудь у будучому» («Przegląd Krajowy», ч. 5, стор. 1-5 і 10-11).

На атаки польської преси відповіли в «Пшегльонді» — з польської сторони у «Відкритому листі до пана Маньковського» Францішек Котовіч (ч. 5, стор. 1-5), з української — Вячеслав Липинський («Dla wyjaśnienia», ч. 7, стор. 1-3), який у блискучій полемічній статті відкинув саркастичний закид «Gońca Wileńskiego»: «загублення паспортів» членами редакції «Пшегльонду». Ми самі відкинули ці «паспорти», — відповідає Липинський, — бо хочемо бути на нашій батьківській землі не «упривілейованими плянтаторами», а свідомими своїх суспільних обов'язків громадянами. Ми відкинули ці «паспорти» ще й тому, що наше сумління сказало нам, «що в цю важку для нашого народу годину, від якої, можливо, залежить його майбутнє, кожна, хоч би скромна, поміч є для нього чогось вартя». Згадуючи похвальні гімни, які недавно складала польська преса на адресу чехів, національне відродження яких привело до чехізації століттями знімчених старих чеських родів, Липинський запитує, чому такий самий процес на Україні міряє вона іншими масштабами — нежеже тому, що тут ідеється про власні вузькі інтереси? А якщо це так, тоді сльози обурення і гromи засудження панів Маньковських, — говорить далі Липинський, — ми вважатимемо тільки за крокодилячі сльози і гromи замаскованих галапасів, обурених на тих, які їм заваджають у їх «праці» — експлуатації української землі та українського народу. Наша боротьба проти всіх проявів народодівства виключає можливість, щоб ми були «українізаторами», бо, борючися за право самоутвердження народів, ми не можемо відмовляти цього права іншим. Визнаючи це право, — продовжує Липинський, — ми працюємо в «Пшегльонді» спільно з поляками для добра нашого краю і його мешканців, без уваги на різницю в національності, об'єднані спільною ідеєю територі-

ялізму. Звідси випливає ставлення до всіх «пашпортових ідеологій», які відкидаються у свідомості, «że nowe, ludzkie życie naszego kraju nie może być budowane na starych formach przemocy, z których się wszelkie paszporty zrodziły. Na nowych podstawach dobra Ukrainy i tego kraju wielkiego od Bugu i Sanu, aż hen ku stepom rosyjskiego sięgającego Donu — i dobra tej Ukrainy ludu pracę naszą ku przyszłości skierowaną, opieramy. I chociaż słyszemy groźne pomruki z północy i zachodu płynące, ufni jednak jesteśmy, że siły młode, do życia się rwące, zniszczą strupiate formy wyzysku i niszczenia kraju naszego».

Інтересно, що навіть українська преса, що в засаді зустріла появу «Пшегльонду» прихильно, часто не знала, на яку ногу стати, якщо мова про зайняття становища та оцінку ідеї територіялізму. Прикладом може служити рецензія, вміщена в серпневому числі «Літературно-наукового вісника» (за 1909 р.) пера Смутка (П. Стебницького). Вітаючи ідеї програмової передової в першому числі «Пшегльонду», автор рецензії вважає, що в дальших числах журналу редакція відступила від гасла праці для українського народу і перейшла до гасла «Україна для її громадян», який звучить уже трохи інакше. Від цього клича, розуміється, ще дуже далеко до великої жертви, яку 50 років тому склали українському народові поляки Антонович і Рильський, — говорить автор.

Спростовуючи ці закиди, редакція «Пшегльонду» стверджує (ч. 8, стор. 9-10), що її орган від самого заснування об'єднував поляків і українців і що це об'єднання могло відбутися тільки на базі територіялізму, який не тільки не виключає, але мислить на першому місці працю для українського народу. Далі редакція (правдоподібно, В. Липинський) дає лекцію політичного думання рецензентові — а посередньо і «Літературно-науковому вісникові»: є загальновідомим, що ні Рильський, ні Антонович себе за поляків не вважали. Про «жертву» не може бути мови, а треба говорити тільки про добре виконаний обов'язок. Якщо думати інакшими категоріями, тоді треба б уважати, що кожний зрусифікований малорос, пригадавши, що він українець, зробив велику жертву для українського народу. Час би нарешті прийти з цими речами до порядку.

Головною теоретичною статтею Липинського в «Пшегльонді» і тривалим вкладом в історію нашого політичного мислення є «Kraj i naród» (ч. 3, стор. 1-3, підписана псевдонімом Civis), від тез якої він ніколи не відступав, хібащо далі їх розвивав. Стаття скерована проти націоналізму.

19-те століття, — говорить Липинський, — оставило нам у спадщину ідею націоналізму, як форми суспільного життя, спертої головню на расові і національні різниці, на національний егоїзм, право сильнішого, а zarazом національну експансію і підбій окраїн («kresów»). Як за середньовіччя релігія, так тепер нація стала альфою і омегою суспільного мислення великої більшости людей.

Нічого дивного в цьому нема, бо ідея націоналізму мала на своїх початках величезну силу, зуміла воскресити народи і об'єднати їх для боротьби за кращу долю і майбутнє. На жаль, доба весни народів швидко проминула, і сама ідея націоналізму зазнала великих змін. З ідеї, що бореться за визволення народів, вона по заспокоєнні цих потреб перетворилась у форму, під якою скриваються інтереси окремих груп, які, використовуючи гіпертрофію національного почуття, борються за свої власні потреби. Це стало початком її кінця: з ідеї добра народів вона перетворилася в інструмент пригнічення народів; ідея об'єднання народу перетворилася в інструмент однієї його частини; замість створити об'єднання ідея — тепер уже національного егоїзму — викликала роздор, поділила синів одного народу на поборюючі себе групи; а в той же час ті, що будували свою ідеологію на національних різницях, на рисах національного характеру, належачи до різних народів, дуже уподібнилися між собою, стали космополітами з однаковими категоріями мислення, без огляду на взаємну ворожнечу. Підставою цього мислення послужила негрська етика: «Добре, коли я вкраду комунебудь жінку, погано, коли хтось вкраде жінку мені».

Деправація національної ідеї не задержалася на порозі поневолених народів, що самі борються за своє національне визволення. Стаючи на ґрунт національного егоїзму, на ґрунт своїх ворогів, їх боротьба перетворюється з боротьби за повалення кожного гніту на боротьбу за заміну даного гніту, за замінення «стану посідання» сильнішого в даний момент «станом посідання» народу, який щойно хоче стати сильнішим. Тим самим зміцнення сил покищо пригніченої більшості означає в будучині для національних меншин якщо не національну катастрофу, то запеклу боротьбу.

В цій нездатності сучасної ідеї націоналізму об'єднати людські сили для виборення кращої долі навіть для поневолених народів, в розбуджуванні нею антагонізмів Липинський бачить зародок її смерті. Тому в країнах з національно мішаним населенням постає конечність заступити її іншими кличами, які могли б згуртувати коло себе громадян даної країни і вибороти для них усі права, в тому числі права національні. Узгодити між собою поняття «країни» і «народу» є цілєю ідеєю, що прибрала на Україні назву територіялізму. Протиставляючи територіялізм націоналізмові, ми, — каже Липинський, — ніяк не протиставляємо його поняттям національності і патріотизму; нашим кличем є «Україна для її громадян», при чому ми стоїмо на засаді національного самоутвердження цих громадян. Хоч ми є передусім громадянами України, — провадить далі Липинський, — однак, як члени окремих національностей, ми не зрікаємося духової і культурної єдності з тими нашими одноплемінцями, які живуть в інших країнах. «Через загальне добро України до добра її громадян, через добро її громадян до добра тих народів, членами яких є ці громадяни» — така є засада територіялізму. Інше розуміння національного інтересу мусить довести до боротьби всіх проти вся. Липинський вислов-

лює віру, що всебічний розвиток України буде заразом запорукою розвитку всіх її мешканців і що цей розвиток може бути досягнутий тільки спільними силами. Тому на місці окремих, порізаних національних інтересів він кладе спільний краєвий інтерес.

Становище «Пшегльонду крайового» ставало дедалі тяжче, і чимраз менше бачимо ми в ньому причинків Липинського: до останніх двох, майже нецікавих чисел (9 і 10) Липинський не дав уже нічого. Треба думати, що на той час стало вже ясно, що експеримент приречений на невдачу. Виявилось, що коло симпатиків ідеї територіялізму між «польським шляхетським суспільством» на Україні замале, що ідея здобуття цієї верстви для українського територіяльного патріотизму в існуючих історичних умовах нездійсненна.

Те, що Липинський і нечисленні його однодумці після цієї спроби не втратили повністю віри в можливість реалізації своїх ідей, видно з того, що Липинський і далі працює над книгою «Z dziejów Ukrainy», яку й видає незабаром польською мовою. Пізніше, уже по трагічній закінченні наших визвольних змагань він жалує, що не написав її по-українськи. Його віра в те, що «націоналістичне божевілля» є явищем скороминулим, у зіткненні з повоевненою дійсністю, видимо, захиталася. Нерозв'язане національне питання на Сході Європи, удар націоналізмів призвели до «боротьби всіх проти вся», яку Липинський і «територіялісти» передбачали і якій безуспішно старалися запобігти.

*

У висліді революції на Сході Європи в 1917 році питання польської і спольонізованої шляхти на Україні — яке зрештою було для Липинського тільки однією стороною більшого питання, питання створення української політичної верстви та української нації — було розв'язане (а, може, його розв'язка просто задержалася?) інакше, ніж хотів Липинський і ніж можна було передбачати в 1909 році. Це однак нічого не говорить про нереальність ідей чи нереальність політика. Ідея діє без огляду на свій безпосередній «успіх», на своє «практичне» застосування. Навіть цілковито «безуспішна» ідея відіграє певну і нерідко дуже важливу функцію. Про «успішність» годі судити вже тому, що її вплив може початися і негайно, і за тисячу або й більше років, може просякати в різні сфери, стимулювати різні процеси.

Щождо неуспішності політика, то на неї складається безліч моментів, яких ніхто не може передбачити. Липинський і його однодумці ніколи не сподівалися, що їх цілі вдасться осягнути скоро, а рахувалися з генераціями. Цей розрахунок показався покищо ілюзорним — бо так склалися обставини. Але це ще не значить, що він перекреслений на всі часи. Історія має час — дарма що ми, смертні, про це забуваємо.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

ПАВЛО ЧЕРНОВ: ПРЕСА УРСР ЗА МИНУЛЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ

Факти — проблеми — перспективи

Те, що сталося в пресі Української РСР за минулих дев'ять післясталінських років, уже дозволяє подати характеристику цієї преси і зробити відповідні підсумки. Хоч т. зв. післясталінський період триває далі (можна навіть сказати, що він щойно почався), проте та частина цього періоду, яка є вже за нами, має своє власне обличчя, і її можна розглядати як пройдений, закінчений етап.

У пресі УРСР головною проблемою цього періоду було дотримати кроку у бурхливому розвитку преси російської в усьому СРСР. Як з цією проблемою преса в УРСР порадила собі, читач побачить на підставі наведених тут фактів. Цю пресу можна критикувати з багатьох пунктів бачення — адже вона, як і вся преса в СРСР, цілковито позбавлена свободи. Але в цій статті нас цікавить інше питання: з'ясувати фактичний стан щодо кількості та поширення української преси і порівняти його з становищем преси в Російській РФСР. Думаємо, що таким шляхом — фактичним порівнянням і зверненням уваги на браки, як і доказом шовіністичної дискримінації — ми об'єктивніше покажемо становище української преси на тлі преси інших народів під комуністичним режимом.

ОСТАННІ РОКИ СТАЛІНА — ПРИВИД 1876 РОКУ

Тенденції, які проявилися в пресі УРСР за останніх років влади Сталіна, могли сповнити кожного песимізмом. Можна думати, що компартія підготовляла «відмирання» української преси в УРСР. Робилося це не через видання нових російських газет та журналів і через пряме ліквідування українських періодиків, а шляхом «діалектично» хитрішим: поруч української газети чи журналу творено паралельне видання російськомовне. В обставинах, коли тиражі всіх видань визначаються вгорі, можна було поволі (не притягаючи загальної уваги, бо, мовляв, «український журнал також існує») встановляти щораз вищі тиражі для періодика російського, а тираж видання українського зводити до мінімуму; потім можна було заявити, що, мовляв, український журнал «пережив» потребу свого існування і що продовжувати його видання не є оправданим. 1953 рік почався під знаком посилення саме такої політики, коли друкований бюлетень для партійного активу на Україні, «Блокнот агітатора», почав появлятися також російською мовою (тиражем 25 тис. примірників), хоч такий бюлетень з такою самою назвою існував уже від 1945 року мовою українською і з тиражем 75 тис. примірників.

В грудні 1952 року вийшло останнє число місячника «Сучасне і майбутнє», який був створений у зв'язку з виходом Української РСР на міжнародню арену, коли УРСР стала членом-засновником Об'єднаних Націй. Характеристично, що цей журнал видавала Спілка письменників України і його завданням було насвітлювати політичні та культурні взаємини УРСР з зовнішнім світом. У 1950 році створено щомісячний журнал «Советская Украина», і таким чином Київ отримав, побіч українського, російський літературний журнал з тиражем 20 тис. примірників — таким самим, як і тираж журналу «Вітчизна». Російський літературний альманах з цією ж назвою створено було вже в 1948 році, відразу після ліквідації єврейського журналу «Штерн» (встигло появитися тільки одне його число). Десять у той же час зліквідовано також єврейський театр у Києві. Того ж 1950 року теоретично-політичний орган КП(б)У «Вільшовик України» почав виходити також і російською мовою (перед тим він появлявся тільки мовою українською). Те саме сталося того ж року з дитячими журналами «Барвінок» (почав виходити під кінець другої світової війни) та «Піонерія». Перше число відновленої після війни, в 1950 році «Піонерії» було українське, а друге мало вже два видання, українське та російське. Тоді як тираж українського «Барвінка» становив 40 тис. примірників, російськомовному виданню призначено тираж 20 тисяч. Раніше зліквідовано відновлений після воєнної перерви журнал «Партійне життя».

Один з органів Академії наук УРСР, який перед війною появлявся по-українськи, відновлено в 1947 році під назвою «Украинский химический журнал». Російською та українською мовами почав виходити в 1951 році місячник «Сільське будівництво».

На газетному полі наступила зміна, яка досі дивує та непокоїть українських дослідників та спостерігачів радянської дійсності: після того, як у наслідок реорганізації обох республіканських газет, які українською мовою появлялися для селянства, в 1949 році створено газету «Колгоспне село» і як у 1950 році появилася паралельне російськомовне видання цієї газети. На жаль, їхні тодішні та теперішні тиражі не відомі.

Щодо провінційної преси треба занотувати створення «Львовской правды» (1946) та ужгородської газети «Советское Закарпатье». В 1950 році припинено у Львові видання польськомовної газети «Червони штандар», яка при кінці свого існування мала тираж 5 тис. примірників. Але, з другого боку, в той же час (1946 рік) створено в Луганському українську газету «Прапор перемоги» — поруч уже нав'язано там російської газети «Луганская правда».

За двома винятками (з яких одним був місячний журнал «Жовтень», що до 1951 року появлявся як «Літературний Львів») усі тодішні українські журнали виходили в Києві. Крім уже згаданих, до них треба додати, щоб дістати повний список, дуже мало назв. Перш за все сюди належать журнали, призначені для «широкого

читача», як от ілюстрований місячник «Україна», «Радянська жінка» і гумористичний «Перець»; останній мав у 1950 році два видання: одне «загальне», а друге — спеціально призначене для західних областей. Авторів, на жаль, не відомо, коли цей дуалізм був припинений. Тираж першого при кінці сталінської доби не перевищував 125 тис. примірників, а другого — 20 тисяч.

Товариство для поширення політичних і наукових знань видавало журнал «Наука і життя», ЦК комсомолу України — літературний місячник «Дніпро» (який продовжує нумерацію і вважає себе спадкоємцем колишніх журналів «Молодняк» та «Молодий більшовик»), а Комітет для справ мистецтва — місячник «Соціалістична культура».

Якщо додати ще три групи журналів — освітні, сільсько-господарські і наукові, що їх видає АН УРСР, то список преси Української РСР буде майже повний. Ось вони: до першої групи, тобто до органів міністерства освіти УРСР, належать місячники «Радянська школа» та «Дошкільне виховання» і двомісячники «Література в школі» та «Українська мова в школі»; друга група — це «Соціалістичне тваринництво» та «Механізація сільського господарства» (появлявся також журнал «Мічурінець» тиражем 50 тис. примірників, але автор не має, на жаль, про нього ширших даних); нарешті журнали Академії наук, які при порівнянні з розквітом видань у 20-их і на початку 30-их років виглядають як мізерні недобитки: «Доповіді АН УРСР», «Вісник АН УРСР», «Ботанічний журнал», «Геологічний журнал», «Мікробіологічний журнал», «Медичний журнал» та «Український біохімічний журнал» і російськомовні «Український математический журнал» та «Автоматическая сварка». Колишню багату українську медичну періодику ширшого призначення (публікації Державного медичного видавництва) замінили російськомовні «Врачебное дело» та одеський «Офтальмологический журнал» і український журнал «Педіатрія, акушерство та гінекологія».

В 1949 році створено в Києві орган Українського товариства сліпих п. н. «Праця сліпих». У Львові став появлятися з 1946 року орган архієпископа Львівського і Тернопільського, місячник «Православний вісник», який від 1954 року перейшов на двомісячне видання.

Республіканські газети УРСР у 1952 році — це партійно-урядові щоденники «Радянська Україна» (створена на базі колишніх «Комуніста» та «Вістей ВУЦВК») і «Правда України» (створена за Хрущова в 1938 році під назвою «Советская Украина»), які появлялися шість разів на тиждень; далі — комсомольські «Молодь України» та «Сталинское племя» (обидві виходили п'ять разів на тиждень), дитячі «Зірка» та «Юный ленинец» (тижневики); згадане вже двомовне «Колгоспне село», «Літературна газета», «Радянська освіта», «Радянське мистецтво» (три останні — тижневики) і півтижневик «Радянський спорт», відновлений у 1949 році після воєнної перерви. На

жаль, всі ці газети не подавали тоді і не подають тепер висоти своїх тиражів.

ОДИН КРОК ВПЕРЕД...

В 1953 році (здається, ще за життя Сталіна) появилось перше число двомісячника «Архітектура і будівництво», який пізніше став місячником, заступивши зліквідований при кінці 1952 року «Вісник Академії архітектури УРСР», що появлявся з 1946 року. Новий журнал мав тираж 4 тис. примірників, старий — 3 тисячі.

Немає сумніву, що наступна періодична поява, місячник «Зміна», вже стояла під знаком післясталінської пори. Перше число цього, єдиного тоді ілюстрованого журналу для молоді вийшло в травні 1953 року, тобто в час найбільшого впливу Берії («Дніпро» тільки формально є виданням для молоді, і його треба радше захищувати до літературних видань типу «Вітчизни», «Прапора» або «Жовтня»). Після цієї ластівки в 1953 році не можна в УРСР занотувати жадної журнально-видавничої події; хібащо згадаємо про російськомовний дублікат «Праці сліпих», який почав появлятися з вересня того ж року.

Також два наступні роки не принесли багато змін. Але ці зміни треба вважати важливими. Влітку 1954 року почав видаватися двомісячний журнал «Мистецтво», перше цього роду періодичне видання після війни, а восени — «масово-виробничий» ілюстрований місячник «Колгоспник України».

В 1955 році створено два академічні журнали українською мовою: кварталник «Прикладна механіка» та двомісячник «Фізіологічний журнал», при чому, здається, власне тоді припинено «Медичний журнал» і два журнали Держмедвидаву російською мовою: «Новый хирургический архив» та «Ортопедия, травматология и протезирование». Від липня 1955 р. «Україна» почала появлятися двічі на місяць (цікаво підкреслити, що також у липні того ж року рада міністрів УРСР ухвалила створити «Український цирк», який виступив з своєю програмою рік пізніше).

Замість зліквідованого тижневика «Радянське мистецтво» з 1 січня 1955 р. почала виходити газета «Радянська культура» (двічі на тиждень). В Симферополі появилось в листопаді того ж року перше число обласної газети українською мовою «Радянський Крим», тобто більше, ніж півтора року після включення Криму в УРСР.

Академія наук УРСР отримала в 1956 році ще два журнали: кварталник «Автоматика» та двомісячник (тепер уже місячник) «Український фізичний журнал». В Харкові вийшов тоді літературний місячник «Прапор» — орган Спілки письменників України, а міністерство культури почало видавати масовий «Репертуарний збірник» — додаток до журналу «Соціалістична культура». Вирішено зліквідувати «Сельское строительство», залишивши його українське видання.

Найцікавішою подією 1956 року були нові комсомольські обласні газети, які почали виходити тричі на тиждень. У січні появилися: в Харкові — «Ленінська зміна» (початковий тираж 35 тис., пізніше тираж коливався в межах від 31 до 40 тис.), в Луганському — «Молода гвардія» (тираж 35 тис.; до 1941 р. в Луганському існувала тільки російська комсомольська газета), в Одесі — «Комсомольське плем'я» (30 тис.), у Дніпропетровському — «Молодий ленінець» (35 тис.). У квітні Київ отримав свою обласну газету для молоді — «Київський комсомолец» з тиражем 30 тис., який пізніше впав до 25 тисяч.

Новою подією 1957 року свого часу звернули на себе, мабуть, найбільшу увагу. Це — передусім три журнали з ділянки гуманітарних наук, видання яких були доручені відповідним інститутам Академії наук УРСР: двомісячники «Український історичний журнал» та «Радянське літературознавство» і кварталник «Народна творчість та етнографія». Літературознавчий журнал не появилася на порожньому місці, бо вже від 1940 р. виходив приблизно двічі на рік збірник типу «трудів» під тією самою назвою. Відновлено популярний перед війною місячник «Знання та праця», призначений для юнацтва дещо молодшого, ніж читачі «Зміни», з тиражем 30–44 тисячі. Також почав виходити місячник «Фізкультура і спорт» (початковий тираж 23 тис. піднісся при кінці 1960 р. до 30 тис.). Ще згадаємо «Говорить Київ» — тижневий бюлетень з програмами українського радіо (тиражу не подано).

Російською мовою почали появлятися місячник «Уголь України» і паралельне видання архітектурного журналу «Архитектура и строительство».

При кінці 1956 року Українська академія сільсько-господарських наук почала видавати «Вісник сільсько-господарської науки». В Криму обласні виконавчі органи створили бюлетень «Виноградарство и садоводство», який появлявся російською та українською мовами; українське видання, що мало менший тираж, було зліквідоване в 1959 році.

На початку січня 1957 р. Київ отримав новий республіканський щоденник «Робітничка газета», при чому в постанові ЦК КПРС про створення цієї газети тираж українського видання встановлено у висоті 80 тис., а російського — 40 тис. примірників. У Києві, в повідомленні про нову газету твердилося, що створити газету вирішив ЦК КПУ, а в дещо пізніше опублікованому в Москві довіднику «Справочник партийного работника», де подано і висоту тиражів газети, ця ухвала приписується ЦК КПРС. Ми віримо радше Москві.

Цікаво підкреслити, що в 1957 році не створено ні однієї нової комсомольської обласної газети. Зате аж сім таких газет появилася в 1958 році: п'ять українською і по одній російською та угорською мовами. Комсомольська російська газета почала появлятися поруч української в Одесі з тиражем 30 тисяч. На жаль, не відомо, наскільки у зв'язку з цим упав тираж останньої. Угорську газету створено в

Ужгороді, де вже існувала обласна партійна газета угорською мовою. Новостворені «Комсомолец Полтавщини», «Комсомолец Запоріжжя» та вінницьке «Ленінське плем'я» мали тираж по 30 тис., станіславівський «Комсомольський прапор» — від 25 до 35 тис., а миколаївська «Комсомольська іскра» — 20 тис. примірників.

В ділянці журналів 1958 рік приніс «Доповіди Української академії сільсько-господарських наук» (пізніше цей журнал об'єднався з «Вісником» цієї академії) і кварталник «Вісник Академії будівництва і архітектури УРСР», який щодо об'єму є тонким колегою другого, старшого і товстішого, журналу з цієї ділянки. Крім них, почав появлятися перший на Україні за останні два десятиліття правничий журнал — двомісячник «Радянське право», орган АН УРСР, міністерства юстиції, верховного суду та прокуратури. При кінці 1958 року почав виходити двомісячник «Економіка Радянської України», орган державної плянної комісії УРСР.

В липні 1958 р. появилася довго очікуваний журнал «Всесвіт», який мав стати другим в СРСР, поруч російського журналу «Иностранная литература», періодичним виданням, призначеним інформувати про культурне життя за кордонами СРСР, зокрема про літературу. Треба сказати, що російський журнал виконує своє завдання і об'єктивніше, і культурніше. На користь редакторів «Всесвіту» треба все ж таки зауважити, що їхнє видання є єдиним в УРСР, яке не старається по-рабському наслідувати свій московський відповідник, що більше, має своє власне виразне обличчя. Можливо, що читачі це оцінили, бо його тираж зріс від 1958 р. з 5 тис. до 18,5 тис. примірників у січні 1961 року.

Російською мовою почали виходити «Радиотехника» і «Технология легкой промышленности»; вони вважаються всесоюзними журналами і є органами міністерства вищої і спеціальної середньої освіти СРСР, з доручення якого коло 20 університетів та інститутів СРСР випускає по одному такому журналу з тієї чи іншої дисципліни. Відповідним київським високим учбовим закладам «припала честь» редагувати згадані два двомісячники. В СРСР є панівною думка, що всі «всесоюзні видання» та установи обов'язково мають бути російськомовними.

Ще три технічні журнали почали появлятися в 1959 р., російською мовою; цією мовою друкований також створений у 1959 р. «Журнал ушных, носовых и горловых болезней».

Для українських періодиків 1959 рік цікавий ліквідаціями: припинено видання вже згаданого кримського органу садівників, а також «Вісника АН УРСР» (створений у 1929 р.) і «Доповідей УАС-ГН»; далі, «відмерло» українське видання «Будівництва і архітектури», а залишено при житті російське, створене як паралельне за два роки перед тим. Однак отворено двомісячник «Фармацевтичний журнал».

В травні 1959 року почала появлятися тижнева газета українською мовою «Патріот батьківщини», орган республіканського комітету До-

бровільного товариства сприяння армії, авіації та флоті (ДТСААФ). Дуже сумним доказом того, що в Києві цілком забули латинську мову, є назва цього періодика — адже «патріот» є похідним від «патрія», а «патрія» означає «батьківщина».

При кінці 1959 року почалася ліквідація т. зв. «двогазетности» в обласних центрах: замість двох окремих партійно-радянських газет, а у зв'язку з цим двох окремих редакцій, у ряді міст створено одну газету з українським та російським виданнями. Зокрема в Миколаєві припинено видавати «Бугскую зарю», замість якої разом з «Південною правдою» появляється «Южная правда»; в Ужгороді зліквідовано «Советское Закарпатье» (тираж 27 тис.), а створено паралельну до української газету «Закарпатская правда» (виходить з 1 січня 1960 року; тираж 30 тис.). Поруч «Крымской правды» з грудня 1959 р. появляється українськомовна «Кримська правда», а в січні 1960 р. вийшло перше число паралельного українськомовного видання обласної газети для молоді п. н. «Кримський комсомолець». На жаль, радянські джерела не подають тиражів кримських газет.

1959 рік був останнім роком, в якому бюлетень законів Союзу РСР редагувався мовами всіх союзних республік. Закон, затверджений верховною радою СРСР, установив, що «Відомості верховної ради СРСР» надалі виходитимуть тільки російською мовою, при чому рекомендовано республікам, щоб вони публікували всесоюзні закони своїми національними мовами у своїх власних, республіканських, офіційних бюлетенях. Треба нагадати, що до 1953 року «Відомості верховної ради СРСР» виходили у формі всесоюзної двотижневої газети. Після смерті Сталіна газетний формат змінено на бюлетеневий. Реформа з 1959 року рекомендувала УРСР публікувати всесоюзні закони та інші державні акти українською мовою у «Відомостях верховної ради Української РСР». Ці «Відомості» були створені в 1941 році і принаймні до кінця 1954 р. (коли їх тираж становив 15 тис. примірників) вони появлялися тільки українською мовою. Не відомо, коли — про це відповідні джерела чомусь мовчать — почали виходити також «Ведомости верховного совета УССР». Отже ці бюлетені помінялися тепер своїми ролями: колись було всесоюзне видання всіма республіканськими мовами, в тому числі також українською, а республіканський бюлетень виходив тільки мовою даної республіки; тепер всесоюзне видання є виключно російськомовним, «зате» республіканське — наприклад, на Україні — і українське, і російське.

До нашого списку треба ще додати місячник «На допомогу редакторів», створений після 1954 року, але точна дата його появи нам не відома.

В січні 1960 р. створено журнал для дітей українською мовою п. н. «Малютко» і в тому ж місяці двомісячник «Економіка Радянської України» почав появлятися також і по-російськи, при чому тираж укра-

їнського видання знизився в тому ж 1960 році, а ще більше — в 1961 році.

Відомо, що від кінця 1960 року в Києві появляється місячник «Воюючий атеїст».

Каталог преси СРСР, на основі якого проводиться тепер в СРСР передплата періодиків на 1962 рік, називає 11 нових журналів Української РСР з ділянки техніки та промисловости (а якщо врахувати і російськомовний академічний журнал «Порошковая металлургия», то 12). Тільки чотири з них появляються українською мовою: двомісячник «Будівельні матеріали і конструкції» (єдина з новопояв, яку можна передплачувати за кордоном) і кварталники «Хімічна промисловість», «Легка промисловість» та «Харчова промисловість».

Коли ми вже при каталозі радянської періодики на 1962 рік, то треба підкреслити цікаву зміну, якою є зняття обмежень з українських газет та журналів (крім «Перця»), які до «1961 року включно можна було передплатити в межах пляну». Відтепер «Молодь України», «Барвінок», «Маляtko», «Радянська жінка» та інші будуть доступні для всіх, хто бажатиме передплатити їх в усьому СРСР. У каталозі також підкреслено, що передплатник має змогу внести передплату на будь-яку адресу в межах СРСР; це означає, що можна буде передплатити періодик не тільки для себе, як це було досі, але також для рідних та знайомих, де вони не жили б. Виходить, що до 1961 року такі передплати для інших не були дозволені.

Наш огляд закінчимо згадкою про «Новини кіноекрана». Це є місячник, і перше число його появилoся в жовтні 1961 року.

За деякими іншими повідомленнями, від січня 1962 р. виходить українськомовна комсомольська газета в Чернігові, а після 1 квітня 1960 р. створено комсомольські газети в Кіровограді, Херсоні та Хмельницькому. Це означає, що тільки у Волинській, Житомирській, Рівенській, Сумській, Тернопільській та Чернівецькій областях не існували до початку цього року газети для молоді цього типу. Можливо, що в деяких із цих областей такі газети вже є. На підкреслення заслуговує факт, що немає українського пресового видання для молоді в Донецькій області (колишня Сталінська), яка щодо кількості населення є найбільшою областю в УРСР (4 млн. 262 тис.) і яка має найвищий відсоток міського населення — 86%. Треба пам'ятати, що після другої світової війни, зокрема за останніх років, на Донбас прибула велика кількість робітників, передусім молодих, з інших українських областей, в тому числі з західних.

... І ДВА КРОКИ НАЗАД

За нашими обрахунками створено за 1953-1960 роки загалом 28 журналів українською мовою, які перетривали до 1 січня 1961 року.

З 29 давніших журналів, що появлялися на початку 1953 р. і не були ліквідовані наприкінці 1952 р., як, наприклад, «Сучасне і майбутнє», припинили вихід впродовж 1953–1960 років такі журнали: «Мічурінець» (дата не відома), «Медичний журнал», «Вісник АН УРСР» і «Архітектура та будівництво» (журнал під цією назвою, що появлявся від 1953 до 1959 року, вважаємо тут як продовження колишнього «Вісника Академії архітектури», а «Вісник», створений у 1958 році — як нове видання).

З вище наведеного виходить, що за станом на 1 січня 1961 р. в УРСР появлялися 53 журнали українською мовою. Офіційний статистичний збірник про друк СРСР (див. рецензія в «Сучасності», ч. 10) подає, що в УРСР у 1960 р. виходило 80 журналів, у тому числі 54 українською мовою, тобто в нашому списку бракує одного журналу. На жаль, довго очікувана «Летопись периодических изданий СССР» за п'ятиріччя 1955–1959 ще не вийшла, і через це ми позбавлені можливості подати справді точні дані.

Подібний клопіт маємо з республіканськими газетами. За нашими підрахунками в 1960 році появлялося 15 таких видань (13 назв); але статистичний збірник подає їх кількість на 17 (15 назв). Отже нам бракує двох видань і назв. Можемо сказати, що ми перевірили каталоги, призначені для закордону і для внутрішнього радянського вжитку, і бракуючих газет не знайшли.

Довгий час після війни в СРСР не публіковано статистичних даних взагалі, а про стан преси зокрема. Умовно повні дані стали доступними, починаючи з 1954 року. Згідно з ними, в 1954 р. в УРСР появлялися 42 журнали, в тому числі українською мовою — 32. По всьому СРСР у той час появлялося 311 журналів російською мовою, тобто на один український журнал припадало приблизно десять російських. У 1960 році кількість українських журналів досягла 54 назв (тобто зросла на 70%), а російських — 614 (тобто зросла трохи не на 100%), і тоді на один український журнал припадало одинадцять з половиною російських.

Статистика про одноразові тиражі за 1954 рік не доступна, але оголошено кількість т. зв. «річного тиражу», тобто суму тиражів усіх чисел журналів за один рік. Такий річний тираж російських журналів становив у 1954 році 190 млн 984 тис. примірників, українських — 10 млн 460 тисяч; у 1960 році російські журнали вийшли в кількості 490 млн 780 тис. примірників, українські — 20 млн 832 тисяч. Отже тираж українських журналів зріс удвічі, а російських — у два з половиною рази (українських вийшло майже у 24,5 рази менше, ніж російських).

За роки 1959 та 1960 оголошено також і цифри одноразових тиражів. Тираж російських журналів становив 29 943 тис. примірників, українських — 1 508 тисяч (при цьому рахунку береться тираж одно-

го числа всіх журналів даною мовою). В порівнянні з 1959 роком одноразовий тираж українських журналів піднісся майже на 50% (1959 р. — 1 073 тис.), що пояснюється створенням масового журналу «Малютко» і подвоєнням тиражу «Радянської жінки». Завдяки цьому співвідношення українських тиражів до російських у 1960 році було дещо краще, ніж у 1959 р. (російські журнали мали тоді 27 358 тис. примірників одноразового тиражу і перевищували українські у 25,5 раза, а в 1960 р. — «тільки» у 20 разів).

В цілому висновок такий: з огляду і на назви, і на тиражі становище української преси в 1959 та 1960 рр. було гірше, ніж п'ять або десять років перед тим. Просто фантастичні диспропорції бачимо в кількості друкованих аркушів в українських та російських журналах: в 1960 році українські журнали мали 84 млн 178 тис. аркушів, російські — 3 млрд 069 млн 909 тисяч. Коли оглядати примірники російських та українських журнальних видань з якоїнебудь ділянки, відразу можна помітити, що перші «ваговитіші» та «солідніші». І так є в усій видавничій царині. Роблячи огляд книжкової продукції, ми вже підкреслювали, що Українська РСР відстає також у порівнянні з балтицькими і кавказькими республіками. З браку місця ми поинемо тут детальні цифри журнальної продукції в згаданих країнах; однак ми вважаємо необхідним підкреслити, що тиражі українських журналів (до речі, так, як і книжок) є в багато разів нижчими, ніж журналів в Естонській, Латиській чи Литовській РСР, враховуючи при цьому відношення кількості українців, естонців, латишів або литовців.

Отож треба багато зробити, щоб принаймні досягти рівня з 1954 р., який був також дуже некорисний для української преси, якщо рахувати чисельне відношення українців до росіян в усьому СРСР.

Ось цифри з 1960 р., коли українська періодика зробила малий крок вперед: одноразовий тираж білоруських журналів — 348 тис. (річний — 4 681 тис., далі подаємо в дужках річні тиражі), литовських — 477 тис. (6 489 тис.), латиських — 560 тис. (8 433 тис.), естонських — 254 тис. (3 690 тис.). Це означає, що, якби на кожного українця в УРСР припадало стільки примірників українських журналів, скільки припадає латиських у перерахуванні на одного лотиша в Латвійській РСР, то стосовні цифри для УРСР становили б 9 млн 266 тис. примірників одноразового тиражу журналів (а не 1 млн 508 тис.!) і 134 млн 928 тис. річного тиражу (замість фактичних 20 млн 832 тисяч!). Іншими словами, річний тираж на Україні збільшився в 6-7 разів.

Дещо краще виглядає статистика щодо преси.

В 1960 р. в Українській РСР виходила 1 206 газет, у тому числі 17 республіканських, 70 обласних, 637 міських та районних і 482 т. зв. «низові». (Крім цього, виходило понад 2 тис. т. зв. колгоспних «газет», які до преси в звичайному розумінні цього окреслення жадного

стосунку не мають. Треба жалувати, що є відповідальні люди, які підтримують, а то й організують такі дивні речі. Україна відстає від багатьох союзних республік у справах, що стосуються книгарства і преси, але більшість колгоспних «газет» СРСР видається на Україні).

З 1 206 всіх газет появлялося: українською мовою — 814, російською — 378, іншими мовами (угорською, молдавською, болгарською) — 14. В 1954 р. видавалося українською мовою — 784, російською — 226, іншими мовами — 10 газет. При цьому треба звернути увагу на великий спад кількості районних газет (районних та міських газет у 1954 р. було 824) і на зріст «низових» (1954 р. — 132). Це пояснює дуже значне збільшення кількості російських газет в УРСР — 152 назви, при затриманні росту українських — на 30 назв більше, ніж у 1954 році. Районні газети, ліквідовані у зв'язку з «укрупненням» районів, є в своїй більшості українськими; натомість серед «низових» (на заводах, підприємствах та у вищих учбових закладах) переважали і далі переважають російські.

Кількість республіканських газет зросла на п'ять назв (нам відомі тільки три назви, вище вже згадані), обласні — на 18. Серед останніх переважають комсомольські, в більшості українські газети.

Загальний одноразовий тираж українських газет в УРСР зріс з 3 млн 690 тис. примірників (у 1954 р.) до 6 млн 209 тис. (у 1960 р.); російських відповідно — з 1 млн 748 тис. до 2 млн 693 тисяч. Помічається дуже незначна зміна на користь українських видань.

Явище, яке заслуговує на позитивну оцінку, є подвоєння тиражу республіканських газет і поважний зріст тиражу газет обласних.

Якщо нам відома перевага українських газет серед обласних, то тиражі республіканських газет залишаються «державною таємницею» (відомою є тільки загальна цифра, щодо всіх газет разом). Відсоток російських видань серед них, мабуть, дуже високий. Тільки як власний здогад подаємо, що в 1954 р. тираж російських республіканських газет становив коло 750–800 тис. примірників, українських — від 1 065 до 1 115 тисяч. З браку інших даних треба нагадати, що тираж «Радянської України» — «офіціозу уряду УРСР», як прийнято говорити в українській публіцистиці, а ми сказали б, з огляду на її рівень та стиль, «київської республіканської багатотиражки» — досягнув у 1955 році 450 тис. примірників, при чому російська «Правда України» мала в 1959 році 375 тис. примірників. Останню цифру подав московський кореспондент «Франфуртер Альгемайне Цайтунг», Герман Перцген, у своїй кореспонденції з Києва влітку 1959 року. У зв'язку з тим, що обидві цифри репрезентують максимальні досягнення післявоєнної київської преси, хоч тепер вони напевно вищі, треба нагадати, що в 1929 р. тільки одна газета в УРСР — «Радянське село» — мала тираж 600 тис. примірників. У тому ж 1929 році в УРСР (без західних областей та Криму) тираж тільки 36 газет загальнополітичного характе-

ру досягнув був 4 млн 220 тис. примірників, при чому 68,8%¹ були друковані українською мовою: низові газети тут не враховані.

Післясталінські роки принесли поважне збільшення тиражів газет «першого сорту», тобто всесоюзних газет. «Правда» досягнула тираж понад 6 млн, «Известия» — понад 4 млн, дитяча газета «Пионерская правда» — 4 млн., «Комсомольская правда» — коло 3 млн і т. д. Фактично всесоюзною газетою є також «Советская Россия» з двомільйоновим тиражем, бо розповсюджують її як в РРФСР, так і в інших союзних республіках, не зважаючи на те, що вона є органом ради міністрів РРФСР і стосовного бюро ЦК. За п'ять років (1956-1960) всесоюзні газети збільшили свій тираж на 9 млн примірників — з 15 до 24 млн; якщо ж рахувати і «Советскую Россию», то їхній одноразовий тираж перевищив тепер 26 млн примірників.

Цю істотну різницю між характером і ролею газет російських і українських — останні є газетами місцевими, провінційними, і такими треба вважати також газети київські — завжди треба мати на увазі, аналізуючи статистичні дані про тиражі. В усьому СРСР російські газети друкувалися в 1960 р. одноразовим тиражем у висоті 51 млн 343 тис. примірників, а українські — 6 млн 209 тисяч; в 1954 р. відповідні цифри становили 37 млн 413 тис. для російських і 3 млн 690 тис. для українських газет. Таким чином українські газети за минулі роки дещо поправили свою позицію: якщо колись на один примірник українською мовою припадало більше, ніж десять російських, то тепер їх припадає вісім з половиною. Однак і далі українські періодичні видання в порівнянні з пресою росіян та балтійців значно відстають; тільки білоруси стоять приблизно на одному рівні з нами.

ВОЛОДИМИР П. СТАХІВ: ПЕРЕДГРА ДО ДИСКУСІЇ

Останнім часом забрали голос у справі російського колоніалізму чотири особи з прізвищами високого міжнародно-політичного звучання. При цьому треба ствердити, що всі вони вжили для цього історичного і традиційного явища псевдонімне прикметникове окреслення «советський». Називаємо їх імена за хронологічним порядком їх виступів, хоч не в такому ж порядку коментуватимемо ці їхні виступи, які мають раз більше, раз менше документарне чи унапрямлююче політичне значення. До цих осіб треба зарахувати: Діна Раска, Джона Діфенбекера, Адлая Стівенсона та Андре Франсуа-Понсе. Впадає в очі, що обидва американські політики не «заслужили» на поважншу публіцистичну реакцію з боку Москви чи то її партійних апаратників у союзних республіках.

На підставі реакції з боку бюрократів у відділі пропаганди та агітації при ЦК КПРС та їхніх підручних у національних республіках можна сконстатувати, що найпопулярнішою особою з форуму міжнародної політики є сьогодні в усьому СРСР канадійський прем'єр, лідер поступово-консервативної партії, Джон Діфенбекер. На сторінках радянської преси його прізвище стало майже синонімом «холодної війни» в ділянках національної проблеми і русифікаторської політики; про нього придворні скоморохи складають незугарні вірші, пишуться невибагливі фейлетони і komponуються довжелезні та нудні «наступальні статті». Ця «негативна» популярність є, на нашу думку, промовистим доказом, що виступи Д. Діфенбекера в справах СРСР та його політики влучають у найслабше і найвразливіше місце російсько-більшовицької імперіальної системи. Кампанія проти нього почалася з осені 1960 року, коли Діфенбекер нагадав з трибуни Об'єднаних Націй про колоніальне становище неросійських народів в СРСР та країнах т. зв. «народної демократії». Треба визнати, що реакція пропагандистського апарату була і, мабуть, є таки далеко неспівмірна з тими короткими риторичними реченнями, що їх вклав у свою промову канадійський прем'єр; але емотивність і розперезаність реагування є знову тільки черговим доказом, що навіть делікатний удар у «м'яке підчерев'я» російського імперіалізму (яким є безперечно національна проблема) викликає пароксизм скажености. Це спостерігаємо не тільки ми, українці та інші неросійські народи, — це вже помічають також деякі вдумливіші західні обсерватори.

Наприклад, американський коментатор Стюарт Алсоп пише в «Саттардей Івнінг Пост» від 16 грудня 1961 р., що Хрущов є дуже вразливий на кожний найменший натяк про поневолені народи в СРСР, що такий натяк приводить його в шал і що підтримка національним рухам спротиву в СРСР з боку Заходу могла б «загнати радянський режим у сліпий кут», виходом з якого для Москви було б розв'язання атомової війни. У своїх висновках Алсоп відраджує використовувати таку підйому в політиці щодо СРСР. Висновки і порада не правильні. Просто тому, що національна проблема в СРСР та її значення ще не опрацьовані теоретично на Заході як слід, для багатьох відповідальних державних мужів навіть не зрозумілі, а деякими дорадниками цих мужів спотворені, знецінені або промовчані. І про це в Москві дуже добре знають. Інакше реакції не були б аж такими нагальними та брутальними. Москва тільки прагне відстрашити Захід від свого найслабшого місця: тому влітку 1959 року Хрущов інтерв'ював перед Річардом Ніксоном у справі «Тижня поневолених народів»; тому восени 1960 року він застосував в ОН «черевичну дипломатію»; тому в червні 1961 року у Відні він вибухнув у розмові з президентом Джоном Ф. Кеннеді, коли цей увів у розмову проблему поневолених націй.

Національна проблема в СРСР є сейсмографом чи не для всіх суспільних процесів, що мають місце на теренах російсько-більшовицької імперії. На жаль, ні дипломати, ні публіцисти цим сейсмографом користуватися не хочуть, бо, мабуть, користуватися ним не вміють. А це не добре. Ми дуже далекі від того, щоб пропонувати національну проблему в СРСР як тактичний засіб для ведення «холодної війни»; ця проблема повинна бути тільки важливим (а, може, навіть вирішальним) елементом у стратегічному плануванні психологічної війни. Ми пересуваємо акценти якнайчіткіше, бо плутанина понять дає в політиці погані наслідки.

Виступи Д. Діфенбекера не належать, на нашу думку, до категорії тактичних заходів. Він у жовтні 1961 р. знову нагадав в інтерв'ю з оттавськими кореспондентами про радянський колоніалізм у зв'язку з промовама неросійських партійців під час XXII з'їзду КПРС. «Україна та балтійські країни, — сказав він тоді, — є колоніями під пануванням Москви. Під владою Росії ці країни не мають жодних перспектив для національного визволення і самовизначення».

На реакцію Києва з доручення Москви не треба було довго чекати. На «зборах активу обласної і міської партійних організацій» у київському палаці культури виступив 9 листопада Микола Підгорний з доповіддю про підсумки XXII з'їзду КПРС і з цієї нагоди напав на Діфенбекера.

«Пана Діфенбекера, прем'єр-міністра Канади, — сказав він, — XXII з'їзд КПРС, мабуть, остаточно вивів з рівноваги. Він дозволив собі наклепницькі випадки на адресу делегатів з'їзду від України, прибалтійських і середньоазійських республік, пролив при цьому кро-

кодилячу сльозу з приводу того, що вони, мовляв, не мають перспектив на національне визволення. Ми не збираємося полемізувати з паном Діфенбекером щодо свободи і незалежності українського народу, як і інших народів Радянського Союзу» («Радянська Україна» від 10 листопада 1961).

Що ж, товаришеві Миколі таки важко дискутувати з об'єктивними та переконливими аргументами канадійського прем'єра, тим більше, що кожному слухачеві з-поміж згаданого партійного активу і кожному читачеві радянської преси найкраще видно, по чийому боці правда. Цю правду знає також і Підгорний, тому справді дивно, чому він не промовчав оттавського інтерв'ю Діфенбекера. Чи не тому, що справа вже стала на Україні голосною?

Ще голоснішим став виступ Джона Діфенбекера від 22 листопада 1961 р. на влаштованому на його честь вечорі в Торонті, учасниками якого були представники 25 етнічних груп у Канаді. Канадійський прем'єр заявив тоді, що Канада готує генеральну атаку в Об'єднаних Націях проти поневолення більше, ніж 96 мільйонів людей у країнах за залізною завісою; що в цій справі вже відбулася нарада канадійського уряду, яка розглянула можливість відповідної резолюції під час теперішньої сесії генеральної асамблеї ОН у Нью-Йорку, і що вирішено, що в теперішню пору така резолюція була б «і не на часі, і неефективна»; тому канадійський уряд розпочав заходи, щоб для такої резолюції про радянський колоніалізм забезпечити якнайбільшу міжнародну підтримку на черговій сесії генеральної асамблеї ОН у 1962 році. Діфенбекер сказав тоді, м. ін., таке:

«Задовго дозволяли СРСР та його сателітам вести офензиву проти кожного колоніалізму і при цьому закривати свій власний колоніалізм.

«Невже СРСР має залишитись єдиною колоніальною потугою у світі? Чому радянська імперія має бути більше недоторкальною, ніж яканебудь інша? Не можна ж застосовувати іншого мірила щодо радянських імперіялістів і не сміє бути двох таких мірил в Об'єднаних Націях.

«СРСР, спираючись на збройну силу, позбавив високо розвинені країни їх незалежності, засудив мільйони свого населення на злидні та смерть, пограбував їх майно і жорстоко здушив намагання підкорених народів затримати зовнішній вигляд національної особовости».

Цим разом на режисеровану Москвою реакцію в Києві треба було чекати майже два місяці. В «Радянській Україні» від 12 січня 1962 р. появилася стаття Михайла Гриня, розташована аж на двох сторінках. Не стаття, а пренудний графоманський опус мало відомого досі автора, стиль якого прозраджує партійного бюрократа з відділу пропаганди та агітації при ЦК КПУ. З великої повені і намулу слів, пайтомих радянській публіцистичній (фактично — пропагандистсько-лайливій) манері, хочемо вибрати деякі суттєвіші місця, які говорять самі за себе:

«Ми зовсім не випадково зачепили біографію п. Діфенбекера, з яким, до речі, український читач не вперше зустрічається на сторінках преси... Протягом останніх років Джона Джорджа Діфенбекера цілком заповнила ідея „визволення” українського народу... Радянську Україну він назвав „провінцією”, якій силою нав'язано „чужі порядки”.

«Пан Діфенбекер твердить...: „розв'язка українського питання зв'язана з падінням комуністичної диктатури в Росії”.

«Канадський прем'єр вирішив взяти справу „ліквідації” колоніалізму до своїх державних рук... Він заявив, що має намір „перейти до контрастуну” проти Радянського Союзу, тобто поставити на наступній сесії генеральної асамблеї ОН питання „про радянський колоніалізм”, якщо канадському урядові вдасться „шляхом консультації забезпечити тривалу і міжнародно підтримку”... Діфенбекер має намір винайти таке визначення поняття колоніалізму, яке обов'язково мало б охоплювати також Радянський Союз».

У своїй полеміці з канадським прем'єром і в «з'ясуванні» причин його листопадового виступу бідний М. Гринь заплутався у своїй марксистсько-ленінській діалектиці і договорився до того, що запланована акція канадського уряду вміщається тільки в «рами передвборчої кампанії», а Діфенбекерові йдеться, мовляв, тільки про те, щоб «спіймати канадського українця на передвборчій гачок своєї партії», і тому він удає з себе «мало не представника запорізької вольниці». Бідний Гринь забув про те, що писав на початку своєї статті-листата: «В Канаді, кажуть, проживає тепер 700-750 тисяч осіб українського походження»; всі вони тільки і думають про Радянську Україну, а «нікчемний і непристойний виїняток» творять «запроданці — буржуазні націоналісти». Як же тоді мається справа з «передвборчим гачком»? Чи призначений він тільки для «нікчемного виїнятку»?

Не проминуло двох тижнів, як на сторінках «Радянської України» від 24 січня появився нібито відкритий лист письменників Платона Воронька, Любомира Дмитерка та Андрія Малишка до Діфенбекера п. н. «Не вийде, панове!» Всі три побували в липні 1961 року в Канаді і з цього приводу вважають себе, мабуть, «найкомпетентнішими» забрати слово в цьому дразливому питанні. Щоб надати листові більшої «ваговитости», його передрукували всі київські газети, в тому числі «Робітничка газета» від 24. 1, «Радянська культура» від 25. 1 і «Літературна газета» від 26. 1. Не виключено, що також обласні газети пішли їхніми слідами.

«Лист», до речі, цікавий тим, що він міг би служити спробою з'ясувати «концепцію примусової орієнтації України на Росію» («... у нас, в українського народу, не було нібито вибору — бути чи не бути з Росією»). При цьому досить широко згадуються завоюницькі пляни і практики кайзерівської та гітлерівської Німеччини супроти

України і пасивність Заходу щодо цих спроб завоювань («Україна чекала вашого другого фронту та так і не дочекалась»).

Радянськими статистичними даними збиваються твердження про колоніальне становище України, при чому автори ні словом не згадують ні про колосальні, ніким не обраховувані експорти українських продуктів в російську РФСР, ні про визиск робітництва та селянства, ні про стан русифікації вищих учбових закладів, ні про кількість учнів, що примусово навчаються російською мовою, ні про відсоток російських клас у шкільництві України тощо. Гола цифра про кількість українських шкіл в УРСР дослівно нічого не говорить. А вже смішно, дуже смішно, звучить твердження, що «Канада досі не має ні свого національного гімну, ні свого державного прапора». Виходило б, що примітивним наказодавцем Воронька, Дмитерка та Малишка з секретаріату ЦК КПУ вистачає «гімну» та «прапора» як єдиних атрибутів державної суверенності. Соромно стає, що такі незадовільні еляборати з-під пера партійних бонз примушені підписувати письменники.

Такого примусу не обминув також Максим Рильський. І його змобілізовано до кампанії проти Діфенбекера. Академік Рильський заявив, що «не буде докладно переповідати промову» Діфенбекера, бо йому, мовляв, «гидко»; але, не зважаючи на таку заяву, він таки мусів у контексті згадати, що Діфенбекер «хоче в майбутньому році — цього року ще, мовляв, ранувато — внести на асамблею ОН резолюцію з засудженням колоніальної політики СРСР». Рильський написав свою «відповідь» у грудні 1961 року. Однак з огляду на посилену після XXII з'їзду КПРС кампанію проти т. зв. «антипартійної групи» і проти «дегенератської поведінки» Кагановича в 1947 році на Україні, через якого Рильський мало що не втратив життя, він дістав дозвіл або, може, наказ для написання такого речення:

«Я згрішив би проти правди, коли б сказав, що не мав наш народ — як і інші народи Радянського Союзу — жодних перешкод і труднощів на своєму шляху. Так, були і перешкоди, і труднощі, іноді дуже великі, дуже тяжкі, — але вони подолані».

Таке речення мало б свідчити про автентичність та щирість висловлювань Рильського в згаданій статті. Невже справді в уявленні Максима Тадейовича всі дуже великі, дуже тяжкі перешкоди і труднощі на Україні вже «подолані»? На підставі самої радянської преси можна б подати величезний реєстр таких труднощів та перешкод, що далі свідчать про колоніальне становище України.

«Я маю підозру, — кінчає Рильський, — що Радянська Україна вільно може обійтися без таких непроханих адвокатів, як пан Діфенбекер».

Ледве розгорнулася кампанія проти Діфенбекера, як прийшло нове соцзамовлення, цим разом для Миколи Бажана: розправитися з

статтею Андре Франсуа-Понсе, опублікованою 5 лютого на сторінках паризького консервативного щоденника «Фігаро». В цьому випадку реакція Москви була несподівано швидка, бо вже 8 лютого вранці Бажан виступив у московському радіо російською мовою. Його відповідь українською мовою надала київська радіостанція 9 лютого пополудні в програмі «для українців, що перебувають за кордоном», а 10 лютого її повторено по-російськи з Москви. Вражає не тільки швидкість реакції, а й часте повторення награної радіо-магнетофонної стрічки. Москві, мабуть, ішлося при цьому передусім про те, щоб автор з «Фігаро» член Французької академії — якнайшвидше познайомився з оцінкою члена Академії наук Української РСР та редактора Української радянської енциклопедії (УРЕ).

Щоб похизуватися знанням історії французької культури, Бажан покликався на Вольтера, перекутивши при цьому його відому цитату, що «Україна завжди прагнула волі», мовляв, Вольтер писав про українців, «як про свободолюбний народ». Дослівна Вольтерова цитата довела б, що має рацію Франсуа-Понсе, а не Бажан, який твердить, що «Україна є рівноправним і повноправним членом великого дружнього єднання вільних народів Радянського Союзу». Редактор енциклопедії радить колишньому видатному французькому дипломатові «заглянути до Української радянської енциклопедії, щоб не бути таким цілковитим невігласом». Може, для Бажана «УРЕ» є таким вирішальним атрибутом державної суверенності, як «власний гімн» і «власний прапор» для Боронька, Дмитерка та Малишка. Чому тоді український академік принаймні не натякнув, що щойно на 43-му році цієї «суверенності» Україна спромоглася на перший том такої енциклопедії і що досі появилася тільки п'ять її томів. Може, краще було б «УРЕ» взагалі не чіпати, бо вона (за окресленням М. Рильського у відповіді Діфенбекерові) має «на своєму шляху і перешкоди, і труднощі, іноді дуже великі, дуже тяжкі». «Невігласові» А. Франсуа-Понсе це, мабуть, докладно відоме.

Радянська реакція на статтю А. Франсуа-Понсе недвозначно довела слушність заголовку статті у «Фігаро». Так реагують ті, що дістають удар у «слабке місце».

Що означає ця швидка, масивна реакція?

За ніяких умов не можна погодитися з інтерпретацією та висновками цитованого нами С. Алсопа, мовляв, акцентування Заходом національної проблеми в СРСР може привести до «короткого вимикання» в Кремлі.

На нашу думку, ця реакція є підготовою до дискусії, що її плянує почати Діфенбекер на форумі ОН у вересні цього року. Москві йдеться зокрема про те, щоб у своїх можливих промовах (якщо УРСР не бойкотуватиме цієї дискусії) в ОН Паламарчук, Кизя та інші члени делегації УРСР при Об'єднаних Націях могли покликатися на голоси

видатних діячів української літератури, культури і науки, щоб у цей спосіб збити твердження західніх політиків про наявність російсько-більшовицького колоніалізму в неросійських союзних республіках СРСР. Мовляв, так не висловлювалися б інтелектуалісти колоніальної нації.

На один деталь хочемо звернути окрему увагу: перед виступом Бажана диктор московського радіо схарактеризував Андре Франсуа-Понсе як «вислуженого дипломата, що на протязі семи років плазував перед Гітлером». Справді, в 1931-1938 рр. Франсуа-Понсе був амбасадором Французької Республіки в Берліні. В той час у Берліні діяли такі амбасадори СРСР: Хінчук, Суриц, Юренев, а після них — Скворцов і Деканозов. Чи вони, а зокрема три останні, також «плазували перед Гітлером»? Не виключено, що Москва готова сьогодні проголосити, що їх «присуджено згідно з соціалістичною законністю до розстрілу» за це «плазування» і що «присуд виконано». Бо і в такий спосіб можна б пояснити «деякі заслуги» Сталіна перед... революційним марксизмом-ленінізмом.

На превелике диво, кампанія проти Д. Діфенбекера та А. Франсуа-Понсе чомусь не поширилася на Адлая Стівенсона, постійного представника США при ООН, у зв'язку з його листом до голови XVI сесії генеральної асамблеї ООН від 25 листопада 1961 року, до речі, розісланим усім представництвам держав-членів ООН і переданим 28. 11 пресі для опублікування. В цьому листі, м. ін., читаємо:

«Нам кажуть, що народи Радянського Союзу користуються правом самовизначення. Справді, радянський режим видав був Декларацію прав народів, яка проголосила „право народів Росії на вільне самовизначення аж до відокремлення і створення незалежних держав”.

«Як виглядало це „право” на практиці? Незалежну Українську Республіку більшовики визнали в 1917 році і в тому ж році вони заклали свою конкурентну республіку в Харкові. В липні 1923 року була встановлена при допомозі червоної армії Українська Радянська Соціалістична Республіка, яку інкорпоровано в Союз РСР».

На Стівенсоні, одному з найвидатніших лідерів демократичної партії і колишньому кандидаті цієї партії на пост президента США, лежатиме великою мірою завдання з'ясувати на форумі ООН американське ставлення до феномену російського колоніалізму, якщо буде зреалізована постанова канадійського уряду, про яку говорив Д. Діфенбекер 22 листопада минулого року в Торонті.

Однак є підстави припускати, що дипломатія державного департаменту США дискусії такого роду в ООН не підтримає, щоб не дразнити «російського ведмеда». Своє припущення обґрунтовуємо листами керівника державного департаменту, які стали аж занадто голосними на сторінках української заокеанської преси. В цьому контексті треба ствердити, що ці листи, а зокрема лист від 22 серпня, не вносять ні-

чого нового в офіційну східноєвропейську політику США; вони тільки підтверджують усе те, що концептувалося в кабінетах та при «десках» державного департаменту від започаткування т. зв. «холодної війни» і сконкретизувалося десь на переломі 1952-1953 років. Коротко сформулювавши, не Дін Раск та його демократичні дорадники є батьками американського «непередрішення» («нон-детермінейшен»), яке, до речі, зобов'язувало американську закордонну політику також і за часів республіканської адміністрації, тобто і за Джона Даллеса, і за Крістіяна Гертера.

Але повернімося до відповідних документів.

У листі Діна Раска до голови регламентаційної комісії палати репрезентантів, Говарда В. Сміта, читаємо, м. ін., таке:

«Позицію уряду Сполучених Штатів послаблює кожна акція, яка плує права раніше незалежних націй або народів із становищем таких теренів, як от Україна, Вірменія або Грузія, що є традиційними частинами СРСР. Згадування про ці терени ставить уряд Сполучених Штатів у небажану ситуацію, нібито він підтримує розчленування історичної держави».

(Цей лист написаний 22 серпня 1961 р. у відповідь на лист Г. В. Сміта, який звернувся був до Д. Раска з запитанням, щоб він з'ясував, чому державний департамент заперечує створення окремої постійної парламентарної комісії для справ поневолених націй).

А в дослідній періодичній публікації державного департаменту США п. н. «Нотатки до радянських справ», ч. 158, написано:

«Окреслення Україна є радше політичним, ніж історичним поняттям, що його винайшли націоналісти в ХІХ столітті, намагаючися відділити південнозахідні окраїнні землі Росії від царської імперії» (цитовано за «Свободою» від 29. 12. 1961).

Досить дивним видається наше хвилювання з приводу цих двох, саме так сформульованих настанов державного департаменту, коли така настанова цієї інституції є нам відома — в інших випадках, може, інакше формульована — впродовж останніх 10 років. При цьому ми мусимо мати відвагу відкрито сконстатувати, що всі наші заходи, щоб вплинути на зміну такої настанови, залишилися безуспішними і перед республіканськими, і перед демократичними керівниками закордонної політики США. Коли цей факт ми усвідомимо, то нас не заскакуватимуть жадні листи чи «нотатки». Ми повинні сумлінно перевірити всі наші дотеперішні методи та заходи і шукати недоліків з нашого боку. Деякий самокритицизм не зашкодив би. Таким ствердженням ні в чому не вибілюються ні містер Дін Раск, ні його «советознавчі спеціалісти».

Що в нашій інтрепретації ми не помиляємося, стверджує сам Раск у своєму листі до згаданого вже члена палати репрезентантів Г. В. Сміта від 27 грудня 1961 року:

«Немає зміни, — пише він, — у давно встановленій політиці уряду Сполучених Штатів щодо народів СРСР. Як і в минулому, уряд Сполучених Штатів продовжує підтримувати справедливі прагнення всіх народів СРСР без намагання передрішувати політичні устрої, яких могли б бажати ці народи, якби вони мали право на вільний вибір. Мій лист від 22 серпня 1961 р. не означав будь-якої зміни в цій політиці; а завданням цього листа є знову підтвердити продовження такої політики, яку з'ясовано вище».

Між обома Расковими листами є проте значна змістова суперечність. В першому, серпневому, листі він намагався таки передрішити долю «таких теренів (!), як от Україна, Вірменія або Грузія», назвавши їх «традиційними частинами СРСР», а їхнє справедливе прагнення відділитися — «розчленуванням історичної держави», тобто російської імперії, спадкоємцем якої Раск вважає СРСР. Саме з такою ментальністю в американській політиці треба якнайрішучіше боротися, бо т. зв. концепція «нон-детермінейшен» на практиці зводиться до «детермінейшен» на користь втримання «історичної» російської імперії з її «традиційними» колоніями.

Можна б з такою ментальністю та настановою полемізувати і при цьому нагадувати про англійського Джорджа II та бостонську «чайову аферу» і шукати аналогій до... традиційних частин історичної держави, наприклад, у третій декаді XVIII століття. Така полеміка ні до чого.

Єдиним засобом можна вважати покращення та посилення нашої зовнішньо-політичної діяльності: скерування її передусім у річища дипломатичних інтервенцій та демаршів і шукання тих пружин у закордонній політиці даної країни, які в силі змінити неприхильне для нашої справи наставлення; вилучення її з атмосфери пропагандистських віч та з практики писання відкритих листів. Останні є доцільні тільки і виключно тоді, коли нормальні дипломатичні засоби успіху не дають.

Звертаючи увагу на ці чотири виступи в справі російського колоніалізму, ми хочемо їх трактувати як передгру до можливої дискусії про цей колоніалізм на форумі Об'єднаних Націй. Виразно пишемо «можливою», бо до вересня 1962 року ще багато води пропливе і Потомаком, і Гадсоном. Одночасно треба мати на увазі, що в обличчі такої дискусії вже сьогодні може готуватися щось в роді «протисуезької спільної акції».

**ІВАН МАЙСТРЕНКО: ТРУДНОЩІ З РЕАБІЛІТАЦІЄЮ
МИКОЛИ СКРИПНИКА**

В 1917 році, в самий передодень жовтневої революції, Ленін, пишучи свою працю «Держава і революція», на самому початку висловив таку думку: «Пануючі кляси за життя великих революціонерів платили їм постійним переслідуванням, зустрічали їх учення найдикішою злобою, найшаленішою зненавистю, найбезогляднішим походом брехні й наклепу. Після їх смерти робляться спроби перетворити їх у нешкідливі ікони, так би мовити, канонізувати їх, дати певну славу їх імені для «заспокоєння» поневолених кляс і для їх ошукання, виявлюючи з м і с т революційного вчення, притуплюючи його революційну гостроту».

Ленін ніби передбачав сьогоднішню добу хрущовських реабілітацій і хрущовського іконописання. Найбільшим українським патріотам не снилося навіть таке прославлювання Шевченка, яке по всьому світу роблять хрущовські «комітети миру». Але прославляється тільки ім'я, тільки «ікона» Шевченкова; його ж страждання та ідеали перетлумачено до невпізнання на догоду російському великодержавному шовінізмові. На цих «іконах» Шевченка не видно його невсипущої зненависти до російського імперіялізму, є Шевченко-борець за «возз'єднання» України з Росією. Сотнями тисяч примірників видаються в УРСР «Кобзарі», з яких безсоромно видалено поезії, сповнені прокльонів Хмельницькому, якого Україна-мати, «якби була знала, у колиці б придушила, під серцем приспала» за об'єднання України з Росією.

Те саме робиться тепер з Марксом та Енгельсом, з творів яких викинуто антиросійські памфлети. Самі основи їх науки підстригають під потреби нової, пануючої тепер в СРСР кляси (наприклад, твердження в програмі КППС про всенародну радянську державу). Те саме робиться з Леніном. Те саме — з усіма жертвами Сталіна, імена яких тепер Хрущов розраховано проїджує крізь сита реабілітації, — бо декого вигідно реабілітувати, а декого — ні. Проте всі реабілітовані неодмінно мають бути представлені однимцями Хрущова, прихильниками теперішньої програми КППС. Їхні справжні болі та переконання мусять бути повикресловані з їхніх біографій. Партиїні богомази мусять підмальовувати їхні ікони під точно регламентований стандарт.

Так сталося і з Миколою Скрипником, 90-ліття з дня народження якого гучно відзначила 25 січня партійна преса КППС. Може, тому, що ще нікого хрущовський режим не реабілітував так голосно, реабі-

літація Скрипника особливо яскраво підкреслює огидно фальшивий характер цього підприємства. Обидві провідні газети СРСР («Правда» та «Известия») і дві газети УРСР («Радянська Україна» і «Правда України») надрукували Скрипникові біографії з його портретами, з переліком фактів його діяльності і прославленням її. Але в усьому цьому ми не впізнаємо Миколи Скрипника, його яскравої індивідуальності, його справжніх поглядів і його боротьби.

Преса КПРС показала Скрипника «твердокаменним», старим більшовиком, невтомним і невсипущим революціонером, який 15 разів був заарештований, сім разів був на засланні, звідки здебільшого втікав; який був засуджений в загальній кількості на 34 роки і один раз до страти; був кілька разів обраний членом ЦК більшовицької партії; був членом петроградського військово-революційного комітету, що керував жовтневим переворотом. Потім Скрипник був головою першого уряду Радянської України (з березня до травня 1918 р., тобто до ліквідації першого більшовицького режиму на Україні). При цьому партійні джерела підкреслюють, що Скрипник був посланий на Україну, як «агент ЦК».

Партійні біографи Скрипника непомітно спускають його дедалі нижче і з творця та вождя КПУ роблять другорядного її діяча, якого ЦК РКП(б) чомусь відкликав у 1918 р. з праці в КП(б)У і послав працювати у ВЧК до Москви. Чому? Невідомо. Якщо радянські читачі прочитають спогади першої дружини Скрипника, Марії Скрипник, зокрема про її розмову з Леніном наприкінці 1917 року, розмову, в якій Ленін нарікав, що Скрипник ще й досі не поїхав на Україну (як «агент ЦК»!), а на заперечення дружини Скрипника, що є ж інші корисні для партії українці, Ленін відповів, що «нам потрібен не тільки українець, а саме Скрипник», — то при такій високій оцінці Леніном Скрипника тим більше незрозумілим стане відкликання Скрипника з української роботи в найгарячіший час української революції — в 1918 році. Партійні біографи Скрипника не дають сьогодні відповіді на це питання, як і на багато інших. Бо дати відповідь на такі питання означає розкрити інші, приховані сторінки біографії Скрипника, показати його живим. А цього ЦК КПРС не хоче зробити. Він доручає біографам згадати приховані сторінки біографії Скрипника тільки між іншим, короткою заувагою, що Скрипник мав, мовляв, «окремі помилки» («Правда», 25. 1). Одначе без знання цих «помилко» живого Скрипника немає, а є хрущовська ікона.

Микола Скрипник був своєрідною постаттю в українській революції. На Заході його зараховують до націонал-комуністів, — але це поняття не зовсім вдале, вигадане теж на Заході під час емансипації Тіта від Сталіна. Якщо під націонал-комунізмом розуміти унезалеження комуністичного руху тієї чи іншої країни від комунізму пануючої над цією країною метрополією, унезалеження, доведене навіть до розколу, до виходу з загальнометрополіальної компартії, як це зробив, наприклад, старий більшовик і теоретик українського націонал-

комунізму Василь Шахрай, — то Скрипник не був націонал-комуністом. Він ніколи не був ні в якій фракції в середині більшовицької партії, ніколи не стояв в опозиції до її проводу. Зазнавши поразки з своєю самостійницькою концепцією на I-му з'їзді КП(б)У в липні 1918 року в Москві, Скрипник не відколосвся від РКП(б), як це зробив Шахрай, а підкорився постанові її ЦК, який зняв його з української роботи і скерував на роботу у ВЧК. Це дало підставу біографам Скрипника з газети «Правда України» писати тепер таке: «Син українського народу, він був живим прикладом єдності революційного робітничого руху України й Росії... Комуніст-ленінець, пролетарський інтернаціоналіст, Скрипник, ведучи невтомну боротьбу за соціальне й національне визволення України, понад усе ставив інтереси розвитку соціалістичної революції в цілому». І з цим не можна не погодитися.

Але, з другого боку, деякі українські націоналісти твердять, що Микола Скрипник, залишаючись усе життя комуністом-самостійником, не рвав з більшовицькою партією, не протиставляв більшовизмові окремої української комуністичної партії, як це зробив Шахрай, залишався в межах більшовизму, поки був у меншості, свідомо, бо був найтверезішим політиком з усіх українських комуністів, розуміючи, що протиставлення на Україні більшовизмові якогось іншого комунізму є справа нереальна. І тому Скрипник, мовляв, зробив більше для української справи, ніж усі ті українські націонал-комуністи, які організаційно протиставлялися на Україні більшовизмові. І тому сьогодні КПРС не має підстав на реабілітувати Скрипника, який таки не був «буржуазним націоналістом». А реабілітація Скрипника може стати підвалиною нового в середині КПУ і на Україні руху за незалежнення українського комунізму та української радянської державності від Москви. Тобто, тактика Скрипника, як українця, в умовах комуністичної системи була найрозумнішою. І з цим теж не можна не погодитися.

Скрипник поєднував у собі ці два, здавалося б, непримиренні поняття: «соціалістична революція в цілому» і українська самостійність. Поєднував не як політик-дипломат, а ідеологічно й теоретично, з позицій революційного марксизму. Щобільше, Скрипник уважав, що самостійна Україна — це логічний вислід пролетарської революції, її історичний і моральний закон і що відсутність самостійної радянської України (як і Грузії, як і всіх інших союзних тепер республік СРСР) є злом, зумовленим великодержавницькими пережитками в більшовицькій партії. І він усе своє життя вів боротьбу з цими пережитками.

Біографи КПРС пишуть тепер, що Скрипник вів непримиренну боротьбу з українським буржуазним націоналізмом. Це так. Але він вів ще більш непримиренну боротьбу з російським великодержавництвом, вважаючи, що воно було джерелом і українського шовінізму. Не будь панівного російського шовінізму, не було б і українського «буржуазного націоналізму». Так думав Скрипник; але про це ніхто

з його теперішніх партійних біографів не пише. Український «буржуазний націоналізм», приймаючи Скрипника в пантеон української революції, не боїться підтвердити, що Скрипник був комуністом-інтернаціоналістом. А от модерний російський імперіялізм в особі сьогоднішньої КПРС боїться сказати, що Скрипник був українським самостійником і що його самостійництво обґрунтоване інтернаціональним комунізмом і марксизмом. Те, що КПРС мусить замовчувати навіть комуністичну правду, а український національно-визвольний рух («буржуазний націоналізм» за термінологією КПРС) не боїться говорити всю правду до кінця, є ознакою сили цього руху і безнадійної кризи останньої цитаделі колоніялізму — СРСР і його господаря КПРС.

Але повернемося до справжньої, не іконописної біографії Миколи Скрипника.

Скрипник ніколи в минулому не належав до якоїсь української партії, бо в його юнацькі роки українських партій і не було. В 1897 році він приєднався до російських соціал-демократичних груп. Проте він не потребував і українізуватися, як Чубар, як Петровський, як багато інших більшовиків. В 1917 році він вплив на поверхню революції, добре говорячи по-українському. Це означало, що в царські часи він стояв близько до українського відродження. До грудня 1917 року Скрипник перебував у Петрограді в числі перших десятків провідників жовтневої революції. В грудні ЦК більшовицької партії вислав його на Україну. Тут він входив до складу радянського уряду, в якому боровся за створення соборної суверенної радянської України. При виїзді цього уряду з Києва під тиском німецьких військ Скрипник очолив його. Від самого початку свого перебування в радянському уряді України Скрипник повів боротьбу проти централістської політики всеросійського совнаркому, а також проти нігілізму більшовиків України щодо українського національного відродження. Евакуйований з Києва в Полтаву, уряд Скрипника видав декларацію від 7 березня 1918 року. В цій декларації сказано, що українська радянська республіка охоплює територію «в кордонах III і IV універсалів, тобто і ті частини України, які складають Донську, Донецьку, Кримську і Одеську радянські республіки». Тут важливо не тільки те, що в територіальному спорі між Центральною Радою і урядом Керенського уряд Скрипника став по боці Центральної Ради; важливо також те, що цей уряд у своїй декларації покликається на III і IV універсали Центральної Ради, як на закон, вважаючи себе історичним спадкоємцем останньої. Крім того, декларація біла по сепаратистських намірах місцевих більшовиків розчленувати соборну Україну на окремі «республіки», щоб ізолювати їх від українського відродження і потім приєднати до Росії, якщо буде безнадійним приєднати всю Україну.

Варто тут відзначити загадкову подію. При очоленні Скрипником «народного секретаріату» в Полтаві секретар військових справ Шахрай вийшов з уряду Скрипника і очолив народній секретаріат вій-

ськових справ у сепаратистській Донецько-Криворізькій республіці. Що Шахрай це зробив з метою паралізувати дії російських сепаратистів, немає сумніву. Але чи не зробив він це у згоді з Скрипником, чи не послав його на цю справу сам Скрипник? Це ще не з'ясовано.

При відступі з України її радянського уряду під тиском німецьких військ керівні більшовики України влаштували 19-20 квітня 1918 р. в Таганрозі, останньому, ще не окупованому німцями українському місті, свою партійну нараду, на яку не захотіли прислати представників тільки більшовики Донецько-Криворізької «республіки» (Харків, Донбас, Криворіжжя). Ця конференція стала історичною не тільки тому, що на ній були покладені підвалини КП(б)У, але ще більше тому, що на ній була прийнята запропонована Скрипником резолюція про незалежність КП(б)У від РКП(б). Ця резолюція говорить: «Створити самостійну комуністичну партію, яка має свій центральний комітет і свої партійні з'їзди і зв'язана з Російсько комуністичною партією через міжнародну комісію (III Інтернаціонал)». Резолюція Скрипника була прийнята 35-ма голосами проти 21-го. Вона проголошувала справжню суверенність УРСР, бо в умовах комуністичної влади основою суверенності нації є самостійність її комуністичної партії. Як, наприклад, тепер у малій Албанії.

На I-му з'їзді КП(б)У у Москві в липні 1918 року Скрипник домагався затвердження резолюції Таганрізької наради про незалежність КП(б)У від РКП(б). Як писали більшовицькі історики пізніше, «в доповіді до цього питання Скрипник багато сил витратив на обґрунтування необхідності відокремлення КП(б)У від РКП(б), настаючи на радикальній відмінності умов, у яких діє КП(б)У порівняно з РКП(б) в цілому, на необхідності окремої від загальнопартійної тактики і т. д.» Але з'їзд КП(б)У в столиці метрополії, з'їзд фактично емігрантів, що перебували на утриманні ЦК РКП(б), з'їзд, що діяв під тиском цього ЦК (Ленін рішуче підтримав тоді катеринославців, які внесли резолюцію про підпорядкованість КП(б)У російському більшовицькому ЦК), — такий з'їзд не міг виявити суверенної волі більшовиків України. Проте, як пише історик КП(б)У М. Попов, резолюція, запропонована катеринославцями, була прийнята «після бурхливих дебат». «Катеринославці, спираючись на підтримку ЦК РКП(б), ультимативно вимагали прийняти її». Мовляв: не приймете — будете розігнані.

Тепер зрозуміло, чому ЦК РКП(б) після I-го з'їзду КП(б)У відкликав Скрипника з української роботи і послав на працю у ВЧК до Москви. Це було не тільки унешкодження, але й знущання. Але Скрипник його стерпів, бо він фанатично вірив у свою правоту.

Повернувся Скрипник на Україну щойно в 1919 році, за другої радянської влади. Тепер він був просто в уряді, в політбюрі; але на першу роль його не пускали. Так само за третього туру більшовицької влади Скрипник не мав ходу. Він був наркомом РСІ, наркомом юстиції, членом політбюра ЦК КП(б)У. Але політикою КП(б)У керували катеринославці. Першим секретарем її ЦК був Е. Квірінг, автор резолю-

ції на I з'їзді про підлеглість КП(б)У московському ЦК. Другим секретарем ЦК КП(б)У сидів теж катеринославець Д. Лебедь, автор горезвісної русифікаторської теорії «боротьби двох культур». Редактором центрального органу КП(б)У і членом політбюро був теоретик «катеринославської точки зору» (вираз Шахрая) Яковлев (Епштейн). Скрипник міг виявляти свою українську лінію тільки в керованих ним наркоматах та ще в дискусіях у політбюро. В 1923 році твориться Союз Радянських Соціалістичних Республік. Скрипник обстоює концепцію, що СРСР має бути союзом держав, а не союзною державою. Сьогоднішні біографи Скрипника запевняють, що то не він був конфедералістом, а Раковський («Радянська Україна»). Алеж Раковському навів цю ідею ніхто інший, як Скрипник.

Доба українізації знову покликала Скрипника на ключову позицію в КП(б)У. Правда, не на пост першого секретаря ЦК КП(б)У, де йому власне належало би бути, а тільки на пост наркома освіти. Але не посада піднесла Скрипника, а він перетворив наркомос на осередок українського відродження. За п'ять років на Україні не залишилось ні одного російського театру, виходили тільки три-чотири провінційні російські газетки. Скрипник підготовляв проект переселення в УРСР з Галичини 5 000 українських учителів, переважно в Донбас, в найбільше зрусифіковані місцевості України. Він несамовито вимітав з України залишки російського колоніялізму. І ця несамовитість жила не українським націоналізмом, а комуністичним інтернаціоналізмом. Якби Скрипник не був найстарішим більшовиком, якби він не був дисциплінованим членом партії, якби його національна політика ґрунтувалася тільки на українській національній ідеї, він не мав би в роки українізації великого успіху, і його заходи не були б такими сміливими, а відтак і безоглядними. Але він підкупав навіть противників українізації комуністичним обґрунтуванням її. І в обставинах УРСР це було найбільшою його зброєю.

В умовах метрополітальної РКП(б) Скрипник завжди був стриманий у своїх національних почуттях. Він не міг дозволити собі того, що дозволяв, скажімо, Ленін, пишучи «о національній гордості великороссов». Не міг не з страху (Скрипник був безстрашною людиною), а з тактичних міркувань: не дати великодержавникам, які, за його глибоким переконанням, дуже обтяжували інтернаціоналізм РКП(б), ґрунту, щоб послабити його позиції в партії, перешкодити виконати йому історичну місію — місію надхненника українського відродження в умовах УРСР. Але, оточений фанатичними прихильниками і зачарований могутністю розбудженої української стихії, Скрипник заговорив (у своїй автобіографії) теж про національну гордість українця. Він згадує, що він нащадок запорожця, що він з дитинства вірив у сили свого народу, що він завжди боровся за його соціальне і національне визволення.

В 1933 році Сталін узяв курс на задушення національного відродження по всіх союзних республіках СРСР. Новий напрям національ-

ної політики був побічним продуктом контрреволюційного переродження ВКП(б), яка вже боялася спиратися на народні маси всіх національностей, а могла спертися тільки на партійну бюрократію, яка говорила однією імперською мовою. Найсильнішого удару треба було завдати по Україні, яка серед усіх республік СРСР досягла найбільше успіхів у своєму ренесансі. В січні 1933 року Сталін посилає на Україну російського райхскомісара П. Постишева з завданням задущити й потопити в крові українське відродження. Постишев пішов двома напрямками: під гаслом «здушити спротив українського куркуля» він zorganizував голод 1933 року з винищенням мільйонів людей. Політичною ціллю цього заходу було просто послаблення фізичної субстанції української нації. Другий Постишівський удар був скерований на українську духовість, на українізацію, і жертвою тут мав стати насамперед Скрипник. Постишівський апарат, переповнений покидьками міщанства, почав люто цькувати Скрипника за «буржуазний націоналізм». Скрипник побачив, що його б'є чужа його світогляді і його партії сила, але сила... виплекана його партією. Він бачив, як ця сила знущала з трудового українського селянства, бачив, як воскресав на Україні російський імперіялізм. І він на знак протесту пустив собі кулю в серце. Важко було придумати дошкульніший моральний удар по російському імперіялізму на Україні, на фоні вимирання українського народу від організованого Москвою голоду. Цей постріл Скрипника напевне озвався в мільйонах українських сердець.

В грудні 1919 року Ленін надрукував був «Лист до робітників і селян України з приводу перемоги над Денікіном», у якому між іншим писав: «Серед більшовиків є прихильники цілковитої самостійности України... В цих питаннях розходження неприпустенні». Ліквідація Скрипника та «скрипниківщини» означала заборону самостійницьких поглядів у КП(б)У.

Якщо реабілітація Скрипника не означає легалізації самостійницьких поглядів у КПУ (а вона цього не означає напевне), то тоді сам ЦК КПРС підтверджує, що реабілітований Скрипник — це позбавлена революційного змісту «ікона», яка, вживаючи слів Леніна, вигадана для «заспокоєння» та ошукання поневоленого Москвою українського народу.

ПУБЛІКАЦІЇ

МИКОЛА СКРИПНИК: СТАТТІ З НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

ВІД ПОСТАНОВ ДО ДІЛА У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ *)

Хоча тов. Ленін у своїй доповіді говорив, що треба перейти від розмов, від політики до діла, але це було, очевидно, його своерідною політикою. Доповідь тов. Леніна була, в основному, вказівкою — якою була діяльність ЦК, яка наука для партії, які передбачення на майбутнє по двох основних питаннях, по двох китах, що на них повинна триматися тактика нашої партії — питанню про взаємовідносини пролетаріату й селянства у нас на поточний період пролетарської революції. По цих двох питаннях т. Ленін указував на досвід минулого року й тому, очевидно, можливо буде й нам, виступаючи тут, тикатися політики. Я дозволю собі говорити про третього кита, що на нім повинна триматися тактика нашої партії в сучасний період пролетарської революції. Я маю на думці відношення розвиненіших країн до країн відсталих.

На жаль, тов. Ленін у даній доповіді по цьому питанню нічого не сказав. А сказати треба також, як і треба підкреслити, що тепер, як і за попереднього періоду, партія тримається тої самої лінії, себто партія залишається представником звільнення всіх трудящих мас по всій земній кулі, вона є іскрою, що її кидають у пороховий льох сходу, всіх колоніальних країн. Але, проводячи цю лінію поза радянською територією, ми цю свою роботу можемо виконати лише в тім випадку, коли ми повністю проводитимемо цю політику й у нас, на радянській території. Лише тим, що ми тут, у нашій країні розв'язуємо ці питання, ми даємо приклад всім народам, трудящим, пригнобленим масам, що лише радянська влада, влада пролетаріату й селянства, може розв'язувати ці питання. Ось чому для мене має деяке показове значення кинута мимохідь т. Леніном заява, що Україна, між іншим, і на щастя, є самостійною державою. Товариші, це мимохідь кинутий вислів розв'язує життєве питання. Справа в тім, що сучасний рух змінюючих і інтелігенції по даному питанню своїх віхів не змінює. «Єдина і неподільна Росія» — колишне гасло денікінців і врангельців є зараз гаслом всіх цих змінюючих. І той же професор Устрялов є захисником цього гасла. І нам треба визнати, що вони не

*) З видання: Микола Скрипник, «Статті й промови», т. 2, ДВОУ, вид. «Пролетар», стор. 5-14.

лише думають і говорять про це, але прагнуть провадити це на практиці. Ось зараз представник ревізійної комісії т. Ногін доповідав про те, як апарат ЦК, складений переважно з комуністів, не може на ділі упоратися з роботою ЦК. А ми не будемо обманювати себе, затуляти очі, що те ж саме є й у досить багатьох радянських апаратах, з тою лише різницею, що там робітники, на жаль, не комуністи, а прибічники зміновіхівців. Ми помічаємо досить багато фактів і явищ, коли на практиці лінія радянських апаратів є зовсім іншою, ніж та лінія, що її дає наша партія.

Я пригадую листопадо-грудневу конференцію 1919 р., де партія намітила свою лінію в питанні про відношення до України. Ми перші в усім світі правильно й повнотою розв'язали це питання. Ми даємо можливість трудящим у нас, на радянській території, повністю розвинути всі свої здібності і, незалежно від національності, задовольнити їхні національні потреби. Це наше рішення, рішення нашої партії. В дійсності ж, на практиці окремі особи провадять декілька іншу лінію, заражаючи іноді й окремі радянські апарати. «Єдина неподільна Росія» — гасло не наше. Ми нічого спільного не можемо мати з цим гаслом. Лише ненависть і презирство може у нас викликати колишня стара царська Росія. Нова вільна робітничо-селянська Росія, інше об'єднання трудящих — це є нашим шляхом.

Л о з о в с ь к и й : Єдина неподільна РКП.

С к р и п н и к : Дякую за роз'яснення, але ми маємо перед собою цілком визначене явище так щодо України, як і щодо інших радянських республік. Є тенденція до ліквідації тої державности робітників і селян, здобутої силою робітників і селян цієї країни. Питання про ліквідацію робітничо-селянської державности України також ставлять тут окремі прибічники зміновіхівців. І треба тому прийняти заяву тов. Леніна, що має політичне значення в розумінні відмежування нашої партії від цих зміновіхівських настроїв. Але товариш Ленін навів цю заяву, як таку, а тов. Лозовський коментував її інакше. Тов. Ленін говорить: «наша партія єдина», а Лозовський коментує: «про єдину неподільну РКП». Тов. Лозовський не знає історії нашої партії. Мені пригадується постанова ЦК РКП з 18 травня 1918 р., що визнає самостійність комуністичної партії більшовиків України і самостійний вхід у III Інтернаціонал, оскільки Україна є самостійною державою. Я повинен сказати, що ніколи ніякого положення ми не можемо брати назавжди й визначити «серйозно й надовго», — воно може змінитись. Але я не знаю, чому можна вважати те чи інше організаційне відношення за обов'язкове для нас. Нам потрібне було дане рішення в 1918 р. Але відкиньмо тепер властиве т. Лозовському й іншим таке схиляння, як перед «ідеалом», у данім питанні. Ми маємо перед собою організаційні партійні співвідносини, й вони є перед нами, — іншого ми не знаємо, й стоїмо на цьому обома ногами. Питання не в цьому. Ми маємо перед собою не зміну взаємних

відносин всередині, а маємо зараження від зміновіхівців. Ми маємо перед собою дане явище, і ЦК треба виразно сказати: щодо цього ЦК партії повинен провадити тверду, певну лінію, що усуне зривання партійної лінії, прийнятої партією, чужими елементами, що свою лінію на практиці гадають провадити, працюючи в наших радянських апаратах. Саме про що йде мова? Мова йде про те, чи дати змогу змінити лінію, намічену партією на практиці чужими нам елементами, що працюють у радянським апараті. Є таке чи нема? Я б хотів почути заяву товаришів, які говорять, що цього нема. Це, на жаль, є і нам треба в данім випадку сказати, щоб теперішня резолюція ЦК нашої партії не була подібна до тих декретів, що про них говорив тов. Ленін і що їх ми приймали часто для того, щоб показати, чого ми не бажали б. Ми приймали для цього резолюції. Це були декларації. Але резолюції нашої партії, партійних з'їздів і конференцій ми приймаємо не як декларації, а як ту директиву, що зобов'язує і кожну партійну організацію, і кожного члена партії, і ЦК суворо йти за цією директивою, серйозно й надовго. Ось чому на заяву т. П'ятакова: а ви повірили чи не повірили резолюції ЦК? — я говорю: резолюція ЦК тоді мала значення і їй треба було няти віри, але вона втратила значення через півгодини. Ми повинні вимагати від ЦК, від кожного члена нашої партії і члена ЦК, щоб директиви виконувались.

Одинадцятий з'їзд РКП(б), стенографічний звіт. 27. III. — 2. IV. 1922. Москва, 1922, стор. 64-66.

ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ТЕОРІЇ НА ПРАКТИЦІ

Товариші, обговорення національного питання у нас у значній мірі звелось до обговорення розбіжностей серед грузинської частини нашої партії. Дозвольте мені про це не говорити. Питання ширше, ніж суперечки в одній частині нашої партії, хоча, між іншим, суперечки ці можуть дуже добре виявити існуючі розбіжності по національному питанню. Я не думаю говорити й про державні взаємовідносини, що визначають національне питання. Про це скажуть товариші по делегації. Я б хотів тут сказати відносно практичного переведення нашої лінії по національному питанню в одній галузі, а саме культурній і партійній роботі, беручи галузь цього питання, — про роботу серед української частини людности. Українці у Радянським Союзі посідають не лише територію Української Радянської Соціалістичної Республіки, але розміщені й по території інших республік, досягаючи в РСФРР числа понад 7 мільйонів чоловіка. Подивимось, як обслуговуються ці 7 мільйонів людности, що складають у значній частині, — в одних місцях на 40-50%, в інших на 70% — бідніше селянство. Як обслуговується воно зараз радянською владою й нашою партією?

Ми маємо на ці 7 мільйонів людности по всій РСФРР та інших республіках, що входять до її складу, як от Киргизька республіка й Татарська республіка, всього 500 шкіл на українській мові й потім лише два технікуми типу середніх учбових закладів, до того ж існування цих шкіл перебуває зараз під знаком запитання. До цього часу вже закрито 300 шкіл, а обидва технікуми перебувають під знаком запитання й підпадають у найближчому часі скороченню. Я не гадаю, щоб такий процент задовольняв культурно-освітні потреби цієї української людности й щоб його можна визнати задовільним. Очевидно, тут практика наша розбігається з нашою теорією. Потрібно, щоб щодо цього питання наші тези переводилися в житті як слід.

Подивимось однак, як обслуговуються нацменшості по партійній лінії. Я маю дані, що в одній лише Саратовській губернії у губкомі є єдина в Росії українська секція. В деяких губерніях у окремих нар-освіт є робітники, що спеціально проводять роботу серед тамтешньої людности близькою людністю мовою, але ці всі робітники позапартійні. Аджеж Сибір має 1 200 000 українців, Кубанський край — 2 273 000 тощо. Партійну роботу серед них ми зовсім не ведемо. Коли агітпроп ЦК РКП запитав губкоми, то лише Саратовський і Самарський губкоми визнали за необхідне провадити таку роботу на українській мові. А що говорять інші? Воронізький заявляє, що організувати українську секцію недоцільно, Царицинський: «непотрібна, недоцільна», Курський: «цілком зайва», Кубанський: не дав зовсім ніякої відповіді. Треба вказати, що такі ж відповіді про непотрібність вести роботу українською мовою давало багато з парткомів і на самій Україні. Говорять, можна вести роботу й на російській мові. Але 7 мільйонів українських селян на терені РСФРР, — це число показує, що нам необхідно в цій галузі вжити заходів для того, щоб провадити роботу на рідній мові людности.

Тепер питання: а як на практиці ми ведемо роботу? Чи допомагаємо ми селянинові на рідній йому мові піднятися з некультурного стану? Візьму один приклад. Ми проводимо мобілізації. За останню мобілізацію взято до армії 60 тисяч українських селян, що пішли в Росію. А на якій мові ведуть серед них освітню роботу? Проводиться культурно-освітня робота на українській мові? Ні! Армія досі залишається знаряддям русифікації української людности й всіх інших національностей. Правда, ПУР за останній час почав випускати газети на національних мовах. Але вся ця робота ще стоїть перед нами, й нам треба щодо цього питання вжити заходів, щоб наша армія не була знаряддям русифікації. Я не говорю про командну мову, але треба, щоб культурно-освітня робота в Червоній армії була знаряддям освіти інших національностей на рідній їм мові. Ми звикли йти століттями битим шляхом й не розуміємо, що, приймаючи положення по національному питанню, ми де в чому зобов'язані.

Що це означає? Звідки походить це протиріччя між теорією і практикою? Не лише на наших з'їздах, але й на другому конгресі Комінтерну ми ухвалили резолюцію по національному питанню. Саме російська делегація внесла цю резолюцію. В ній говорилося, що пролетаріят у галузі національного питання повинен бути готовий на величезні самопожертви для того, щоб утворити союз з колоніальними народами та з селянами пригнічуваних народів. Ось це питання, що його треба поставити.

Що ж, цю готовність до самопожертви виявлено? Ні, не виявлено. Є лише теоретичне визнання з боку більшості, але, коли доходить до діла, ані сили, ані волі у нас немає. Великодержавні заботони, всмоктані з молоком матері, стали інстинктом у багатьох і багатьох тваринців. Пригадайте, як багато й багато з товаришів у нас були шокирувані, коли наш Союз Республік прийняв назву не РСФРР, а СРСР. Пригадайте, які розмови з незрозумілим подивом чулися серед товаришів про перейменування Російської Компартії на Комуністичну партію СРСР, як багато з них вважали принципіально за неприпустиме саме порушення питання про це, за щось образливе, відмовлення від традиції тощо, ніби ми вже не відмовились один раз від старого заслуженого найменування, й ніби в цьому відстоюванні назви партії не за територією, а саме за руською національністю немає своєї великодержавности. Так, товариші, ця готовність самопожертви стоїть перед нами як необхідність, й ми повинні ще багато попрацювати над собою, щоб бути в стані її виявити.

Тут вже сказали про роботу серед українців, що її треба провадити спеціально українською мовою. Але ми не маємо достатнього кадру робітників, нам треба ще утворити кадри робітників, що зможуть працювати на українській мові. Приклад: у нас тут у складі з'їзду лише 4,7% українців. Через об'єктивні умови Україна не має достатнього кадру робітників, що володіють українською мовою й змогли б вести серед селян роботу на рідній мові.

Мануїльський: В цьому ми винні.

Так, винні. Я зараз про це скажу. Нам удалося завоювати на Україні Українську Комуністичну Партію «боротьбістів», що влилися до нас у складі більше, ніж 4 тис. осіб, і що її треба обробити, зробити членів її нашими в повному розумінні цього слова. Чи зробили ми це? Ні. Скільки тепер ми маємо колишніх боротьбістів? Зараз на Україні є лише 119 боротьбістів, — а інші? Деяка частина переїхала до Росії, а останні почасті пішли, а здебільшого їх викинено під час чистки тощо, з мотивів, що вони зберегли національні пережитки. Чи зуміли ми їх переробити? Ні, не зуміли.

Нам треба було до них підходити уважніше, не з карнодержавним аршином, вишуковуючи, чи немає в них пережитків, що за них можна було б виключити, а треба було раніш переробляти, вміло й по-то-

вариськи впливати на них, притягувати їх до роботи, поступово про-сувати в роботі, щоб зробити їх провідниками наших ідей. Цього немає.

Товариші, в чому полягає причина такого відношення, в чому при-чина того, що наша лінія, дуже давно намічена, так перекручується під час переведення її в життя. Хіба щонебудь нове пропонується в тезах тов. Сталіна? Нічого. Лінію давно намічено, ще в 1913-14 рр. її намітив тов. Ленін і проводилася вона в статтях Леніна та його співпрацівника Сталіна у нашому журналі «Просвещение».

Так чому ж ми практично в національному питанні товчемося на місці і при правильному принципіальному його розв'язанні залишаємося на ділі безсилими? Справа в тому, що ми весь час балаянсуємо в галузі національного питання. Деякі весь час намагаються знайти середню лінію. Кожну вказівку на великодержавний шовінізм завжди вважають за необхідне компенсувати вказівкою протилежною на шовінізм народностей недержавних, і завжди ми маємо тут подвійну бухгалтерію.

Кожне посилання на великоруський шовінізм намагається завжди дискваліфікувати пред'явленням зустрічного позову: мовляв, «спочатку переможіть свій власний націоналізм». Так на ділі з великодержавним шовінізмом ми не вели ніякої боротьби. Нам треба провести тут деяку межу.

Тут тов. Сталін зазначав причини, чому перед нами зараз гостро постає національне питання. Я не гадаю, щоб воно інакше стояло у минулому році. Так чому ж, коли в минулому році на XI з'їзді я виступив з положенням, що їх фактично проведено в тезах т. Сталіна на цьому з'їзді, мій виступ тоді дискваліфікували і представник української делегації тов. Мануїльський, і доповідач ЦК? Хіба лише тому, що я вже тоді передбачив те «єдине неподільне» змінюване прагнення наших радянських апаратів, що зараз його устанавлює тов. Сталін. Нам треба в царині національного питання поставити межу, повести гостру боротьбу й практичну роботу провести, нарешті, відповідно до тез, що їх ми приймаємо.

Звичайно, теоретично правильним є переведене в тезах тов. Ста-ліна зіставлення двох націоналізмів: націоналізму великодержавного, панівного й націоналізму колишніх пригнічених національностей. (Я не говорю про великодержавні тенденції колишніх пригнічених на-родів). А чи не занадто це випнуто у тов. Сталіна? Чи не буде це протиставлення двох націоналізмів приводом для того, щоб багато й ба-гато дехто на практиці свою бездіяльність у галузі національного пи-тання виправдували таким протиставленням? Я дуже і дуже боюся цього.

Теоретично ми розв'язали дуже давно це питання, нам не потрібно утворювати нових теорій. Наша партія в особі т. Леніна й його спів-

працівника тов. Сталіна розв'язала це питання теоретично. Резолюції наших з'їздів теоретично розв'язують це питання. По національному питанню в нашій партії були різні погляди: погляд Рози Люксембург і погляд тов. Леніна. Проте, товариші, є ще й третій погляд, що має за собою найбільше число прибічників: це погляд партійного болота, погляд людей, що бояться тут виступити з певною лінією. Чи є противники тез тов. Сталіна, чи їх немає? Чи є в нашій партії товариші, що уявляють з себе принципових великодержавників, русотяпів? Так чому ж вони тут не виступають, але лише на практиці перекручують партійну лінію? Важливим є не ухвалити резолюцію, а важливо її провести.

Ми на всеукраїнській партійній конференції одногосно, — всього утрималося чотири особи, — прийняли резолюцію по національному питанню, відповідно до тез тов. Сталіна. Але мені говорили, що після ухвалення цієї резолюції один з тих, що голосували за неї, голова губвиконкому, коли до нього звернувся на українській мові якийсь позапартійний кооператор, відповів, не довго думаючи: «Говоріть зі мною зрозумілою мовою». Він «проголосував» за резолюцію по національному питанню, він з нею «цілком згоден». Ось це протиріччя між теорією й практикою, цю лінію болота треба випекти розпаленим залізом. Треба, щоб наша теорія, принципова лінія дійсно переводилася у життя на практиці.

«XII Съезд Российской Коммунистической Партии (большевиков)», стенографический отчет, 17-25. IV 1923 года. Изво «Красная новь», Москва, 1923.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

ОСИП ДАНКО: **УКРАЇНСЬКІ ПУБЛІКАЦІЇ ПОЗА УКРАЇНОЮ (1945-1960)**

Відмінно від суспільств, що живуть унормованим життям, і навіть відмінно від деяких еміграційних громад інших національностей, однією з прикмет видавничої діяльності української громади по цей бік залізної завіси є цілковитий брак евіденції наших видань. Немає в нас не тільки систематичної бібліографії, але навіть добре оформлених каталогів українських видань. Тому подавані тут цифри публікацій, написаних або виданих українцями, є тільки орієнтовними.

Дотепер нам відомі цифри з оглядів, які містить у газеті «Свобода» (США) уже три роки Богдан Кравців, і з праці над «Бібліографічними річниками» книжкових видань за 1957-1959 роки. Додавши до них підрахунок майже повної збірки українських видань у Німеччині за 1945-1949 рр., зібраних проф. В. Міяковським (УВАН), можемо зробити такі приблизні підрахунки. Коли за 1945 рік у Німеччині появилось 60 українських видань, а наступного року це число подвоїлося, то, додавши до них видання, опубліковані поза Німеччиною, ми будемо мати приблизно 200 назв за 1946 рік. Якщо зважити, що в 1957 р. ми мали 281 книжкову назву (включаємо в це число 232 назви українською мовою, 49 видань іншими мовами і 34 перевидання), а в 1958-1959 роках це число становило вже 300 річно, то ми будемо мати підставу встановити приблизне пересічне число нашої річної книжкової продукції на 260 назв. Тим самим загальне орієнтовне число видань за останніх 15 років буде дорівнювати 3 900 назвам.

Для того, щоб мати уявлення, в якому відношенні стоїть ця цифра до загальної кількості українців поза сферою комуністичного бльоку, порівняймо нашу книжкову продукцію з 1957 року з книжковою продукцією УРСР, Польщі, Франції, а також з книжковою продукцією латвійців на еміграції за той самий рік:

Країни	населення	ч. назв книжок	ч. осіб на 1 назву
УРСР	40 000 000	5 808	6 887
Польща	28 300 000	6 444	4 391,6
Франція	44 500 000	11 917	3 734,1
Латвійці на емігр.	160 000	102	1 569
Українці ¹⁾	1 810 000	281	6 441

Отже в числовому відношенні українці на Україні і в діаспорі, коли йдеться про книжкову продукцію, стоять позад своїх сусідів і пар-

¹⁾ Це число українських людей, що виемірували на Захід, починаючи з другої половини минулого століття, називає проф. Кубійович в «Енциклопедії українознавства». Якщо навіть прийняти, що дві третини цих людей уже цілковито асимілювалися, то на одну книжкову назву припадатиме все ще 2 135 осіб.

тнерів. Подібність видавничої ситуації на Україні і в діяспорі не обмежується тільки цифровими співвідношеннями.

Коли ж ідеться про квалітативну сторону наших видань, то хоч ми не будемо подавати оцінки праць з окремих ділянок, проте хочеться назвати сім видань, які, на нашу думку, вигідно вирізняються з маси наших публікацій і з яких українська громада може бути не тільки вдоволена, але навіть горда. Це є передусім монументальне навіть на нормальні відносини видання, що ряд років появляється під редакцією о. д-ра Атанасія Великого в Римі під загальною назвою «Документи». Складається це видання з документів ватиканських архівів, що стосуються до України. Дотепер появилося 35 томів. Не доводиться згадувати, що для історії українських церков та для загальної історії України це джерело неоціненне. Друга праця — це перевидана в-вом «Книгоспілка» в Нью-Йорку «Історія України-Руси» М. Грушевського. Ця праця вже перетворювалася в книжкову рідкість, а вона є і ще довго лишиться неперевершеним досягненням української історіографії. До цієї групи належить також перевидана «Книгоспілкою» «Історія української літератури» М. Грушевського. Книгоспілці», а фактично трьом (пізніше тільки двом) особам, що не побоялися ризику, треба погратулювати за добрий почин і добре виконану роботу. Четверта праця — це «Енциклопедія українознавства», опрацьована і публікована Науковим Товариством ім. Шевченка в Сарселі), що її друга, гаслова частина та англійське видання є ще в процесі видання. Далі назвемо однотомну працю проф. Дмитра Чижевського «Історія української літератури» (УВАН, Нью-Йорк, 1956). Її автор є без перебільшення найвизначнішою постаттю між сьогоднішніми славістами, і про його працю ми не потребуємо тут говорити. До праць монументального типу треба зарахувати також розвідку О. Повстенка «Св. Софія» та «Археологію України» Я. Пастернака.

Якщо йдеться про окремі ділянки, заступлені в українських еміграційних виданнях, то, без сумніву, найбільшу групу творять література. Зараховуємо сюди не тільки поезію та прозу, але також переклади, історію та теорію літератури і літературну критику. Тільки як приклади назвемо тут по кілька публікацій з окремих ділянок, при чому аж ніяк не хочемо сугерувати, що названі тут твори кращі від незгаданих. Нам ідеться тільки про ілюстрацію. Це застереження стосується і до решти згаданих у цій статті праць з інших ділянок.

Проза. В. Домонтович: Д-р Серафікус (1947), Без ґрунту (1948); Л. Мосендз: Останній пророк (1960); У. Самчук: Юність Василя Шеремети (1949), Ост (1948), Темнота (1957); Галина Журба: Далекий світ (1955); Юрій Клен: третій том творів, новелі й нариси (1960); Вол. Гжицький: Чорне озеро (1948); Василь Барка: Рай (1953); Д. Гуменна: Діти чумацького шляху (1948), Епізод з життя Європи Критської (1957); Іван Багряний: Сад Гетсиманський (1950), Буйний вітер (1957); Юрій

Косач: Еней і життя інших (1947); Тодось Осьмачка: Старший боярин (1946); І. Качуровський: Шлях невідомого (1956), Залізний куркуль (1959).

Поетія. Євген Маланюк: Поетії (1954); Осьмачка Тодось: Із-під світу (1954); Василь Барка: Білий світ (1947); Вадим Лесич: Розмова з батьком (1957); Михайло Орест: Душа і доля (1946); Леонід Мосендз: Волинський рік (1948); Юрій Клен: Попіл імперій (1957); Богдан Кравців: Зимозелень; Зуевський Олег: Під знаком фенікса (1958); Емма Андівська: Народження ідола (1958); Богдан Бойчук: Час болю (1957); Богдан Рубчак: Камінний сад (1956); Юрій Тарнавський: Життя в місті (1956); Марта Калитовська: Лірика (1955); Женья Васильківська: Короткі віддалі (1959); Ігор Шанковський: Квітнева дань (1958).

Антології (поетія й проза). В. Державин: Антологія української поетії (1957); Б. Кравців: Обірвані струни; антологія поетії поляглих, розстріляних, засуджених і засланих 1920-1945 (1955); Кость Буревій: Пародези — Зозендропія — Автоекзекуція. Ред. Ю. Шереха (1955); Юрій Лавріненко: Розстріляне відродження, антологія 1917-1933 (1959); Микола Куліш: Твори. Коментарі і примітки Григорія Костюка (1955); Микола Зеров: Соннетаріум. Вступ. стаття В. Державина, редакція і післяслово М. Ореста (1948); Павло Филипович: Поетії. Редакція М. Ореста, біогр. нарис О. Ф., вступна стаття В. Державина (1957).

Переклади на українську мову. Михайло Орест: Антологія німецької поетії (1954); Море і мушля. Антологія європейської поетії. Переклади М. Ореста (1959); Стефан Георг: Вибрані поетії. Переклади М. Ореста (1952); Леконт де Ліль. Поетії. Вибір і переклади М. Ореста (1956); М. Зеров: Королляріум (1957); Шекспір Вільям: Ромео та Жульета. Переклади та вступна стаття Ігоря Костецького (1957); Оскар Вайлд: Саломея. Переклав Богдан Лепкий, редакція перекладу і вступ. стаття Ігоря Костецького (1957); Жан Ануї: Медея. Переклав з французької М. Понеділок (1959); Райнер Марія Рільке: Речі і образи. Вибрані поетії. З німецької мови переклав Богдан Кравців (1947).

Переклади з української мови. Lesya Ukrainka: Spirit of flame; a collection of the works of Lesya Ukrainka. Translated by Percival Cundy. Foreword by C. A. Manning (1956); Hans Koch: Die ukrainische Lyrik 1840-1940 (1955); Wolodimir Derzawin: Gelb und Blau. Moderne ukrainische Dichtung in Auswahl (1948); Wassyl Barka: Trojanden-Roman, 1949/50. Eine ukrainische Liebesdichtung ins Deutsche übertragen von Elisabeth Kottmeier (1956); Yar Slavutych: The Muse in prison (1956); Blauer November. Ukrainische Erzähler unseres Jahrhunderts, übertragen und herausgegeben von Anna-Halja Horbatsch (1959); Wira Selanski: Antologia da literatura Ucrainiana. Rio de Janeiro (1959);

Wira Wowk [Wira Selanski]: Lendas. Rio de Janeiro (1959); Contos Ucrainianos. Traducao Wira Selanski & Anna Maria Muricy. Rio de Janeiro (1959); Mykola Khvylovy: Stories from the Ukraine. Translated with an introduction by George S. N. Luckyj (1960); Bahrjany Iwan: Vlucht in de taiga; een outsnapping in Siberie. Utrecht (1959); його ж: Hunters and the hunted. New York, (1956); Theodisy Osmachka: Red assesins (Rotonda dushohubiv) (1958); Elisabeth Kottmeier: Weinstock der Wiedergeburt. Moderne ukrainische Lyrik (1957); Iouri Ianovski: Les cavaliers. Traduction de l'ukrainien par P. Zankiévitsh [et al.], Paris, 1957 (переклад «Вершників» з рос. видання).

Історія і теорія літератури, літературна критика. Володимир Державин: Три роки літературного життя на еміграції 1945-1947 (1948); Освальд Бурггардт: Спогади про неоклясиків (1947); Микола Зеров: Нове українське письменство. Історичний нарис. Випуск I (1960); Іван Кошелівець: Нариси з теорії літератури. Випуск перший (1954); Святослав Гординський: Український вірш. Поетика (1947); І. Качуровський: Новела як жанр (1958); Дмитро Донцов: Дві літератури (2-ге вид., 1958); Павло Зайцев: Життя Шевченка (1955); Віктор Петров: Українські культурні діячі УРСР — жертви більшовицького терору (1959); Дмитро Чижевський: Культурно-історичні епохи (1948); George N. Luckyj: Literary politics in the Soviet Ukraine, 1917-1936 (1956).

З-поміж видань українських клясиків треба тут згадати: «Твори» Тараса Шевченка, ювілейне видання в 14-ох томах, яке ще є в процесі публікування у в-ві М. Денисюка в Чикаго, 20-томове видання творів Івана Франка, здійснене «Книгоспілкою» в Нью-Йорку, і 12-томове видання творів Лесі Українки.

Мовознавство. Василь Чапленко: Українська літературна мова, її виникнення і розвиток (1955); В. Свобода: Слов'янська частина Оксфордського Гептаглота. Українсько-латинський словник першої половини 17-го сторіччя (1955); о. Дам'ян Попович: Граматика церковно-слов'янської мови в українській редакції (1958); Митрополит Іларіон: Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному. Мовні нариси (1958); його ж: Історія української літературної мови (1949); Пантелеймон Ковалів: Молитовник-служебник. Пам'ятка XIV століття (1959); його ж: Наголос в українській літературній мові. Посібник для учнів, студентів, педагогів . . . (1952); Ярослав Рудницький: Нарис української діалектології (1946); його ж: Нарис граматики старо-церковно-слов'янської мови (1947); його ж: Наголос у поезії Шевченка (1947); Кость Кисілевський: Українська мова (1948); Юрій Шерех (Шевельов): Галичина в формуванні нової української літературної мови (1949); його ж: Нарис сучасної української мови (1951); його ж: Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redeteil in den slavischen Sprachen (1952); його ж: Problems in the formation of Belorussian (1953);

його ж: *Participium universale im Slavischen* (1953); George Y. Shevelov and Fred Holling: *A reader in the history of the Eastern Slavic languages: Russian, Belorussian, Ukrainian* (1958); George N. S. Luckyj and Jaroslav B. Rudnyckyj: *A modern Ukrainian grammar* (1949); J. W. Stechishin: *Ukrainian grammar*.

Історія. В 300-ліття Хмельниччини, 1648-1948, збірник за ред. Бориса Крупницького (1948); Павло Грицак: *Галицько-Волинська держава* (1958); *Історія Русів*. Редакція і вступна стаття Олександра Оглоблина, переклад Вяч. Давиденка (1956); Борис Крупницький: *Гетьман Данило Апостол і його доба, 1727-1734* (1948); його ж: *Гетьман Пилип Орлик, 1672-1742, його життя і доля* (1956); його ж: *Українська історична наука під советами, 1920-1950* (1957); Олександр Оглоблин: *Гетьман Мазепа та його доба* (1960); його ж: *Думки про Хмельниччину* (1957); його ж: *Люди старої України* (1959); Н. Полонська-Василенко: *Українська Академія Наук. Нарис історії. Част. I-II: 1918-1941* (1955-58); Лев Окіншевич: *Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст.* (1948); Il'ko Borshchak: *Hryhor Orlyk, France's Cossack general* (Toronto, 1956); Elie Borschak: *La légende historique de l'Ukraine: Istorija Rusov* (Paris, 1949); Basil Dmytryshyn: *Moscow and the Ukraine, 1918-1953; a study of Russian Bolshevik nationality policy* (1956); Dmytro Doroshenko and Oleksander Ohloblyn: *A survey of Ukrainian historiography* (1957); Iwan Mirtschuk: *Geschichte der ukrainischen Kultur* (1957); Natalia Polons'ka-Vasylenko: *The settlement of the Southern Ukraine 1750-1775* (1955); John S. Reshetar: *The Ukrainian Revolution, 1917-1920, a study in nationalism* (1952); Jurij Borys: *The Russian Communist Party and the sovietization of Ukraine, a study in the Communist doctrine of the selfdetermination of nations* (Stockholm, 1960); Bohdan Kentrschynskyj: *Karl X Gustav inför krisen i öster, 1654-1655* (1956); Alexandre Choulgine: *L'histoire et la vie; les lois — le hasard — la volonté humaine* (1957).

Історично-політичні праці. Ісаак Мазепа: *Підстави нашого відродження, 2 томи* (1946-1949); Ф. Пігідо: *Україна під большевицькою окупацією. Матеріяли до історії боротьби українського народу в 1920-1930 роках* (1956); Богдан Феденко: *300-ліття Переяславського договору і советська пропаганда* (1958); Симон Петлюра, «Статті, листи, документи» (1956); Мирослав Прокоп: *Україна і українська політика Москви* (1956); Матвій Стахів: *Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу, 1772-1923* (4 томи, 1958-1960); Всеволод Голуб: *Конспективний нарис історії КП(б)У* (1957); Василь Гришко: *Панславизм у советській історіографії і політиці* (1956); Roman Ilnytzykyj: *Deutschland und die Ukraine 1934-1945. Tatsachen europäischer Ostpolitik, ein Vorbericht, 2 vols.* (1955); Н. Kostyuk: *The fall of Postyshev* (1954); Romain Yakemtschouk: *La ligne Curzon et la II-e Guerre mondiale* (1957); Vasylyl Markus: *L'incorporation de l'Ukraine*

subcarpatique à l'Ukraine soviétique, 1944-1945 (1956); Jurij Lavrynenko: Ukrainian Communism and Soviet Russian policy toward the Ukraine; an annotated bibliography, 1917-1953 (1953); Iwan Majstrenko: Borot'bism, a chapter in the history of Ukrainian communism (1954).

Історія церкви. Іван Власовський: Нарис історії української православної церкви (в процесі видання; дотепер появилася 4 томи), Григор Лужницький: Українська церква між Сходом і Заходом. Нарис історії української церкви (1954); Ісидор Нагаєвський: Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні (1954); Леонід Соневицький: Український єпископат Перемиської єпархії в XV-XVI стол. (1955). Сюди треба зараховувати коло 20 докторських дисертацій з історії церкви, написаних українськими теологами в Римі.

П р а в о. Ярослав Падох: Міські суди на Гетьманщині після 1648 р. (1948); Андрій Яковлів: Український кодекс 1743 року — «Права, по котрим судиться Малоросійський народ», його історія, джерела та систематичний виклад змісту (1949); його ж: Договір гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. Історично-правнича студія з нагоди 300-ліття договору (1954); Сократ Іваницький: Переяславський договір з 1654 року і правна якість заложеного цим договором відношення договірних сторін (1954); Romain Yakemitchouk: L'Ukraine en droit international (1954); Bohdan Halaichuk: El Estado Ucraino del siglo XX: Formación, reconocimiento, pérdida de la independencia, personalidad internacional (1953); L. Okinshevich: The Law of the Grand Duchy of Lithuania: Background and bibliography (1953); Meletij Wojnar: The Code of Oriental canon law De ritibus orientalibus and De personis (1959); Georg Starosolskij: Einführung in das Handelsrecht (1946); Iurij Starosolsky: The principle of analogy in criminal law: An aspect of Soviet legal thinking (1954); Vasyl Markus: L'Ukraine soviétique dans la relations internationales, 1918-1923: Etude historique et juridique (1959).

Економіка. Богдан Винар: Економічний колоніалізм в Україні (1958); Nicholas Chirovsky: The economic factors in the growth of Russia: An economic-historical analysis (1957); Konstantyn Kononenko: Ukraine and Russia: A history of the economic relations between Ukraine and Russia, 1654-1917 (1958); Vsevolod Holubnychy: The industrial output of the Ukraine 1913-1956: A statistical analysis (1957); G. Makhiv: The science of fertilization in Ukrainian agriculture (1953); T. Sosnovy: The housing problem in the Soviet Union (1954).

Мемуаристика. Олекса Грищенко: Україна моїх блакитних днів (1958, франц. мовою появилася 1957); Левко Чикаленко: Спогади, 1861-1907 (1955); Павло Грицак: Вежі і кулемети. Спогад з Дивізії і большевицького полону (1959); О. Кобець: Записки полоненого (1959); Володимир Дорошенко: Великий митрополит. Спогади й нариси (1958);

Степан Шах: Львів — місто моєї молодости (1955-56); Степан Хрін: Зимою в бункрі (1950); Іван Макух: На народній ниві (1958); Кость Паньківський: Від держави до комітету (1957); Євген Онацький: У Вічному місті. Записки українського журналіста — рік 1930 (1954); Pavlo Shandruk: Arms of valor. With an introduction by Roman Smal-Stocki. Translated by Roman Olesnicki (1959).

Наш огляд є неповний ще й тому, що в ньому цілком не узглядені такі ділянки, як мистецтво, етнографія і фолкльор, географія і т. д. Крім того, майже кожну з зілюстрованих вище ділянок видань можна було б доповнити іншими рівновартісними публікаціями. Нарешті, належало б назвати ще й іншого роду публікації, як от видання з військовою тематикою, видання публіцистичні, видання, пов'язані з підпільною боротьбою, дитячу літературу і т. д.

Проте на приблизно 4 000 книжкових назв припадає велика, рішуче завелика кількість видань такого типу, як партійна література, де часом натрапляєте на такі «твори», як «Кадри УРДП на службі Москви» або «Не дискутувати, а викривати». Інша категорія «дефектних» видань — це та, що їй призначено нести світло правди про Україну, це твори авторів, що вважають себе амбасадорами української справи в науці. Їхні праці часто публікуються в науковій шаті і нерідко не в українській мові. Це ті видання, читач яких наперед боїться, що, зустрівши рецензії на них, його огортатиме почуття стиду. Бо ці праці повні висновків, а аналізу, аргументацію та документацію заступають у них насичені емоціями розважання. Ще інша категорія — просто зайві книги. Наприклад, опублікована нещодавно в США книга про Коновальця ледве чи надається для популяризації особи та політичних ідей Коновальця серед широких мас, а евентуальний дослідник і біограф Коновальця в ній нічого для своєї праці не знайде. Він муситиме шукати газетних матеріалів того часу, перекладати інтерв'ю з його співробітниками, шукати їхніх споминів, користуватися книгою «У Вічному місті» Онацького, де вміщена частина листування Коновальця, і т. д. Проте характерним для щойно названих типів видань є не тільки те, що їх забагато; важливіше те, що за незначними винятками всі вони видаються за українські гроші. Тим часом далеко не всі серйозні і корисні видання появилися за гроші української громади. Праці Луцького, Юрія Бориса, Майстренка, Лавріненка, Якемчука, Полонської-Василенко, Ю. Шевельова видані здебільшого чужими науковими установами чи дослідними центрами.

Є кілька ділянок, які у нашій книжковій продукції цілкомито не заступлені або заступлені однією, найбільше двома назвами. Наприклад, якщо не брати під увагу деяких видань у Канаді, що містять соціологічний матеріал, то чистих соціологічних студій у нас немає цілком. Можна при цьому згадати — не так для порівняння, як для ілюстрації, що за один тільки 1960 рік у США появилося понад 12 серйозних і цікавих студій єврейських авторів про єврейську етнічну групу у США. Крім праці Юліяна Вассіяна «Одиниця і суспільство —

суспільно-філософські нариси» (1957), збірника «Українська душа» та кількох докторських дисертацій у Римі, немає жодної праці, присвяченої чисто філософічним питанням. З музикології, якщо б не праці-доповіді д-ра Мирослава Антоновича, опубліковані в кількох збірниках матеріалів міжнародних музикологічних конгресів, і праця Г. Китастого «Some aspects of Ukrainian music under Soviets» (1954), то маємо дотепер тільки деякі статті в ювілейних альманахах та щойно перевидану роботу М. Грінченка. Якщо існують праці з історії церкви, то нема праць чисто теологічних. З праць про театр є тільки робота проф. Ю. Шевельова-Шереха «Das neue Theater?» і студія Йосипа Гірняка «Birth and death of the Ukrainian modern theater» (1954). Також з текстологічних опрацювань можна було б подати хіба що дві назви, а видань архівних документів, крім згаданої серії о. д-ра Великого, немає жодних. В такій ситуації плян УККА асигнувати 20 тисяч дол. на працю про «правдиву» історію Росії виглядає щонайменше дивним.

Отже, якщо перевести дуже докладний інвентар наших видань за 1945-1960 рр., то можна ствердити, що за 15 років появилися, з одного боку, серйозні твори, які є корисною лектурою для наших громадян, засобом задоволення їхніх культурних потреб, засобом для збереження української етнічної групи або просто нормальним вкладом в українську та загальну науку. Коли ми цього навіть не помічаємо чи не можемо оцінити, то вплив цих праць напевно не буде непомітним. Хоч результати серйозних праць наших авторів дістаються на Україну, мабуть, дуже слабо, проте їхній вплив в остаточнім висліді є корисним. Про це ми можемо судити з офіційної лайливої реакції на ці праці і на основі видань, які появилися в УРСР протягом останніх 5 років. Що ці видання стоять у якомусь зв'язку з тим, що публікується по цей бік політичної межі, в цьому не може бути сумніву. Відзначаємо той факт, що Шевченківські збірники почали виходити в УРСР за кілька років після того, як УВАН почала видавати свої Шевченківські річники; з передмови до «УРЕ» не трудно догадатися, що в якійсь мірі на рішення видавати її вплинув факт появи «ЕУ»; «Українська історіографія» М. Марченка появилася після того, як УВАН видала історіографію Д. Дорошенка та О. Оглоблина, а за кілька років після появи монографії О. Повстенка про храм св. Софії опублікували подібну книгу і в Києві. Після появи «Творів» Куліша в Києві загрозили виданням повної збірки його творів (яка однак на обрії не з'являється).

Але, з другого боку, треба сказати відкрито, що праць ґрунтовних і добрих у нас абсолютно замало, якщо співставити їх не тільки з нашими прогалинами та потребами, але також з нашим уявленням про себе. Наші інтелектуальні ресурси, як свідчать роки нашого перебування тут, далеко не такі, щоб могли оправдати наше уявлення про себе — уявлення, яке межує з самообманом — як про еміґраційо-еліту. А саме таке уявлення існує в нас від закінчення війни. Всі ми

ще добре пам'ятаємо довгі і голосні розмови про «велику літерату». Тим часом треба, мабуть, погодитися з зауваженням, що, мабуть, не є випадком, що хоч українці мали далеко більші можливості пізнати сталінський режим, ніж хто інший, проте книгу „Поневолений ум” написав Чеслав Мілош, а не український автор. Можна тут додати ще й інше зауваження: якщо б не праця проф. Д. Дорошенка, то книга Решетаря про Україну за першої світової війни — незалежно від того, чи вона найкраща — була б чи не одинокою синтетичною працею про цей важливий період, — так само, як праця американця Армстронга про Україну під час другої світової війни — знову незалежно від того, чи вона добра, чи ні — є покищо одинокою працею цього роду.

*

При цій нагоді треба сказати ще про технічну сторону наших видань. З огляду на брак місця подамо тут лише кілька фрагментарних зауваг. Бажаним подарунком для української громади було б, якби деякі з наших авторів, видаючи книгу чи брошуру на ту чи іншу специфічну — найчастіше політичну — тему, та ще не в українській мові, перестали давати вступ з кількосторінковою лекцією з історії України. З черговою нашою заувагою багато українських громадян напевно не погодяться. Ми її подаємо до явища, що повторюється. Недавно ми читали в пресі про плян видати збірник про Львів також англійською мовою. Збірник сам по собі може бути цікавим, але труд на його укладання і видатки на його публікацію англійською мовою можна без поважного обтяження сумління заощадити українській громаді, навіть не ризикуючи при тому політичною катастрофою. Крім того, неприємним недотягненням, що трапляється в наших виданнях, є неточне й недбале цитування без подачі точних джерел і брак індексів у працях, де вони конечні. Це, очевидно, хиба і автора, і видавця. Якщо ж ідеться про чисто технічне оформлення книг, то прикладів недбалого і невмілого оформлення все ще досить багато. Проте треба також відмітити, що є українські видавці (не згадуємо тут наукових установ), які приділяють простому, але доброму технічному оформленню книги належну увагу і мають добрі висліди.

Пісня з темряви

(Вибрані твори Шевченка в перекладах на англійську Вери Річ)

Уже з самої назви книжки (вда-лої, на нашу думку) видно, що авторка перекладів Шевченка Вера Річ належно зрозуміла і відчула той час, в якому родилася пісня Шевченка.

Звичайно, конгеніальних перекладів немає. З тієї простої причини, що немає точно однозначних слів у різних мовах. Слово чи, краще, його значення залежить від психології народу, від того, чим цей народ любувався, що ненавидів; від обставин, в які вилилася його історична доля; врешті від барви неба, від сонця, від землі, від запаху хлібів — тобто від каліграфії його природи. Не говоримо вже про звукові, ритмічні, кольористичні відмінності самих мов. Тому перекладач змушений перетворювати зовсім відмінним мовним матеріалом завершені твори, до яких не можна нічого додавати і нічого віднімати, — завдання не можливе! І перекладач не має іншого вибору, як приймати якийсь найкращий, найприродніший компроміс. В цьому компромісі ніяких стандартних формул нема, — з тієї причини, що кожний читач сприймає і розуміє ту саму творчість відмінно. Тож у перекладі до світу поета органічно прилітається і світ самого перекладача. Основним у цьому перекладальному компромісі є відтворити те найсуттєвіше в кожного поета чи навіть у кожній поезії (цим суттєвим в одних може бути глибина почувань, в інших драматизм, у ще інших — своєрідність метафор, ритмічна будова тощо), а не менше важливим є втримати ієрархію вартостей, тобто поетичний світ поета мусить мати першорядну вагу, а світ перекладача — другорядну, а то й третьорядну.

Українці створили щодо Шевченка своєрідний міт: мовляв, його творчість так органічно зв'язана з ду-

ховим і фізичним пейзажем України, що перекладати її на іншу мову не можливо. Іншими словами, ми самі засуджували Шевченка на регіонального поета, який не спроможен говорити універсально. Найвнішого міту не можна було придумати! Твори Шевченка перекладалися і будуть перекладатися, будуть захоплювати і зворушувати неукраїнців, як твори кожного доброго поета. Звичайно, що «Садок вишневий коло хати» звучатиме так тільки в українській мові і для українця. Зовсім не важливо, що в іншій мові для українців звучить не так. Переклад робиться не для українців, і важить тільки те, щоб він говорив поетичним духом Шевченка до інших людей, їхньою мовою та в природний їм спосіб. Візьмемо для прикладу популярні рядки з «Причинної» («Рече та стогне...»):

Roaring and groaning rolls the Dnipro,
An angry wind howls through the night,
Bowing and bending the high willows,
And raising waves to mountain highs.

Не зважаючи на те, що перший і третій рядки не римується і мають порушену ритміку чотиристового ямба (це той мінімальний компроміс, про який ми говорили) — це добрі англійські рядки; що більше, це рядки, якими з усією силою темпераменту говорить Шевченко. Навіть могутня стихія природи відтворена звуково (Roaring and groaning Rolls the Dnipro), як у Шевченка, а додатковий ненаголошений склад у першому і третьому рядках творить ритмічну ілюзію підіймання і спадання хвиль. Другим прикладом вдалого компромісу є рядки з тієї ж поезії «Причинна» («Така її доля...»):

Such is her fortune ... O God of all mercy,
Why dost Thou punish a maiden so yong?
Because the poor child came to Love so
sincerely

The Cossack's dark eyes? Ah, forgive her
this wrong!

Хоч у перших двох рядках амфібрахій замінено дактилем, а оригінальна система рим а-б-а-б перетворилася на а-б-в-б, вірш звучить добре і сильно; це вірш, яким Шевченко переходить межі часу і національного простору. Цікаво також відмітити, що англійська мова не має тієї ліричної м'якості мови Шевченка, тому наведені рядки вийшли в перекладі сильнішими, більш піднесеними, ніби набрали драматичної глибини. Наведемо ще одну строфу з містерії «Великий льох» («Крав! Крав! Крав! Крав Богдан крав...»):

Kr-rr! Kr-rr! Kr-rr!
Bohdan cribbed crocks
And carted to Kyiv,
And sold to the crooks
The crocks he cribbed.

Тут прекрасно віддана звукова композиція. Замінено тільки слово «крав» словом *crocks*, що суті зовсім не міняє, а посилює звукове наслідування крикання ворон додатковим «к» в слові *crocks*; цей ефект додатково посилений також словами *carted* у третьому і *crocks* у четвертому рядку. Краще перекласти цю строфу на англійську мову, мабуть, не можна.

З наведених зразків стає явним, що Вера Річ розуміє і відчуває творчість Шевченка як слід і вміє поводитися з поетичним матеріалом гнучко і майстерно (до нюансів).

З довгих поем найкраще перекладений і найсильніше вражає «Кавказ», де перекладачка вміло віддає образи і міняє темпо ритмики відповідно до наявного в поемі настрою; добре відданий «Сон», хоч є декілька слабших місць (в описових рядках); добре відтворений ліризм (трагічний) у «Наймичці»; з

коротших поезій треба відмітити «Маленькій Мар'янї», «Мені однаково», «Мені тринадцятий минало», «І небо невміте, і заспані хвилі» (образ, який вказує, як далеко в минуле сягає коріння модерної поезії), «Огні горять». Вернемося ще до так званого «неперекладного» вірша «Садок вишневий коло хати», про який ми згадували на самому початку. В перекладі цього вірша Вера Річ з великою точністю затримала оригінальну ритмику, мелодику, образи і настрої. Навіть дієслівні рими затримала, навіть у передостанньому рядку примусово наголосила слово *only* на другому складі, як це зробив Шевченко з словом «тільки»! Єдиним відхиленням є чоловіча рима замість жіночої в першому і четвертому рядках останньої строфи. Це справжня майстерність перекладного діла. Наведемо хоч би другу строфу:

Beside the house, a family supper,
Above, the evening star appears,
The daughter serves the dishes here;
It's useless to advise her, mother,
The nightingale won't let her hear.

В загальному слабше вийшли поезії, тісно зв'язані з історичним минулим, поезії патріотичного і повчального типу, тобто поезії в більшій або меншій мірі льокальні («Великий льох», за винятком деяких місць, «Тарасова ніч», «Чигринне» і навіть «Неофіти» — мабуть, через свою розповідність). Є декілька тяжких і не зовсім вдалих висловів («Not human, now, we souls are birds...»; «Here I grew, I came»; «The children would weep not»), але вони являють собою нечисленні винятки. А книжка перекладів Вери Річ, як цілість, є справді видатною появою.

Богдан БОЙЧУК

Історичний роман про гетьмана Розумовського

Микола Лазорський, «Гетьман Кирило Розумовський», роман-хроніка з XVIII віку. В-во «Дніпрова хвиля», Мюнхен, 1961, 750 стор., ціна 6,80 дол.

Письменник Микола Лазорський, родом з Полтави який живе тепер по цей бік кордонів СРСР, вперше виступив на еміграції з великим твором. Над своїм історичним романом він працював коло 15 років, і думаємо, що йому не легко було зібрати потрібний матеріал для так широко закроеного твору. Чепурне видання у твердій полотняній оправі з «сорочкою» — одне з найрепрезентативніших серед публікацій в-ва «Дніпрова хвиля».

Автор розгортає свій сюжет на широкому тлі буття України другої половини XVIII століття. Цим сюжетом є життя і діяльність синів простої козацької родини Розумів, Олексія та Кирила, яким доля судила стати великими вельможами.

Дія відбувається не тільки в колі численної родини Розумовських, а і в середовищі генеральної та козацької старшини, на Запоріжжі в останній фазі його існування і в соціальних низах. Роман охоплює царювання Єлисавети та Катерини II і закінчується смертю ексгетьмана Кирила Розумовського в 1803 році. Цей період приніс Україні глибокі зміни суспільного, політичного та культурного характеру.

Письменник добре вив'язався з нелегкого завдання дати багатограний образ окресленого вище періоду. Ми знаходимо в цьому образі лише деякі прогалини, що їх можна пояснити браком в автора відповідних матеріалів архівного та історичного характеру.

З погляду композиційного в романі відсутня струнка лінія, яка вела б до розв'язки того чи іншого конфлікту. Але причини цього ми схильні шукати в характері роману,

який є хронікою, а також у самій натурі головного персонажа — Кирила Розумовського. Брати Розумовські були людьми лагідної вдачі, аполітично наставлені, і вони не зуміли використати всі дані їм долею шанси, якщо йдеться про їх батьківщину, Україну. Щодо себе самих, то вони не пропустили наявних можливостей і зокрема стали дуже багатими людьми.

Олекса Розумовський, чоловік цариці Єлисавети, був надто простодушною людиною і не міг скріпити своє становище при дворі настільки, щоб устояти проти безоглядного інтриганства, яке там панувало. Тому при кожній спробі допомогти своїм землякам на Україні він обережно озиралася, щоб не пошкодити собі і своїй великій родині, яку притягає до двору. Його молодший брат Кирило, який дома пас худобу, іде в російську столицю, згодом вчиться за кордоном, у 18 років стає президентом академії наук, а в 22 роки — гетьманом України. Розхитана козацька держава, якою після смерті гетьмана Данила Апостола правила друга «Малоросійська колегія», потребувала, звичайно, іншого гетьмана, ніж цей культурний, освічений, але політично незацікавлений граф, який жив театром, равами та забавами аристократичних дворів XVIII стол. в Європі. Разом з своєю дружиною Кеті (Катериною Наришкіною, племінницею цариці) він запровадив у глухівській столиці той легкий, безжурний стиль життя, що його він плекав перед тим у Петербурзі. Країною правила генеральна та козацька старшина, яка старалася закріпити своє соціально-економічне становище, співмагаючися в підлизуванні до російської влади, яка щедро роздаровувала маєтки померлих та засланих мазепинців. Початкова ворожість і погорда старшини

до простих «лемишівських пастухів», які пошилися в графи, перетворюється в толерантність, бо якраз за цього гетьмана припадає скріплення їх становища коштом посполити — на Лівобережній Україні почалося закріпачення.

Серед старшини вирізняється гурток патріотично наставлених мужів, які пробують перетягнути молодого гетьмана на свій бік. Однак Москва присилає свого наглядача, резидента Теплова, людину жорстоку, підлу і безоглядну. Цій історичній постаті автор призначає важливу політичну роллю на Україні: Теплов заступає інтереси Москви і стежить за кожним кроком гетьмана. Однак історики, яким довгий час роля Теплова була неясна, прийшли до висновку, що він був лише управителем великих маєтків гетьмана (Д. Дорошенко, «Нарис історії України», стор. 205).

Молодий гетьман стає свідомий дилеми свого становища: він особисто глибоко зобов'язаний Петербургові, але прагне помогти рідному краю, зберегти його автономні права, скріпити козацьку державу супроти Півночі. Плянує закласти в Батурині університет, перенести туди столицю. Спроба закріпити гетьманат за своїм родом, підтримана патріотично наставленою старшиною (Апостол, Джажалій), не вдається через великий опір тих кіл старшини, яка задля власної користи заступає інтереси Росії. Можна сказати, що саме тоді, коли гетьман почав політично дозрівати, він був примушений 1764 р. «добровільно зректися гетьманату», за що йому вручено велику суму грошей. Він відчуває глибокий докір своїх земляків, які покладали на нього великі надії, і виїжджає за кордон.

Його місце на Лівобережній Україні займає генерал Рум'янцев, згодом — Кречетніков, які при допомозі прислужливої старшини продовж трьох десятиліть скасовують усі права гетьманської України і перетворюють її в російську провінцію, а старшину зврянюють з російським дворянством.

Екзгетьман живе виключно для

родини, дбає про кар'єру своїх синів, а, вернувшись згодом додому, живе як великий магнат.

Гетьман не зумів виховати своїх синів на українців-патріотів. Старший Андрій, згодом російський амбасадор у Відні — це людина «імперського» маштабу, яка бачить в Україні тільки глибоку провінцію. Середній, Олексій, знаходить контакти з автономістами, симпатизує їм; однак це не перешкоджає йому брати активну участь у всіх тих комісіях, які касували старі права та порядки Гетьманщини. Останній період життя екзгетьмана автор описує з симпатією до самотнього вельможі, який відчуває, що його доба пройшла, що йому залишилося жити хібащо з тінями минулого.

Настрої серед генеральної та козацької старшини, яка заради станових інтересів пішла назустріч Росії в її нівеляційній політиці щодо гетьманської України, автор віддав вдумливо і добре. З цього погляду книжка перегукується з «Людьми старої України» проф. Оглоблина.

Зображення Запорізької Січі нам здається неповним і неточним. Д. Дорошенко пише («Нарис історії України», стор. 257), що на Запоріжжі, головно поміж старшиною, гайтамаки не були дуже популярні, і можна сумніватися в участі в гайдамацькому повстанні цілого куруня з полковником на чолі, про що пише автор. Оскільки відомо, Котня стала «славною» аж в 1768 р., коли в наслідок зради росіян попали в пастку Гонта і Залізняка. Автор переносить розправи Стемпковського в Кодні на початок 1760-их років.

Соціальні відносини на Запоріжжі автор змальовує надто ідеально. Відомо, що поміж старшиною та низовим козацтвом на Запоріжжі були в той час гострі соціальні різниці, які немало ослабили Січ і спричинилися до її неславного кінця. Однак «мітична» сила Січі діяла далше поміж українськими селянами та низовими козаками і підбадьорювала їх противитися новим порядком, які принесла Росія. Соціальний образ українського села — кривий, бо в автора тільки пани-

росіяни знущуються з українських кріпаків, тоді як свої не поступаються в цьому перед зайдами.

Відсутній у романі-хроніці М. Лазорського будь-який образ міщанства, яке в той час відіграло не абияку роллю в громадському житті. Так само і духовенство симпатизувало Мазепі і потерпіло через свої патріотичні настрої; а далі між ним пішов розкол, як і поміж старшиною.

Також секуляризація монастирських маєтків Росією мала куди глибші наслідки, ніж показав автор. При монастирях були не тільки школи, сирітські доми та шпиталі: майже вся друкарська та видавнича діяльність лежала в руках ченців, і занепад культурного рівня тодішньої України у великій мірі був спричинений зліквідуванням цих вогнищ освіти. Неповним вийшов образ культурного та духового життя старої України. Відсутній у романі будь-який культурний зв'язок Гетьманщини з Слобожанщиною, яка політично, правда, була відокремлена, однак жила і жилася тими самими культурними і духовими соками, що і Гетьманщина. Найкращий приклад — спільний обом частинам тодішньої України Григорій Сковорода. Його постать у романі абсолютно не викристалізована: з двох-трьох сентенцій, які чуємо

з його уст, не можна дістати уявлення про його світогляд. Ідеї, які прийшли до нас з Заходу — головною ідеєю американської революції і раціоналізм, який відбився в найголовнішому творі того часу, в «Історії Русов», — відчуються в молодого покоління автономістів дуже слабо. Чомусь зовсім не згадані Лукашевський та масонський рух, як і зв'язки з польськими лібералами, які також мали чималий вплив на наше національне відродження.

Не зважаючи на ці прогалини, роман М. Лазорського відтворив політичне та духове життя старої України широко і вдумливо. Багатьох молодих українців ця книга може захопити до історичних студій над давнім минулим нашого народу. Адже деякі явища та проблеми повторювались і повторюються: спроби працювати для свого народу в столиці імперії, компроміс і неминучий у таких випадках опортунізм супроти північного сусіда. Сантимент до рідного краю і його звичаїв та людей, гладка мова роману з архаїчним забарвленням відповідно до епохи, вплетені в схему хроніки любовні епізоди, — все це надає творові того аромату та легкості, яких шукає широке коло українських читачів.

А. Г. Г.

Про радянську пресу

Handbuch der Auslandspresse. Herausgegeben vom Institut für Publizistik der Freien Universität Berlin unter Leitung von Prof. Dr. E. Dovifat. Athenäum-Verlag Bonn; Westdeutscher Verlag Köln und Opladen, 1960.

Довідник з акордонної преси. Видання Інституту публіцистики при Вільному університеті в Берліні під керівництвом проф. д-ра Е. Довіфата. Видавництво «Атенеум», Бонн; «Західнонімецьке видавництво», Кельн-Опладен, 1960.

На цьому місці не даємо оцінки

довідника в цілому. Але щодо інформації про пресу в СРСР довідник, на жаль, не вільний від неточностей, помилок, а то й звичайних редакційних недоглядів. Наприклад, читаємо, що в СРСР є 15 союзних республік (стор. 243), а децю далше редакція, перераховуючи ці республіки в алфавітному порядку, включає в їх число також Карело-Фінську РСР і подає назви двох газет, там видаваних. У виданні, в якому твердиться, що дані «наведено в міру можливості на 31 груд-

ня 1959 року», такий недогляд просто непростенний: Карело-Фінську РСР скасовано в 1956 році.

Жадного оправдання не бачимо для того, щоб назви союзних республік подавати російською та німецькою мовами. Чи не досить самих німецьких назв? Уже краще було б подати назви цих республік не російською, а їхніми національними мовами. Але цього трудно вимагати. Навіть при РРФСР зроблено дуже дивну та грубу помилку, подавши «Русская СФСР» замість загальноприйнятої і відомої назви «Російська СФСР». Під цим заголовком подано інформації про такі газети: «Ленинградская правда», «Вечерний Ленинград», «Московская правда», «Советская Россия» та «Вечерняя Москва». Через недогляд не включено газети Співки письменників РРФСР — «Література и жизнь».

Центральні, «всесоюзні» газети перераховані в окремому розділі.

З газет Української РСР є інформації про «Правду України», українське та російське видання «Робітничої газети» і «Радянську Україну». Тільки при останній подано висоту тиражу — коло 450 тисяч екземплярів (згідно з радянським збірником, опублікованим у 1957 році). Може, треба було використати для «Робітничої газети» постанову ЦК КПРС, опубліковану в «Справочнике партийного работника», де

тираж для українського видання устійнено на 80 тис., а російського — на 40 тис. примірників. Правда, з того часу цей тираж напевно змінився; але інших офіційних даних немає.

В передмові до розділу про пресу в СРСР сказано, що, крім вечірніх газет у Москві та Ленінграді, подібні газети «віднедавна появляються в Києві та Ризі». Це не так, бо «Вечірній Київ» створено за декілька років до смерті Сталіна. Про київську вечірню газету таки треба було згадати в інформаційній частині.

Також «Літературна газета», «Молодь України», а, може, і «Колгоспне село» заслуговують на те, щоб про них були окремі нотатки. Правильно зробили видавці, що не обмежилися тільки РРФСР у видавчу «республіканських газет». Можна припускати, що в черговому виданні цього довідника матимемо можливість знайти інформації не тільки про міський «Вечірній Київ», але також і про дві-три харківські та одеські газети.

Головний закид скеровуємо на адресу Всесоюзної книжкової палати СРСР: коли ж нарешті будуть опубліковані точні дані про тиражі в сіх республіканських газет? Подача такої інформації не становить, мабуть, порушення державної безпеки СРСР.

П. ЧЕРНОВ

Децо з шевченкіяни останніх літ

Хочемо зреферувати три радянські публікації, присвячені Шевченкові: А. І. Велецкий, А. І. Дейч, «Тарас Шевченко», Москва, 1959; Є. П. Кирилук, «Тарас Шевченко», Київ, 1959; Леонид Хинкулов, «Тарас Григорьевич Шевченко», біографія, Москва, 1960, а також навести інформації про шевченківські конференції, використовуючи дані в «Известиях Академии наук СССР» (1961, том XX, число 5).

Ми поминаємо обов'язкові в ра-

дянських виданнях випадки проти «націоналістів» та «буржуазних» авторів. Шукаємо в згаданих публікаціях цінного матеріалу і на нього бажано звернути увагу.

Шкода, що в першій з названих праць не зазначено, котрий матеріал належить О. Білецькому, а котрий — А. Дейчеві.

В справі будови Шевченкового віршу автори посилаються на студії Ф. Колесси з 1939 р. і М. Рильського з 1944 і називають її: «тони-

зированная силлабика». Ця система в Шевченка не одинока, але переважає.

«Гайдамаки» були не тільки відображенням минулого, скільки завизом не миритися з існуючим злом. О. Вілецький називає «Гайдамаків» ораторією.

Автори підкреслюють, що Шевченко негативно ставився як до Петра I (за поневолення країни), так і до Катерини II (за запровадження панщини та скасування гетьманщини).

Шевченко був передусім ліриком. Його політична поезія («Сон», «Кавказ» та інші речі) була новим явищем не тільки в українській, але і в російській поезії. Авторі висловлюються в справі порівняння Шевченка з Бернсом, Беранже та Гайне і роблять, при цьому цінні зауваги. На їх думку, Шевченко був однією із найвизначніших особистостей першої половини XIX століття.

Є. Кирилюк подає за проф. Бурачем, що Шевченко міг навчитися геометричної орнаменталі в Ширяєва, бо Ширяєв у цій ділянці мав власні осяги.

Як поет, Шевченко відразу відзначився різноманітністю і багатством ритміки.

Тим, що не погоджуються з убивством Гонтою власних дітей, автор пояснює, що цей вчинок був продиктований вірністю повстанчій приязі.

На стор. 98 Кирилюк пише, що гайдамаки після захоплення Умані проголосили Гонту полковником та уманським князем, а Залізняка — смілянським князем та гетьманом, і що на всій підконтрольній території вони встановили козацькі порядки. На жаль, не маємо змоги заглянути до відповідної літератури в цій справі. З цим твердженням ми зустрічаємося в перший раз.

Кирилюк твердить, що Шевченко був членом Кирило-Методіївського братства, але не подає точних джерел цієї вістки.

Шевченко студіював естетику Лібельта, але опорував її, бо для Лібельта мистецтво було самоціллю,

а Шевченко мав на це інший погляд.

Кирилюк дає свою інтерпретацію «Великого Льоху», з якою можна погоджуватися або ні, але познайомитися варто, і наводить дві гідні уваги цитати. Визначний російський автор К. С. Станіславський писав до А. Кримського в п'ятдесятліття смерті Шевченка так: «Твори Шевченка переживуть віки і завжди будитимуть у серцях людей благородні, великі почуття... Хай живе довгі віки народ, який дав світові безсмертного Шевченка» (стор. 438). А на VI пленумі управи радянських письменників (ССП ССРСР), присвяченому 125-літтю з дня народження Шевченка, О. Вілецький сказав так: «Шевченко умів залишитися самим собою, великим революційним поетом, який не повторював нікого і не повторений ніким в усій історії світової літератури. Шевченкові належить власне, ніким іншим не зайняте місце».

Третя праця — це біографія Шевченка, що її написав Л. Хінкулов. Автор творить навіть більше теорій, ніж попередні автори, і то теорій не без основи. Деякі з них втримаються.

Л. Хінкулов робить вартісні зауваги до Шевченкових пейзажів — як у повістях, так і в малюнках, виконаних на засланні. На його думку, Шевченкова проза стоїть на поземі прози А. Герцена. «Журнал» Шевченка він зараховує до видатних творів цього роду.

Шевченко, на думку Л. Хінкулова, був за незалежну Україну, що засвідчують цитовані ним спомини Полякова, Броніслава Залеського і Гордона. Автор зауважує, що Шевченко, крім того, що дуже добре володів російською мовою, говорив цілком поправно польською мовою і багато творів Міцкевича, Словацького та Красінського знав напам'ять. Хінкулов вважає, що в останні роки життя Шевченко осягнув вершини своєї творчості. Мені здається, що Хінкулов прибільшує участь Шевченка в тодішній революційній діяльності. Ледве чи могла виявляти активність під цим по-

глядом хора людина, якою Шевченко тоді був. Підпільну революційну організацію Чернишевського «Земля і воля» засновано щойно по смерті Шевченка.

Оригінальним відкриттям Хінкулова є знайдення ним джерела картин Шевченка, названих «Притчею про блудного сина».

Хінкулов висловлює також здогад, що Шевченко перебрав вислів: «Не так тії вороги, як добрії люди» від Герцена, який писав, що Генріх IV говорив: «Аби тільки Провидіння оберегло мене перед приятелями, а з ворогами я сам дам собі раду».

В «Известиях Академії наук СРСР» (том XX, ч. 5, 1961) зреферовано в хроніці перебіг кількох шевченківських конференцій. 23-24 березня 1961 р. відбулась у Москві конференція відділу літературної мови Академії наук СРСР. О. Білецький доповідав про «Світове значення творчости Шевченка». Він сказав, що Шевченко так само український поет, як Гомер — грецький,

Данте — італійський, а Пушкін — російський. Далі О. Білецький порівняв Шевченка з Бернсом, Беранже та Гайне і висловив думку, що Шевченко зайняв правильніше становище до життєвих проблем, ніж названі поети, і цим він від них більший. Угорський поет Петефі — найближчий Шевченкові. Він із зброєю в руках борювався за свої ідеали.

На цій же конференції М. Рильський з'ясував у своїй доповіді, як він розуміє назву «народній поет», яку дали Шевченкові М. Добролюбов та А. Герцен. Рильський думає, що «народній» має тут таке саме значення, як у стосунку до Пушкіна, Міцкевича і Петефі: воно близьке поняттям «національний» і «великий». Рильський слушно сказав, що стрижневим образом у Шевченка є образ жінки і матері: зганьбленої жінки, збещеної матері. Шевченко майже ідентифікував себе з знедаленою жінкою.

Вол. БЕЗУШКО

Видання членів «Нью-Йоркської групи»

Емма Андівська

- «Поезії», 1951, в-во «Україна»;
- «Подорож», 1955, новелі;
- «Народження ідола», 1958, в-во «Слово»;
- «Риба і розмір», 1961, поезії, в-во «Нью-Йоркської групи».

Богдан Бойчук

- «Час болю», 1957, поезії, в-во «Слово»;
- «Земля була пустошня», 1959, в-во «Студентської громади».

Женя Васильківська

- «Короткі віддалі», 1959, поезії, в-во «Слово».

Віра Вовк

- «Елегії», 1956;
- «Духи і дервіші», 1956, нарис;
- «Чорні акації», 1961, поезії, в-во «На горі»;
- «Вітражі», 1961, в-во «На горі».

Патриція Киліна

- «Трагедія джмелів», 1960, поезії, в-во «Нью-Йоркської групи».

Богдан Рубчак

- «Камінний сад», 1956, поезії, в-во «Слово»;
- «Проміста зрада», 1961, поезії, в-во «Нью-Йоркської групи».

Юрій Тарнавський

- «Життя в місті», 1955, поезії, в-во «Слово»;
- «Пополудні в Покіпсі», 1960, поезії, в-во «Нью-Йоркської групи»;
- «Шляхи», 1961, повість, в-во «Сучасність».

Річники:

- «Нові поезії», ч. 1, 1959, в-во «Нью-Йоркської групи»;
- «Нові поезії», ч. 2, 1960, в-во «Нью-Йоркської групи»;
- «Нові поезії», ч. 3, 1961, в-во «Нью-Йоркської групи»;
- «Нові поезії», ч. 4, 1962, в-во «Нью-Йоркської групи»;

Замовляти:

The New York Group
2329 Hudson Terrace E 11
Fort Lee, N. J., U.S.A.

НОТАТКИ

«Слабі місця»

Це назва статті визначного французького політичного діяча, дипломата і літератора Андре Франсуа-Понсе (члена Французької Академії), опублікованої в «Фігаро» від 5 лютого ц. р. Нижче повний текст цієї статті в українському перекладі:

«Керівники Радянського Союзу охоче виставляють себе борцями за самовизначення. Це призначене для зовнішнього вжитку, для Альжіру, для Конго, для Анголі. Але коли йдеться про них самих і їх власні володіння, вони говорять іншою мовою. Щодо своїх володінь, там вони накидають власну волю, виключають вільне вирішення, застосовують лише методи сили.

«Календар стосовно цього нагадує нам, що в жінці січня і на початку лютого 1918 року Україна, балтицькі народи, Азербайджан, Грузія, Фінляндія проголосили свою незалежність. Поминаючи Фінляндію, запитасмо, що залишається сьогодні від цих незалежних держав? Вони підкорені, поневолені і, правду кажучи, колонізовані, як і поневолені нації Середньої Європи. Але все таки було б невірно думати, що вони знищені. Той Союз Радянських Соціалістичних Республік, який Хрущов намагається представити нам як суцільний бльо́к, що перебуває цілком у його руках і нібито щасливий з цього, складається в дійсності з різних елементів; хоч і придушені поліційним режимом, насильством і страхом, ці республіки все ж не втратили надії на визволення і повноту своїх політичних прав. Вони мають безперечно уряди та виборні ради; але ці уряди в дійсності накинені з Москви. Вибори, відповідно до радянських звичаїв, відбуваються на основі одного списку і єдиних кандидатів; бо абсолютну владу виконує комуністична партія. Деякі з цих нібито держав мають навіть визначне місце

в Організації Об'єднаних Націй. Чиста або, ліпше сказати, нечиста видимість. Бо їхній голос, як і голос сателітів, автоматично достосовується до голосу Москви.

«Таке, між іншим, становище є й на Україні. Спадкоємець і продовжувач старого режиму, російський комунізм, крім імперіяліста, є насаперед русифікатором. Залізним кулаком він придушує, він покорує, він зміщує різні національності, щоб їх перетворити на одну націю, підкорити центральній владі і всемогутнім великоросіянам з Москви, щоб „усі слов'янські ріки злились в одно російське море“, як колись казали, — в совєтську націю, як кажуть тепер. Україна більше, ніж усі інші народи, є об'єктом брутального трактування. Але вона чинить і найбільший опір, найбільше бунтує; її національна індивідуальність найсильніша. Вона має значні багатства: вона — великий продуцент збіжжя, вугілля, заліза і мангану. Саме на неї звернули увагу загарбники Гітлерових нацистів, які, щоб очистити собі вільне місце, винищували її населення масовим геноцидом; як пам'ятаємо, саме тепер страшна двадцята річниця цих подій.

«Чи можуть закінчитися успіхом систематичні намагання Кремлю звести її саме до такого стану? Ледве можна в це повірити. В середині 19 віку Україна була лише аморфною етнічною масою, що зберігала свої звичаї, свій народний одяг, свої пісні, свій власний фольклор, але без власної політичної думки. Одначе, як знаємо про цю добу, Україна відкоила свою власну свідомість, роблячи наголос на своїй національній індивідуальності. Кількість і сила організацій, які репрезентують її на чужині, є яскравим цьому доказом. А якби цього не було, не можна було б пояснити, чому навіть Хрущов мусів за наказами Сталіна

продовжувати криваві удари по лавах нещасної української інтелігенції. Москва дуже хотіла б, щоб російська мова була визнана єдиною мовою навчання в усьому Радянському Союзі.

«Але від цього проєкту мусіли в наслідок загального протесту відмовитися. На Україні говорять по-українському, тобто мовою, яка відрізняється від російської приблизно так, як еспанська від італійської. І глибокі симпатії країни традиційно прив'язані до Заходу. Якби вона могла їх висловити, вона висловилася б за європейську спільноту.

«Немає сумніву, що чужі агресори чи завойовники, які прийшли б із-за кордону, щоб її завоювати, зустрінуться з фактом українсько-російської солідарності. Чужинці залишили за собою погані спогади. Але немає певности, що для агреси-

вної війни і для завоювань совети могли б розраховувати на таку саму солідарність. Ми не йдемо так далеко, щоб думати, що московський колос має глиняні ноги. Але він має слабі місця, яких не може приховати своїми фанфаронадами. Ми признаємося в своїх слабостях; СРСР має свої, — і Хрущов знає це ліпше, ніж будь-хто інший. Конфлікти, які він має з Пекіном або з „антипартійною групою“, не єдині конфлікти. Найменший натяк на поневолені нації, на той тиск, під яким вони перебувають, на їхні прагнення незалежності і права вирішувати самим, як вони вирішували раніше, — кожен такий натяк прикметно викликає в нього справжні вибухи люті.

«Ця така сильна його реакція тільки підтверджує правду, яка каже: чуже лихо не болить».

«Коліщата і гвинтики»

Статистичні дані про те, скільки разів радянські літератори процитували наступний пасус Леніна про літературу, були б дуже цікаві:

«Геть літераторів безпартійних! Геть літераторів надлюдей! Літературна справа повинна стати частиною загальнопролетарської справи, „коліщатком і гвинтиком“ одного єдиного, великого соціал-демократичного механізму...»

Ще цікавіше було б знати, скільки з них цитують ці фрази з першоджерела. Напевно відсоток був би дуже малий, бо всі ж вони перехоплюють цитату один від одного, не маючи уявлення про цілість і про те, з якого приводу це написано. Найновіше «відсвіження» цього пасусу належить Любомирові Дмитерку у зв'язку з перейменуванням «Літературної газети» на «Літературну Україну», під яким заголовком газета виходить від 16 лютого.

Сама ідея перейменування українських часописів, що дотепер переважно дублюють російські назви,

не є погана. Але якраз назва «Літературна газета» була на місці, і хто зна, чи теперішня назва «Літературна Україна» не відгонить ще більше провінціалізмом, на зразок провінційних видань — «Літературна Одеса», «Літературний Донбас» і т. д. Але й це не так істотне, як зміст програмової статті Любомира Дмитерка, яку редакція надрукувала з нагоди зміни назви. Якби програма, накреслена Дмитерком, лягла в основу дальшого напрямку «Літературної України», це означало б істотний крок назад до сталінізму. Елементарно письменна людина вичитає з Дмитеркової статті, що не обачно було так сміливо, як досі, випускати на сторінки газети літературну молодь, яка бунтує проти сталіністських штампів письменників старшого покоління. Автор говорить, правда, що молодь треба «дбайливо визовувати», але за цією діалектикою виразно стоїть у підтексті, що її треба прикрутити. Особливо не до смаку Дмитеркові поя-

ва молодих критиків, яким він приділяє багато місця. З його міркувань виходить, що ці критики не обмежуються аналізо «позитивних» і «негативних» героїв, а ще й вдаються в суто мистецьку аналізу творів, у психологічне умотивування їх поведінки, і в цьому їх небезпека.

Зійшовши на тему критики, Дмитерко зводить порахунки з журналом «Вітчизна» у такій формі, що це звучить як донос на редактора журналу, що той, мовляв, розбещує літераторів. Нарешті, недвозначним уже доносом є напад на Бориса Антоненка-Давидовича за останній його роман «За ширмою». Навівши одну цитатку з роману, яка кидає тінь на політичну «благонадійність» Антоненка-Давидовича, Дмитерко

робить такий багатозначний висновок:

«Зрештою я не стверджую, що ці й подібні порівняння та метафори не є випадковістю, не маю підстав та й не хочу вбачати в кожному прорахункові автора якийсь злий намір. „За ширмою“ ще жде свого глибокого і всебічного дослідження. Одно лише можна сказати з певністю: ні взірцем, ні еталоном для сучасної української прози похмурий твір Б. Антоненка-Давидовича бути не може».

Приблизно так писали за Сталіна, і якщо стаття Дмитерка не простий недогляд, а дійсно програма «Літературної України», тоді можна з певністю сказати, що літературні «коліщатка і гвинтики» будуть поганої якості.

Новий дім УВАН у США

28 січня в Нью-Йорку відбулося урочисте відкриття будинку Української вільної академії наук у США. В цьому будинку раніше містилася філія Нью-Йоркської публічної бібліотеки. Нове приміщення УВАН має три поверхи і підвал. В ньому є великі зали для наукових конференцій і виставок. У найбільшій із цих залей — на першому поверсі — і відбулося це свято. Велика зала була переповнена членами УВАН, її прихильниками і гістьми. Серед гостей були президент УНР в екзилі д-р Степан Витвицький, професори американських університетів Ф. Мозелі, К. Менгес. З. Бржезінський, а з Польського наукового інституту — д-р Кржижановський і проф. А. Адамовіч. З змістовною промовою виступив проф. Ю. Шевельов. Відзначивши десятиліття УВАН за 10 років її роботи, проф. Шевельов головно зупинився на завданнях УВАН на майбутнє. Були виголошені численні привітання, усні і письмові. Потім відбувся концерт з участю Яро Мегасюка (скрипка), Зої Маркович (рояль), Ганни Шерей (спів), Вадима Кіпи (рояль).

В залі влаштовано виставку картин Юхима Михайлова. Проф. В. Міяковський дав загальну характеристику творчості Ю. Михайлова і окремих його творів.

Будинок УВАН куплено за гроші, зібрані від громади — від прихильників української вільної науки. Жертвенність українського громадянства виявилася і під час урочистого відкриття будинку УВАН. Присутні на святі склали понад 2 600 доларів. З цієї суми 1 000 дол. пожертвував В. Джус і 500 дол. Ю. Бачинський.

Просторий будинок УВАН, в якому розміщено багатий архів та наукову бібліотеку, а також високоцінні мистецькі речі, став базою для наукової роботи багатьох учених, зокрема академічної молоді.

Відкриття будинку УВАН пройшло не тільки як свято української вільної науки, але як, справедливо зазначив в своєму привітанні представник Антидифамаційної ліги д-р Й. Ліхтен, і як «свято вселюдської науки в усьому світі».

П. О.

ЗМІСТ

Михайло Орест. Взором античного	3
Яр Славутич. Фльорентійські сонети	4
Софія Парфанович. Новорічна ніч	5
Ілля Еренбург. Люди, роки, життя	8
Іван Кошелівець. Голос сумління	19
Василь Барка. «Перебудований» Гелікон	23
Олекса Ізарський. Й. Ляйтгеб і Україна	31
Юрій Соловій. Світ очима, примруженими від усмішки	47
Віталій Коротич. Вибір з віршів	50
Лев Білас. В. Липинський і «територіалізм»	61
Павло Чернов. Преса УРСР за минуле десятиріччя.	73
Володимир П. Стахів. Передгра до дискусії	85
Іван Майстренко. Труднощі з реабілітацією М. Скрипника	94
Микола Скрипник. Статті з національного питання	101
Критика і бібліографія. Українські публікації поза Україною (Осип Данко) — Пісня з темряви (Богдан Бойчук) — Історичний роман про гетьмана Розумовського (А. Г. Г.) — Про радянську пресу (П. Чернов) — Дещо з шевченкіяни останніх літ (Вол. Безушко) — Видання членів Нью-Йоркської групи	108
Нотатки. «Слабі місця» — «Коліщата і гвинтики» — Новий дім УВАН у США (П. О.)	125

Адреси наших представників

- Австралія:** Fokshan Library
& Book Supply
1 Barwon Street
Glenroy W. 9, Vic.
- Аргентина:** Cooperativa de Credito
«Renacimiento»
(para «Suchasnist»)
Maza 150
Buenos Aires
- Велико-Британія:** Ing. Jaroslaw Hawryliw
40. Alma Rd.,
St. Albans, Herts.
- Канада:** I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.
- США:** G. Lopatynski
875 West End Ave,
Apt. 14b
New York 25, N. Y.
- Франція** M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire
- Швейцарія:** Dr. Roman Prokop
Mottastr. 20
Bern
- Швеція:** Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

Адреси для вplat:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.,
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 80165

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячний «СУЧАСНІСТЬ»

	одно число:	річно:
Австралія	0:6:0	3:0:0 фун.
Австрія	15,-	150,- шил.
Англія	0:5:0	2:5:0 фун.
Аргентина	20,-	200,- пез.
Бельгія	30,-	300,- бфр.
Бразилія	50,-	500,- круз.
Венесуеля	2,50	24,- бол.
Голляндія	2,50	24,- гул.
США	0,75	7,50 дол.
Канада	0,75	7,50 дол.
Німеччина	2,50	24,- нм.
Франція	2,75	28,- ффр.
Швейцарія	2,60	28,- шфр.
Швеція	3,-	30,- кор.

Появилось 2 (52) число

DIGEST OF THE SOVIET UKRAINIAN PRESS

за лютий 1962

I. СТАТТІ: Література — Сільське господарство.

II. ВІСТКИ ТА ІНФОРМАЦІЇ:

Державний бюджет УССР — Промисловість — Наука — Школи — Конституція УССР — Право — Театр — Кіно — Релігія — Спорт — Джон Діфенбекер — Зв'язки з закордоном — Короткі вістки.

ЦІНА: одно число — 1 долар;
річна передплата (12 чисел) — 10 доларів, передплата на три роки — 25 доларів.

АДРЕСА: «PROLOG»

875 West End Ave. Apt. 14 b
New York 25, N. Y.
U. S. A.

